

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Шеф-редактор — Сенченко М.
Головний редактор — Давидова І.
Заступниця головного редактора — Васківська О.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.
(голова редколегії), Україна
Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (заступник голови
редколегії), Україна
Кобелєв О. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Гандзюк В. — канд. наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Ільганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Киричок А. — канд. наук з соц. комунікацій, доц.,
Україна
Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США
Мар'їна О. — д-р наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна
Мацюк Г. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна
Сербін О. — д-р наук з соц. комунікацій, Україна
Ткаченко В. — д-р техн. наук, проф., Україна
Федушко С. — канд. техн. наук, доц., Україна
Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Шпак В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової палати України (протокол № 11 від 28.11.2023).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.
Коректура — Панченко Є.
Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових фахових видань України в галузі соціальних комунікацій (наказ МОН від 29.06.2021 № 735).

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Л. Каденюка, 27, Київ, Україна, 02094
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),
+380 (44) 292-30-11 (редакція)
Факс: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine
State Research Institution;
Kharkiv State Academy of Culture

Editorial director — Senchenko M.
Editor-in-Chief — Davydova I.
Deputy Editor — Vaskivska O.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Davydova I. — Dr of Social Communication, Prof. (chairman of the editorial board), Ukraine
Senchenko M. — Dr of Technical Sciences, Prof. (deputy chairman of the editorial board), Ukraine
Kobieliev O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Handziuk V. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Ihaneaeva V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Kyrychok A. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Lopatovska I. — PhD, Assoc. Prof., USA
Mariina O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Markova V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine
Matsiuk H. — PhD of Social Communication, Ukraine
Serbin O. — Dr of Social Communication, Ukraine
Tkachenko V. — Dr of Technical Sciences, Prof., Ukraine
Fedushko S. — PhD of Technical Sciences, Assoc. Prof., Ukraine
Sheyko V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Shpak V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends printing this Bulletin (Protocol № 11 from 28.11.2023).

Editor — Zhdanova N.
Proofreader — Panchenko E.
Computer layout — Aleksanyan A.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the professional scientific publication of Ukraine in the field of social communication. (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 735 of June 29, 2021).

You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement with editorial staff. A reference to publications is necessary. Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with point of view of the author.

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Av. L. Kadenuk, 27, Kyiv, Ukraine, 02094
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),
+380 (44) 292-30-11 (editors)
Fax: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

З М І С Т

СТОРІНКА ШЕФ-РЕДАКТОРА

СЕНЧЕНКО М. Ера домінування Розуму.....3

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

ЦУРИНА Е. Контентні трансформації інтернет-видання DOU
в умовах воєнного стану..... 10

БЛАШКІВ О., ЛІЩИНСЬКА Н. Контекстуальні чинники та мотиваційні можливості
технології гейміфікації під час вивчення навчальної дисципліни "Масова комунікація
та інформація" 16

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

РЖЕЧИЦЬКА С. Сучасний стан і перспективи
розвитку бібліотек закладу вищої освіти..... 24

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

ДОЯР Л. Кривий Ріг як центр важкої промисловості УРСР: роль науковців Кривбасу
в розвитку гірничорудної галузі (на друках 1970-х років)..... 31

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

МИЛЬЧЕНКО Л. Українська мемуаристика: віхи історії та сучасний стан 37

ШУМІЛОВА А. Українське питання в історико-культурній спадщині
письменника-патріота І. Нечуя-Левицького: джерелознавчі спостереження
(до 185-річчя від дня народження) 49

CONTENT

CHIEF-EDITOR'S PAGE

SENCHENKO M. The era of the domination of Mind.....3

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

TSURINA E. Content transformations in DOU during martial law 10

BLASHKIV O., LISHCHYNSKA N. Contextual factors and motivation opportunities
of gamification technology in studying the educational discipline "Mass communication
and information" 16

LIBRARIANSHIP

RZHECHITSKA S. Current state and prospects for the development
of libraries of higher education institutions 24

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

DOIAR L. Kryviy Rih as the center of heavy industry of the USSR:
the role of Kryvbas scientists in the development of the mining industry
(based on materials from the 1970s) 31

HISTORICAL INTELLIGENCE

MYLCHENKO L. Ukrainian memoirs: milestones of history and modern times 37

SHUMILOVA A. The Ukrainian question in the historical and cultural heritage
of the patriot writer I. S. Nechuy-Levytskyi: observations of sources
(to the 185 th anniversary of birthday)..... 49

УДК 316.324.8:[140.8:[13+165.173]](045)

До 160-річчя від дня народження В. Вернадського

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net**Ера домінування Розуму*****Дослідження інформаційних взаємодій
Всесвіту та свідомості людини**

Відомий французький письменник ХХ ст. А. Моруа писав: "Наступне сторіччя або буде духовним, або наступного сторіччя не буде зовсім". У наш час цей вислів набув актуального значення. Останні дослідження квантової механіки довели наявність Тонкого світу, який пронизує все матеріальне та формується інтелектом людей, тобто колективна свідомість людства безпосередньо впливає на матеріальний світ.

Сталося духовне зцілення, і відтоді дослідники розпочали посилено збирати й вивчати знання про Тонкий світ, інформаційну взаємодію у Всесвіті, свідомість Людини й колективну свідомість. А в результаті — дійшли висновку про існування Світового Розуму й Творця.

Дослідження езотеричної та філософської літератури свідчили про наявність Творця, про існування, крім матеріального світу, — Твердого й Тонкого світів. Однак потрібні були докази, які могла надати тільки наука.

Вивчення праць учених початку минулого століття В. Вернадського, П. Тейяра де Шардена, Е. Ле Руа та сучасних дослідників дало змогу виявити надзвичайно велику кількість наукових досліджень, присвячених інформаційним взаємодіям та свідомості. На жаль, результати цих розвідок були доволі важкими для розуміння, та й публікували їх зазвичай малими накладками у форматі препринтів.

Знадобилося кілька років, щоб зрозуміти й оформити в систему ці наукові знання. І коли учені з'ясували, що фізичний світ, який нас оточує, — це доволі невеликий і доступний до вивчення фрагмент Всесвіту, що життям керують енергоінформаційні закони, що моральність і духовність як інформаційні взаємодії чинять вирішальний вплив на людську поведінку, що люди повинні ставитися до життя й природи усвідомлено, виникло невгамовне бажання поділитися цими знаннями, адже суспільство, яке їх опанує, житиме за іншими законами — мудріше, простіше, гармонійніше.

Віра в небесне походження духу людського є невіддільною частиною ментальності українського народу та йде з глибин століть, від могутніх вождів і жерців, які скеровували слов'янські племена невідомими земними шляхами. У скарбниці національної думки зафіксовано важливі коди розуміння місця людини в космічній системі та моральних принципів взаємодії з навколишнім світом. Прийшовши на Русь, близькосхідне християнство відчуло сильний вплив прадавньої, морально вищої системи світогляду — слов'янського православ'я.

Тисячоліттями на наших теренах відбувалися зміни християнства, тривають вони й донині, формуючи ідеали православ'я. І річ не в тім, що за вбранням християнських святих виявляються риси слов'янських божеств, язичницьких духів-покровителів, а в тім, що в православних текстах, коментарях до Писання та проповідях наявні постулати, нехарактерні для ранньої ідеології Сходу.

У працях слов'янських релігійних мислителів як вищі цінності затверджено справедливість, моральність і правду. Православні священники проповідують такі самі принципи, об'єднуючи їх у божественну справедливість, окрім того — ідеї не лише любові до рідної землі, а й терпимості до іновірців. Наймудріші церковники розуміють, що для національного здоров'я вкрай важливим є збереження вікових традицій і звичаїв, а не то альне й бездумне руйнування попереднього життєладу.

Розглянемо ще один важливий вплив християнства на слов'янське православ'я. Відомо, що язичництво — це поклоніння творінню (створенню), а не Творцеві, тобто шанування чи поклоніння кому-небудь або чому-небудь, окрім єдиного Бога. Як відомо, єдинобожність, задекларована в усіх світових релігіях (християнстві, мусульманстві, буддизмові, юдаїзмі), була основою перетворення громад і племен на єдиний народ та організації держави. Цю роль християнство виконало на всій території розселення східних слов'ян, увібравши в себе найцінніше зі слов'ян-

* Продовження. Початок див.: Вісник Книжкової палати. 2023. № 9. С. 3—10; № 10. С. 3—9.

ського православ'я. Отже, сучасне трактування Східної церкви, що вона є Православною християнською церквою і для неї православ'я починається з II ст. н. е., можна вважати виправданим. Крім того, Східна церква залишилася на принципах, прийнятих першими Священними Соборами, — Символах Віри — і тому є спадкоємицею Єдиної християнської церкви, яка перестала існувати після Великого Розколу 1054 р.

У 1922 р. на урочистих зборах у день 103-ї річниці Петербурзького університету професор П. Сорокін у напутливій промові студентам зазначав [1, с. 54]: "Перше, що ви повинні узяти із собою в дорогу, — це знання, це чисту науку, обов'язкову для усіх, окрім дурнів, що не лакействує ні перед ким і не схиляє покірно голову перед будь-чим; науку, точну, як перевірений компас, що безпомилково вказує, де Істина і де помилка. Вашим девізом має стати заповіт Карлейля: "Істина! Хоч би небеса розверзлися на мене за неї! Ані найменшої фальші! Хоч би за відступництво обіцяли все блаженство раю!"

Друге, що ви повинні узяти з собою, це любов і волю до продуктивної праці — важкої, наполегливої, розумової та фізичної. Але цього мало. Треба запастися вам ще й іншими цінностями. У ряді їх на першому місці стоїть те, що я називаю релігійним ставленням до життя.

Світ не лише майстерня, а й найбільший Храм, де кожна істота й передусім кожна людина — промінь божественного, недоторканна святиня.

"Людина людині друг", — ось що має служити вашим девізом. Порушення його, а тим більше заміна його протилежним заповітом, заповітом зврячої боротьби, вовчої гризні один з одним, заповітом злості, ненависті й насильства ніколи не миналося дарма ані для переможця, ані для переможених".

Ост анне відкрит т я квант ової механіки

Поки невігластво керує свідомістю людства, вона перебуватиме в духовному рабстві. Людина буде донором, постачальником дармової психічної енергії для сил, що її спрямовують. На запитання, що це за сили й звідки вони взялися на планеті Земля, відповісти важко. Час виникнення цих енергій сягає глибокої давнини. І якщо взятися за висвітлення цього питання, то потрібно відмовитися від теми статті й перейти до цілковито іншого дослідження. Проте маємо визначитися з питаннями існування душі та впливу колективної свідомості на фізичний світ. Тоді стануть зрозумілими численні процеси, що відбуваються у Всесвіті.

Останні досягнення квантової механіки, як зазначалося, дали змогу осягнути світобудову з

іншого фокусу й дійти висновку, що є духовний світ, який впливає на її структуру. Квантова механіка досліджує частинки як фізичну структуру й частинки як хвилі (енергію). Виявилось, що за межами елементарних частинок — нейтронів, протонів, електронів, позитронів тощо — існує не матеріальний світ, а його хвильова функція. Всесвіт складається із субстанції, яку не можна назвати матеріальною. Це духовна субстанція, яка в фізиці має значення тільки чітко організованої хвилі. Вона організована сильніше, ніж фізичний світ. Саме ця хвильова функція й визначає структуру Всесвіту та побудову світу матеріального.

Є хвилі, метрики яких дорівнюють метриці Всесвіту. Події, що відбуваються у фізичному світі й навіть окремі слова назавжди фіксуються в певній точці Всесвіту. Отже, є Вища Сила (Всесвітній Розум, Бог, Абсолют), що охоплює ("бачить") увесь світ миттєво завдяки таким хвильовим функціям.

Хвильову функцію мають люди, атоми, молекули тощо. Матеріальний світ — це неживий світ, яким керує хвильова функція, фактично — дух. Це можна обчислити з математичною точністю: є довжина, частота й фаза хвилі. Коли фізик проводить експеримент зі своїм приладом, то може попросити, щоб хвильова функція видала йому частку. Так було відкрито нейтрино й антинейтрино.

Підсумуємо: експериментально доведено, і з допомогою математики зокрема, існування духовного світу, творчих сил Всесвіту, від яких залежить існування світу матеріального, а отже й людства. Це відкриття квантової механіки, що, зі свого боку, відкрила інший світ — духовний, вважають останнім словом науки.

Душа існує, й вона безсмерт на

Р. Мадатов — релігієзнавець, доктор історичних наук, викладач кафедри релігієзнавства в одному з празьких університетів, опублікував надзвичайно цікаву статтю, в якій навів докази існування душі з наукового погляду. Публікація зацікавила журналістів газети "Ехо-камера", і вони вирішили поспілкуватися на цю тему безпосередньо з автором. Адже якщо людство прийме факт існування та безсмертя душі як наукову даність, життя на Землі обов'язково зміниться на краще. Наведемо текст інтерв'ю повністю.

"Чому ви вважаєте, що це знання перетворить життя на Землі? Адж е віряни й так визнають цей факт."

— Віряни — це одне, а наука, світські працівники — це інше. Якщо ми почнемо офіційно

визнавати життя як черговий етап буття, то будуватимемо його цілковито по-іншому, з гуманістичних позицій. Ми почнемо розуміти, що зможемо або піднятися на шляху самовдосконалення, або погубити душу заради певних миттєвих благ: грошей, влади тощо.

— *Доказів існування душі наводилось багат о: і вченими, у т ому числі медиками, і релігійними діячами. Чим відрізняють ся Ваші докази?*

— Я вирішив підійти до питання одночасно і з наукового погляду, і з езотеричного, і з логічного. Суто релігійних догм я прагнув не торкатися — пам'ятаючи про те, що люди з практичним складом розуму все далі й далі відходять від релігії, бачать у ній лише економічний і політичний інститут. Водночас я розумів, що ті або інші докази вже хтось наводив, тому не претендую на ексклюзивність. Я спирався на тезу: що більше говорити на цю тему, то краще буде для людей — вони почнуть замислюватися над тим, як не псувати своє життя.

Виходячи з наукових основ доведення будь-якої теореми, я наводив докази поетапно. Розпочнімо зі свідомості. Багато вчених вже визнали той факт, що вона не належить м о зку та фізично му тілу. А також і то й що свідомість матеріальна. Це доводить той простий факт, що вона існує. А якщо щось існує — його утворено певною формою матерії, якою — це питання інше: якщо ми не можемо щось визначити, схарактеризувати, це не означає, що цієї форми матерії не існує. Головне, що є матерія й немає порожнечі. І ось такий простий висновок наука ніяк не може наважитися зробити!

— *Що їй заваж ає, на ваш погляд, зробити т акий висновок?*

— Передусім той факт, що ще не змогли домовитися про термінологію стосовно власне поняття матерії. Що це таке? Те, що ми бачимо — чуємо — відчуваємо? Те, що ми можемо, у крайньому разі, зафіксувати якимись приладами (різні промені, радіацію тощо)? Так, безумовно. Але років двісті тому ту саму радіацію ще ніхто не міг зафіксувати. Проте вона є. І була. Як бачите, висновок простий: якщо ми на цьому етапі нашого технічного розвитку не можемо щось зафіксувати, це означає тільки те, що ми поки не створили потрібних приладів, а зовсім не те, що об'єкта не існує.

Той факт, що об'єкт існує, побічно підтверджує саме наука. Ось що зазначають фізики: "З'ясувалося, що для того, щоб усі космічні об'єкти рухалися в просторі так, як вони роблять це зараз, Всесвіт має бути наповнений якоюсь

невідомою людям матерією ("темною" матерією), маса якої за приблизними розрахунками становить майже дев'яносто відсотків від загального числа маси у Всесвіті".

Який з цього висновок? Те, що ми можемо якось чимось зафіксувати, — лише верхівка айсберга, решту приховано від наших органів чуття й приладів. І цілком може трапитися, що в темних глибинах підводної частини айсберга саме й перебуває матерія свідомості.

— *Прот е, наскільки я знаю, вж е існують досліди, щоб зробити и невидиме видимим.*

— Так, наприклад, академік Анатолій Федорович Охатрін, який працював у академіка Корольова, керівник лабораторії біолокації та Інституту мінералогії, геохімії і кристалохімії рідкісних елементів, засновник мікролептонної теорії поля, винайшов спеціальний фотоелектронний апарат і зміг зробити видимими думки.

Ось що він зауважував на цю тему: "Ми попросили жінку-екстрасенса випромінювати певне поле, наділивши його інформацією. Коли вона робила це, за допомогою фотоелектронного апарату ми фіксували те, що відбувається. На фото було видно, як від аури, що оточує її, відділяється щось на кшталт хмаринки й розпочинає рухатися самостійно. Такі мислеформи, насичені певними настроями й емоціями, можуть впроваджуватися в людей і навіть чинити на них вплив". Академік А. Охатрін не самотній, схожі досліди проводив і професор Олександр Чернетський. Йому вдалося сфотографувати думку людини.

— *Мож у припуст ит и, що т ут почалося! Наука відповіла так, як вона і відповідає в т акому разі: "Цього не мож е бут и, т ому що не мож е бут и ніколи!"*

— Цілком правильно, це й почалося. Я докладно про це не розповідатиму, кому цікаво, нехай пошукає в інтернеті інформацію про досліди цих чудових учених. Які, до речі, були проведені навіть не зараз, а ще в 1980-х роках.

— *Ви почали з т ого, що свідомість є мат еріальна, не належ ит ь мозкові т а фізичному т ілу. Але де конкрет но відбуваєт ся процес мислення?*

— Відповідь ніби на поверхні — у мозку, звичайно. Водночас наразі вченим не вдалося пояснити механізм, завдяки якому свідомість у ньому функціонує і як відбувається процес мислення. Щоправда, були учені з незашореною свідомістю, наприклад, Наталія Петрівна Бехтерева. Ось що писала нейрофізіолог зі світовим ім'ям: "Гіпотезу про те, що мозок людини лише сприймає думки звідкись ззовні, я вперше почула з вуст нобелівського лауреата, професора Джона

Екклза. Звичайно, тоді це здалося мені абсурдним. Але потім дослідження, що проводяться в нашому Санкт-Петербурзькому науково-дослідному інституті мозку, підтвердили: ми не можемо пояснити механіку творчого процесу. Мозок може генерувати лише найпростіші думки на кшталт як перевернути сторінки читаної книги або перемішати цукор у склянці. А творчий процес — це вияв цілковито нової якості".

Інші учені на доведення того, що мислення відбувається в іншому місці, наводили той факт, що зміна активності мозку жодним чином не впливає на процес мислення, посилаючись на досліди, коли томограф фіксував активність мозку в коматозному стані, у стані гіпнозу. Та й той факт, що чудово озброєна сучасна наука досі не знайшла в мозку місце, де локалізується інформація, теж не відкинеш.

Більш ранні дослідження — наприклад, аж 1920-х років, — теж дуже цікаві. Так, Карл Лешлі, відомий у той час дослідник мозку, неспростовно довів, що умовні рефлексії у шурів не зникають після видалення по черзі цілковито різних ділянок мозку. У такий спосіб він продемонстрував, що в мозку немає якоїсь "спеціалізованої" ділянки, яка відповідає за ці рефлексії. Такий самий ефект спостерігається і в людей: за вимушеної ампутації більшої частини мозку вони зберігають усі розумові здібності. Відомий феномен американця Карлоса Родрігеса, який живе без лобових доль мозку (тобто у нього не було понад 60 відсотків мозку).

І такий приклад не поодинокий. Зокрема, у рефераті доктора Робінсона з Паризької академії наук описано випадок, коли чоловік дожив до 60 років, вів нормальне життя, дістав травму голови, через місяць із лишком помер, а лише після розтину з'ясувалося, що мозку в нього майже не було! Була лише завтовшки з аркуш паперу оболонка мозкової речовини. У німецького фахівця Хуфланда (який, до речі, після описаного випадку повністю змінив свої медичні погляди) був схожий випадок: у померлого пацієнта, який зберігав розумові й фізичні здібності до моменту, коли його розбив параліч, у черепній коробці мозку не виявилось взагалі! Замість мозку там було 300 грамів рідини.

У Голландії в 1976 році помер один із найкращих годинників країни, 55-річний Ян Герлінг. Розтин показав, що у нього замість мозку теж була рідина, подібна до води. У Шотландії, в Шеффілді, лікарі були вражені тим, що у студента з IQ 126, вищим за середній, рентген виявив повну відсутність головного мозку.

— Ну, є думка, що ділянки мозку здатні брати на себе функції втрачених частин.

— Так, здатні, й такі випадки також відомі. Але вода в черепній коробці теж здатна?! А випадок із шотландським студентом? Якщо з правили є винятки, правило вже не працює. До речі, відома латинська фраза, що з будь-якого правила є винятки, — не що інше, як неправильний переклад: правило не працює, якщо є хоч би один виняток. Доказом того, що процес мислення здійснюється не в мозку, були й експерименти психіатра Геннадія Павловича Крохалева, який розробляв проблему реєстрації видінь. Ще у 1979 році він отримав патент на фотографування звичайним фотоапаратом і відеокамерою галюцинацій пацієнтів. Ці фіксації давали йому змогу лікувати ефективніше. А у 2000 році вийшла його стаття про те, що ці галюцинації й думки перебувають не в мозку людини, а десь ззовні.

Прямим доказом існування свідомості поза тілом є і описи пацієнтами своїх відчуттів під час виходу свідомості з тіла під час клінічної смерті. Таких свідочств — сотні тисяч! Люди описують, як бачать себе збоку, як переносяться за тисячі кілометрів від свого тіла й чітко розповідають, що там бачили, й усе збігається до найдрібніших деталей. І тут вже офіційна наука нічого зробити не може, було навіть придумано спеціальну назву для таких станів: "досвід перебування поза тілом".

— Я, звісно, не фахівець, але мені здається, що якщо цьому навчитися, то сліпі від народження зможуть пізнати світ!

— Між іншим, сліпі від народження також потрапляли у стан клінічної смерті та описували те, що бачили. Деякі стверджують, що це галюцинація. Про яку галюцинацію йдеться, якщо людина сліпа від народження й просто не знає, як виглядає те, що вона бачила?!

— У минулій нашій бесіді Ви висловили думку, що реінкарнація можлива. Так, можливо, ці видіння сліпих від народження — лише досвід їх минулого життя, коли вони бачили?

— Усе може бути, це не доведено, але і спростувати це неможливо. А ось щодо вашого питання про "навчитися", тобто приклади усвідомленого відділення свідомості від фізичного тіла. Навчилася цього людина спеціально або це природжені здібності, навіть неважливо. У книзі Джеффри Мішлага "Корені свідомості" ґрунтовно описано численні дослідження феномену виходу з фізичного тіла в нью-йоркській лабораторії Американського товариства психічних досліджень. Фахівці лабораторії здобули недвозначні докази того, що під час виходу з тіла свідомості чи

астрального "двійника", цей "двійник" чітко описує місця, де побував, ділиться інформацією, яку там зібрав. Є навіть приклади впливу цього "двійника" на фізичні прилади.

— *Усе це дуж е й дуж е цікаво, але як безпосередньо ст осует ься доведеного існування душі?*

— **Цими прикладами я підводив до думки, що людина — не що інше, як певна енергетична сутність, "одягнена" у фізичне тіло. І свідомість, як і душа, не належить тілу.**

— *Я правильно зрозуміла, що свідомість у вашому розумінні і є душею?*

— Правильно! Свідомість є матеріальною субстанцією не відомої нам нині форми матерії, яка продовжує існування й після смерті "одягу" — фізичного тіла. І в цьому плані безсмертна свідомість — душа є більш цінним і значущим поняттям, ніж навіть ті, що пропонують нам різні вірування та релігії. У будь-якій релігії є елементи містики, чудес, тобто всього того, що людина зі скептичним й аналітичним складом розуму заперечує. У цьому разі — це суто фізика: душа — свідомість існує незалежно від релігійних переваг, вона існує матеріально, її існування можна довести в майбутньому не побічно, а безпосередньо — з допомогою приладів, які, я вірю, будуть створені. Найголовніше — вона безсмертна! А отже, ми, віддавши кінці, не помираємо назавсім, як геніально сказав Висоцький.

— *Виходить, що ви ставите знак рівності і не лише між свідомістю та душею, а й між цим і особою?*

— Ставлю! Сміливо ставлю!

— *І моя душа, яка у мене є, існують завжди?*

— Існуватиме, але тільки словосполучення "у мене є душа", на мій погляд, некоректне. Навіть більше, неправильне. Це начебто мій костюм сказав: "У мене є людина на ім'я Руслан". Ви, я — ми і є душі, одягнені в тіла!

— *А чи є які-небудь докази єдиної системи особи — свідомості і — душі й фізичного тіла?*

— Є, це так званий фантомний ефект, описаний у працях багатьох учених. Усі, хто цікавляться темою фантомів, має пам'ятати відоме фото. Його зняли у спеціальних променях. У дерева бракувало частини стовбура й крони після удару блискавки. Проте на фото бачимо немовби ціле дерево — помітні й відсутні гілки, стовбур і навіть листя. Відсутні в реальності, але збережені на фото частини — якраз фантом дерева. Що це означає? Дерево втратило окремі фізичні частини, але зберегло тонкоматеріальні частини. Це ніби "душа" дерева. У тонкому світі вона існує в

первісній формі. Що й зафіксував фотограф. Фантомні частини повністю повторюють форму суті дерева, його "душу". Фантомний ефект виявляється не лише візуально, а й у відчуттях. Давно відомий ефект фантомних болів, коли болять (ниють і сверблять) ампутовані кінцівки.

Фантомні відчуття бувають настільки сильними, що інваліди намагаються навіть ставати на відсутню ногу — вони її повністю відчують. Офіційна медицина пояснює це фізіологією. Цією самою "фізіологією" вона пояснює все, чого не може пояснити. Проте фантомні відчуття є навіть у людей зі зламаним хребтом, а офіційна медицина відхрещується від цього й наполягає, що "за фізіологією це неможливо". Однак це ж е! Психіатри зауважують про психічну природу цього феномену, але пояснити фантомні відчуття в інвалідів із дитинства, які народилися без руки чи ноги, не можуть і вони. Проте виходить, що фантомну пам'ять про кінцівки, що не існували ніколи, закладено в самій природі людини. Одні говорять — у генах, я скажу — у душі.

— *Або це знову пам'ять про минуле життя, де руки-ноги були на місці?*

— Це є лише додатковим доказом безсмертя душі.

— *Тоді виходить, що роль душі — свідомості — особи набагато важливіша у формуванні й організмі, й відчуттів людини?*

— Цілком правильно! Академік Микола Вікторович Левашов зазначає про це так: "На питання про те, як відбувається розвиток ембріона Людини (як і будь-якого іншого живого організму), біологи й медики, з непохитною вірою у свої знання, часто з поблажливою посмішкою до питання невігласа, твердо відповідають: "У різних зіготних клітинах (клітинах ембріона) з'являються різні гормони та ферменти і, як наслідок цього, з однієї зіготної клітини розвивається мозок, з іншої — серце, з третьої — легені тощо".

Проте як вони знають, у що їм розвиватися? Гени підказують? Як зручно все пояснювати генами, тим більше майже ніхто точно не розуміє, що це таке! Коли ділиться перша клітина, з'являються дві, ЦІЛКОМ ТОТОЖНІ одна одній! Потім процес повторюється, і ось вже маємо сотні таких самих тотожних одна одній клітин! Виходить, що ВСІ клітини ембріона мають тотожну генетику. Так звідки ж з'являються клітини кісток, мозку, ферментів і так далі? Вичерпну відповідь вам не дасть жоден біолог чи медик! Якщо за основу взяти матеріалістичне сприйняття світу, засноване на відомих сьогодні законах фізики, то відповіді не буде НІКОЛИ!

— А якщо взяти за основу немагнітне існування Всесвіту, а наявність у душі, яка керує всіма процесами, то відповідь буде?

— Мені здається, це вже всі зрозуміли! Окрім офіційної науки! (Сміється.) Ось дивіться, що пише Левашов: "Дослідження електричних потенціалів навколо насіння рослин надали феноменальні результати. Після опрацювання даних, учені (Херолд Берр з Єльського університету та ін.) зі здивуванням виявили, що у тривимірній проекції дані вимірів навколо насіннячка жовтця утворюють собою форму дорослої рослини жовтця. Насіннячко ще не лягло у благодатний ґрунт, ще навіть не "проклюнулося", а форма дорослої рослини вже є. Цій енергетичній формі слід лише заповнитися атомами й молекулами, щоб квітка стала справжньою, видимою для наших очей".

Мені видається цілком очевидним, що душа і є тією матронею, що визначає форму й зміст майбутньої людини. Та і будь-якої іншої істоти — слід бути послідовним, душа є в усього.

— Однак як усе це відбувається насправді? Є запліднена яйцеклітина, яка почала ділитися на ідентичні клітини. А потім що? До цих сотень однакових клітин "приклеюється" якась не вловима доки нашими приладами сутність і починає керувати конструкцією? Доводить її до пуття — як із тим жовтцем?

— Так! Недаремно майже в усіх релігіях йдеться про те, що душа з'являється не від моменту зачаття, а пізніше — коли є до чого "приклеїтися". Мозок людини в цьому разі є певним приймачем інформації від особи — свідомості — душі. Інформація — керівництво до дії. Недаремно нейрони мозку дуже схожі на приймально-передавальний пристрій навіть зовні! Це вам скаже будь-який біолог, який знається на фізичних електричних схемах.

— Якщо нейрони мозку можуть приймати інформацію від душі, немов радіо, то вони мають уміти, ймовірно, і передавати інформацію в навколишній простір? Можливо, цим можна пояснити і телепатичні здібності, і ясновидіння? І передавання думок на відстані?

— Мені здається, це очевидно! Академік Наталія Петрівна Бехтерева, перед якою я схилила голову, зауважує: "Мозок відгороджений від зовнішнього світу кількома оболонками, він надійно захищений від механічних ушкоджень. Проте через усі ці оболонки ми реєструємо те, що відбувається в мозку, причому втрати в амплітуді сигналу при проходженні через ці оболонки напрочуд невеликі — щодо прямої рестрації з

мозку сигнал зменшується по амплітуді не більше ніж удвічі-утричі (якщо зменшується взагалі!). Можливість прямої активації клітин мозку чинником зовнішнього середовища і, зокрема електромагнітними хвилями, що здійснюється у процесі лікувальною електромагнітною стимуляцією легко доводиться "ефектом", що розвивається. Які ще потрібні докази? Тільки фізичні. Чекаємо від фізиків потрібних приладів!

— Усе зрозуміло, але ще раз повернімося до теми реінкарнації. Як теорія реінкарнації впливає у Ваші докази існування та безсмертя душі?

— Власне, факт реінкарнації доводить якщо не безсмертя, то дуже й дуже тривале життя душі, принаймні в кілька людських життів.

— Чи можна визнавати факт реінкарнації науково доведеним?

— Є надто багато випадків, документально зафіксованих ученими, щоб це зневажати. Наведу лише два. У 1970-х роках у Берліні 12-річна дівчинка після травми заговорила італійською мовою, якої не знала, як рідною. Про це не лише заговорила, а стверджувала, що вона італійка, Розетта, і народилася в 1887 році. Назвала й адресу, де жила. Батьки повезли дівчинку за цією адресою в Італію, двері відчинила старенька. Вона виявилася дочкою тієї самої жінки Розетти, чия душа вселилася в дівчинку. За її словами, мати померла в 1917 році. Дівчинка ж, побачивши стареньку, вигукнула, що це її дочка на ім'я Франса. Стареньку насправді звали Франсою.

Інший випадок трапився в Індії. Дівчинка змалечку стверджувала, що вона дорослий чоловік, що в неї була дружина, діти, називала місце, де жила. Батьки відвезли її в те село, там вона безпомилково упізнала будинок, у будинку — свою кімнату, а щоб їй повірили, вказала місце, де в минулому житті закопала в бляшаній коробці монети. Коробку знайшли. Це випадки усвідомленої реінкарнації, певного вселення душі в тіло, в якому живе інша душа. Тому це радше виняток. Однак є випадки, коли люди просто згадують — під гіпнозом, у стані зміни свідомості — свої минулі життя. І наводять докази.

— Якщо резюмувати, то який висновок випливає?

— Душа існує. Її можна назвати тонким тілом, що слугує "будиночком" для особи, суті людини, її свідомості, пам'яті, мислення. Це тонке тіло не помирає разом із фізичним, переселяючись після фізичної смерті в інше тіло. Твердження, що душа після смерті тіла перебуває в якихось місцях на кшталт раю, пекла, чисти-

лица або на абстрактних "небесах", мені здається хибним. Точніше, хибне, власне, формулювання назв цих "місць". Душа, як мені здається, залежно від свого духовного розвитку, від своїх налаштувань, від відчуттів, від вчинків тіла за життя, потрапляє в наступному житті в різні тіла. І це буде або "рай" для неї, або "пекло". Тут я нічого нового не відкрив (сміється), усе це є в індуїзмі. Якщо твої думки, наміри, бажання були чистими, твоя карма не зіпсована, твоє наступне життя буде кращим за попереднє. Ну, а якщо навпаки...

То му я й стверджую, що якщо людство на офіційному рівні визнає існування та безсмертя душі, воно не наповнюватиме планету негативом, злістю, смертю собі подібних. І все це, зверніть увагу, відповідає основним постулатам майже всіх релігій: не убий, не вкради і так далі".

Отже, думка матеріальна, і колективна свідомість впливає на матеріальний світ.

Висновок

Головним мотивом нашого дослідження є бажання зрозуміти, у чому полягає мета подальшого розвитку людства? Яка роль кожної Людини в цьому житті? Прогрес природознавства доцільно вимірювати становленням галузей, що робили суттєвий внесок у філософію науки, зумовлену відкриттям нових законів природи. І в цьому аспекті принципова саме новизна, оскільки уточнення вже відомого не створює передумов для виходу з площини сталих уявлень. Роль "генератора філософії" в різний час виконували геометрія, небесна механіка, математичний аналіз, термодинаміка, електродинаміка, теорія ймовірності, теорія множин, квантова механіка, математична логіка й інші розділи математики та фізики.

Проте ера екстенсивного розвитку науки, мабуть, добігає кінця. На перший план, як з онтологічного, так і з гносеологічного погляду, виходять міждисциплінарні дослідження. Вони орієнтовані на синтез знань із різних сфер і поширення природничо-наукових підходів до науки про Людину і суспільство та інші предмети, що не мають власного теоретичного апарату.

Багато допитливих людей шукають відповіді на запитання: чи впливає кожен із нас певною мірою на процеси, що відбуваються у Всесвіті, тобто на Світобудову, і в чому полягає мета подальшого розвитку людства?

З'ясувати це намагалися чимало дослідників, зокрема В. Вернадський, А. Вейник та інші. Наразі однозначної відповіді немає, але, на наш погляд, у цьому контексті доволі логічними є міркування І. Острєцова. *Він вважає, що при-*

значенням кожної Людини, яку відрізняє від інших біологічних видів наявність Розуму, є накопичення Інтелекту у Світ цього Розуму, Інтелекту у Ноосфери. Інакше кажучи, кожній Людині у процесі творчої діяльності сприяє накопиченню Інтелекту у Світ цього Розуму. І це є основним призначенням людства. [2].

Настає ера Знання, і, вивчаючи тонкощі закульєсних процесів, Людина поповнює Ментальний план новими мислеформами. Ці мислеформи з реальними **Першоідеями**, обробляються Світовим Розумом і з часом повертаються на Фізичний план, на нашу Землю. Світовий Розум має певну інерцію, а тому трансформації земного життя відбуваються із запізненням. Окрім того, для ухвалення правильних рішень ще недостатньо справжніх знань, бо люди з властивою їм лінністю не формують їх.

Проте що більше буде людей, які здобудуть істинні знання, то швидше ці знання змінять брехню, що панує в інформаційному просторі та розумі псевдоеліти. Дослідження, проведені науковцями Принстонського університету, які вивчали суспільні процеси під час трагедій, переконливо продемонстрували існування та дію колективної свідомості. Ці дані здобуто неупередженими генераторами випадкових чисел. Виявляється, що навіть електронні механізми здатні відчувати загальний біль, відчай або радість людства, і якщо це так — то ми на порозі нового розуміння і наших можливостей, і нашого сенсу життя. Здається, що разом із нами генерується загальна світова свідомість, здатна впливати щонайменше на поведінку нестійких електронних пристроїв.

Результати досліджень багатьох учених свідчать: коли думку сфокусовано на віддаленому об'єкті, він може змінити поведінку. Постає закономірне запитання: чи можуть мільйони або мільярди людей вплинути на певні світові події, якщо будуть однаково й синхронно мислити? Експерименти дають змогу припустити, що коли безліч людей думають в одному напрямі, світ справді може змінитися. Розумова зосередженість маси людей спроможна непередбачувано впливати на фізичний світ. Кінцевий результат залежить від сили концентрації масової свідомості та поставленої мети.

Колективна свідомість мільярдів індивідів зазвичай розпорошена, а загальна увага розподілена між тисячами тисяч різних об'єктів чи щоденних справ. Тому колективний розум мільярдів людей упродовж численних днів і ночей перебуває в дрімоті чи функціонує безцільно. Проте у виняткових обставинах, наприклад, упродовж

телепередач у прямому ефірі, коли мільйони людей сфокусовані на одному об'єкті, відбувається феноменальне явище. У короткі яскраві моменти, коли розосереджені мільярди "зернин" глобального Розуму об'єднуються в єдине ціле, прокидається глобальна планетарна Свідомість. У такі рідкісні дні (яких стає дедалі більше з часом) випадкові фізичні системи несподівано починають поводитися, зі статистичної точки зору, більш впорядковано.

Від другої половини минулого століття чимало дослідників закликали звернути увагу на загрозу низки криз для нашої планети. Зростання кількості населення, обмеженість ресурсів прісної води та корисних копалин, забруднення ґрунту, води й повітря речовинами, яких до ХХ ст.

взагалі не існувало, загрозливі політичні тенденції, пов'язані з глобалізацією, — усі ці явища призвели до демографічної, енергетичної, екологічної та геополітичної криз. Перед людством постало складне завдання розроблення антикризових заходів, до якого долучилися науковці різних шкіл і країн.

Слід постійно пам'ятати: "Що посієш, те й пожнеш", тобто якими є вчинки й думки Людини — таким є й матеріальний світ, котрий їх віддзеркалює. Людство має усвідомити залежність стану фізичного світу від впливу колективної свідомості й намагатися формувати позитивне інформаційне поле.

(Далі буде)

Список літ ерат ури

1. Сорокин Питирим. История не ждет, она ставит ультиматум. *Наука и жизнь*. 1989. № 10. С. 54—55.
2. Острцов И. Введение в философию ненасильственного развития. Москва : Великий Град, 2013. 320 с.

Надійшла до редакції 20 листопада 2023 року

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 077DOU:004.774](477)"364"(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2023.11(328).10-16

Елеонора Цуріна,

кандидатка наук із соціальних комунікацій,
доцентка кафедри журналістики

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,

eleonoraburdina@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9773-4582>

Контентні трансформації інтернет-видання DOU в умовах воєнного стану

У статті розглянуто результати впливу повномасштабної фази російсько-української війни на контент спеціалізованих медіа на прикладі інтернет-видання для айтівців DOU, обраного як масштабний онлайн-ресурс із потенційною аудиторією в майже 700 тис. зареєстрованих користувачів.

Актуальність дослідження зумовлено загрозою зникнення українських спеціалізованих медіа, яка постала на початку повномасштабного вторгнення через суттєве звуження спектра популярних тем.

Проведені інтерв'ю з головними редакторами стрічки DOU, які обіймали цю посаду впродовж 2022 р., та внутрішня статистика редакції дали змогу простежити зміни в тематичному й жанрово-форматному наповненні медіа.

Проаналізовано та порівняно найрейтинговіші теми матеріалів стрічки за 2021—2022 рр. Констатовано, що хоча аналітика залишається найпопулярнішим сегментом серед читачів, її відсоткова частка в топі 2022 р. зменшилася вдвічі. Окрім теми зберегли чи посіли позиції (наприклад, вхід до професії, висока зарплата). Водночас інтерв'ю з цікавими представниками галузі (поза контекстом війни) і матеріали про релокацію не потрапили до найпопулярніших за 2022 р. через зміну пріоритетів аудиторії та актуальну ситуацію.

Виокремлено головні контентні трансформації в DOU за рік повномасштабної війни: збільшення кількості новин, посилення кореляції з порядком денним, висвітлення актуальних загальнонаціональних тем крізь історії IT-фахівців, розширення жанрово-форматних меж, вплив на контент моделі місіонерської журналістики.

Підсумовано, що такі зміни можна розглядати як адаптаційні заходи медіа. Резюмовано зниження читачької цікавості до воєнної тематики протягом першого півріччя 2022 р.

© Цуріна Е., 2023

Проаналізована загальна статистика переглядів за 2021—2022 рр. уможливило висновок про успішність контентних трансформацій, до яких вдалася редакція стрічки спеціалізованого інтернет-видання DOU.

Ключові слова: DOU; інтернет-медіа; воєнна журналістика; спеціалізовані медіа; контент; контентні трансформації

Постановка проблеми. Повномасштабна фаза російсько-української війни докорінно змінила життя нашого суспільства, вплинувши майже на всі сфери діяльності. Вітчизняна журналістика як дзеркало сучасності зазнала суттєвих трансформацій і була вимушена прийняти глобальні виклики воєнного стану. Цей безпрецедентний вплив став предметом численних наукових, медіакритичних і професійних дискусій.

Аналіз досліджень і публікацій. Ще навесні 2022 р. почали виходити матеріали з аналітикою змін у діяльності українських медіа. Серед останніх розвідок виокремимо такі: "Роль професійних журналістів і блогерів під час війни"; "Українська періодика: виклики воєнного часу"; "Головне, що сталося з українською журналістикою під час великої війни"; "Як змінилась українська журналістика за рік війни" [6—8; 10]. Найпомітніші трансформації у вітчизняних медіа відбулися в перші місяці повномасштабної війни, коли постала потреба адаптуватися до нових реалій. Психологічний тиск, робота 24/7, скорочення кількості рекламодавців, зміна бізнес-моделей редакцій, кадрові зміни — неповний перелік проблем, з якими стикнулися українські медійники. На круглому столі "Журналістика як зброя: редакційна політика українських ЗМІ під час війни" відбулася панель за участі головних редакторів мейнстримних медіа (Delo.ua, 24 Канал, УНН, "Еспресо", ІА РБК-Україна), які ділилися досвідом розв'язання цих питань [11]. Як зазначалося на зустрічі, одним із найбільших викликів для медійників виявилася контентна трансформація, зокрема через звуження спектра актуальних тем. Багаторічні рубрики та передачі виявилися не на часі та закривалися. Вузкопрофільні журналісти, які до цього висвітлювали політику, культуру, спорт, економіку, перекваліфіковувалися, аби говорити про єдине, що турбувало аудиторію — повномасштабну війну.

У цьому контексті стає актуальним дослідження спеціалізованих медіа, які за своєю природою зосереджені на окремій тематиці.

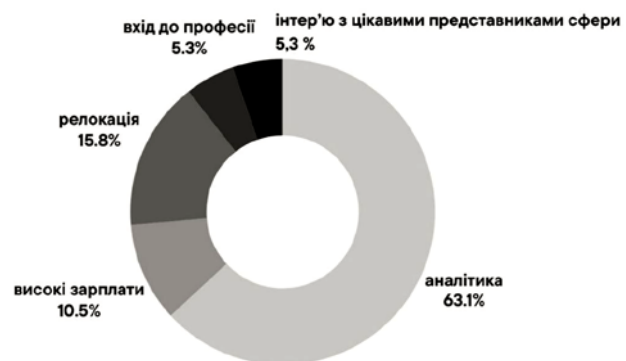
Мета статті — дослідити контентні трансформації у виданні для айтівців DOU, спричинені умовами воєнного стану.

Для досягнення мети проведено інтерв'ю з двома головними редакторами стрічки медіа, а також проаналізовано внутрішню статистику ресурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Назва DOU розшифровується як Developers of Ukraine або developers.org.ua. Сайт був заснований 2005 р. і позиціонує себе як "найбільша ІТ-спільнота в Україні", що об'єднує 663 тис. користувачів (станом на листопад 2023 р.). Структура ресурсу містить форум, розділи з анонсами подій і вакансіями, статистичні дані та стрічку, де публікуються саме журналістські матеріали: інтерв'ю, статті, розслідування, новини тощо. Щомісяця фіксується майже 9,5 млн переглядів, 2,5 млн з яких збирають матеріали стрічки та форуму (кількість унікальних користувачів — 1,25 млн). Об'єктом розвідки обрано матеріали стрічки як результат роботи журналістів, що найбільше піддається редакційній політиці та регулюванню.

Щоб оцінити контентні трансформації під впливом повномасштабної фази війни, доцільно проаналізувати 20 найпопулярніших статей за 2021 р. (діагр. 1). Найбільшу кількість переглядів набрав матеріал "Історія ІТ-спеціаліста, котрий дорос до \$20К за 6 лет: «Разработчики избегают общения с заказчиком, а для меня это фактор повышения зарплаты»" (145 тис.).

Діагр. 1. Найпопулярніші теми статей з огляду на кількість переглядів у 2021 р.

З відсоткового співвідношення тем видно, що найбільшу частку — 63,1% — становить аналітика. Головна редакторка стрічки (жовтень 2021 р. — травень 2022 р.) А. Лузан коментує попит на цей сегмент матеріалів: "Аналітика завжди набирає велику кількість переглядів, оскільки історично ресурс DOU починався зі статистики зарплат. Саме за цим приходиться частина аудиторії. Аналітика також змогла стати нашою спеціалізацією, тому що ми збираємо значні дані завдяки великій спільноті". Друге місце за популярністю посідає тема релокації (переїзду до

іншого міста чи країни) — 15,8%. На третьому — високі зарплати — 10,5%. Вхід до професії та інтерв'ю з цікавими спікерами з індустрії посіли останні місця з показником у 5,3%. Частина цих тем тимчасово втратила актуальність із початком повномасштабної фази російсько-української війни.

Спираючись на проведене з А. Лузан інтерв'ю, зазначимо, що контентне наповнення стрічки зазнало змін ще на початку лютого 2022 р., оскільки медіа активно публікували інформацію про можливе повномасштабне вторгнення. Аудиторія відійшла від звичних тем, кількість переглядів знизилася, тож редакторська команда скоригувала вектор у бік актуальної ситуації (реакції IT-компаній на потенційну загрозу, переїзд фахівців зі Сходу країни до Центру та Заходу тощо).

Повномасштабне вторгнення суттєво вплинуло на процес роботи українських журналістів, зокрема й через переїзди окремих співробітників і цілих колективів [1; 3; 11]. Для ресурсу DOU цей момент виявився менш травматичним, оскільки команда є розподіленою, тобто її члени працюють віддалено з різних міст. Завдяки такому формату роботи редакції було перервано лише на один день. Уже 25 лютого 2022 р. вийшов матеріал *"Україні потрібна допомога кіберспільноти. Що робити"*.

Початок повномасштабної війни поставив спеціалізовані медіа перед складним вибором. Головний редактор стрічки DOU (травень 2022 р. — серпень 2023 р.) О. Стрельников так коментує потребу контентних трансформацій, що постала перед спеціалізованими виданнями: "На чому б до того не спеціалізувалося ЗМІ (на бізнес-тематичі чи аграрній), всі писали про те, що "болить" зараз. Тому що й аграрій, і бізнесмен, й айтивець — у першу чергу люди, на яких у той момент впливала війна. Тому ми серйозно перебудовували контент-план як кількісно, так і якісно".

У матеріалі Є. Жабської *"Як спеціалізовані ЗМІ адаптуються до нових умов роботи?"* наведено інтерв'ю з шістьма представницями української спеціалізованої журналістики (DIVOCHE.MEDIA, Лойер, "Тиктор медіа", The Page, "Медіа Великих Історій", SPEKA). Авторка аналізує зміни в роботі редакції, фінансуванні, контенті й констатує, що певні спеціалізовані медіа намагалися переформатуватися. Наприклад, редакція SPEKA два тижні березня 2022 р. висвітлювала загальний порядок денний, але потім зрозуміла, "що для них це не має сенсу" [2].

Медіа DOU також започаткувало нову рубрику "Головні новини дня одним реченням". Короткі матеріали у форматі дайджесту підсумовували події в Україні на поточний момент. Руб-

рика виходила лише в березні 2022 р. Можна припустити, що спеціалізовані медіа відмовилися від перепрофілювання через усвідомлення безперспективності конкуренції з мейнстримними засобами масової інформації, що мають більше досвіду та ресурсів для висвітлення загальнонаціональних новин, тож згодом взяли до трансформації звичного для читачів контенту.

Дослідження та аналіз матеріалів онлайн-медіа DOU за перший рік повномасштабної війни дало змогу виокремити п'ять основних змін у наповненні стрічки.

1. Збільшення кількості новин

Від 12 січня 2022 р. у стрічку DOU повернулися спеціалізовані новини, які тимчасово не публікували. За лютий 2022 р. вийшов 21 матеріал цього жанру. Для порівняння: показник за наступний місяць — 166, тобто середня кількість новин за день зросла всемеро (від 0,75 до 5,35). Наприклад, 2 березня було опубліковано 10 новин. Якщо проаналізувати статистику всіх новин від 2005 р., то їх загальна кількість становить понад 1600, з них приблизно 1200, тобто три чверті, — за період від 24 лютого 2022 р.

Збільшення новинного сегмента має забезпечувати потребу аудиторії в оперативному одержанні інформації щодо IT-галузі в умовах воєнного стану. Приклади матеріалів: *"IT-компанія DataArt зупинила розвиток бізнесу в росії"* (7 березня 2022 р.); *"Google: білорусь проводила масові фішингові кампанії проти України та Польщі"* (8 березня 2022 р.); *"Мінцифри запустило офіційний сайт для криптодонатів Aid For Ukraine"* (15 березня 2022 р.). О. Стрельников так пояснює цю трансформацію: "Новини набули особливої актуальності, нової місії після 24 лютого. Ми приділяємо їм велику увагу, оскільки це дуже важливий розділ контенту як для ресурсу, так і для спільноти, яка живе в інформаційному штормі".

2. Посилення кореляції публікацій із порядком денним

Якщо раніше публікації у стрічці здебільшого не були чітко прив'язані до інформаційних приводів, а стосувалися цікавих аспектів індустрії, то від березня 2022 р. збільшилася кількість статей актуальної тематики — про події та реакції в галузі, спричинені повномасштабною війною (розслідування щодо позицій компаній, підтримка іноземних корпорацій, масові звільнення тощо). Ці чинники вплинули на скорочення обсягу матеріалів, тимчасово витіснивши характерний для аналізованого медіа жанр лонгріду. Одночасно така зміна призвела до оперативнішої роботи команди та дала змогу збільшити кільк-

кість публікацій. Якщо в січні та лютому 2022 р. було опубліковано 16 і 18 статей відповідно, то наступними місяцями цей показник зріс приблизно вдвічі (березень — 35, квітень — 32, травень — 29, червень — 36, липень — 35). Приклади таких матеріалів: *"Rozetka припиняє співпрацю з більшістю IT-фахівців і не виплачує повністю зарплати за лютий і березень. Коментарі співробітників"* (1 квітня 2022 р.); *"Договір із соцпакетом чи аналог ФОП? Які типи трудових відносин доступні для IT-фахівців у Польщі"* (28 квітня 2022 р.).

3. Висвітлення актуальних загальнонаціональних тем через історії окремих IT-фахівців

Якщо раніше героями статей, опублікованих у стрічці DOU, зазвичай ставали айтівці, які досягли кар'єрних успіхів, то від березня 2022 р. редакція частіше стала шукати тих, хто може розповісти про власний досвід у таких питаннях, як життя на окупованих територіях, волонтерство, виїзд із тваринами із зони бойових дій тощо (*"Мы подумали, что «прилетело» в соседние дома, но потом выяснилось, что это был роддом. Тот самый роддом"* — *Data Scientist о том, как три недели выживал в блокадном Мариуполе*", 12 травня 2022 р.; *"Приймав пологи за інструкцією на YouTube. Як розробник пережив російську окупацію разом із вагітною дружиною та дітьми"*, 13 червня 2022 р.; *"Велопробіг за Україну. Як айтівець та блогер вирішили проїхати 4000 км Європою, щоб зібрати кошти на допомогу країні"*, 14 червня 2022 р.).

4. Розширення жанрово-форматних меж

Звуження тематичного спектра спричинило пошук нових форматів і жанрів чи актуалізацію забутих. Наприклад, у стрічці видання з'явилися фотоісторії та фотоогляди, які були особливо актуальними на початку повномасштабної війни, бо мали просвітницьку функцію: як облаштовані різні бомбосховища, яку форму отримують мобілізовані, який побут на передовій (*"Весну зустрів на даху з кулеметом. Як виглядає один день .NET розробника у ТрО — фотоісторія"*, 4 травня 2022 р.).

Сталим жанром для медіа стали некрологи, які вшановують пам'ять загиблих айтівців (*"Від самого досвіту повітря в нас просякнуте порохом". Історія Власа Лісного з Wirex R&D, який загинув на війні з росіянами"*, 31 жовтня 2022 р.).

5. Вплив на контент моделі місіонерської журналістики

Після 24 лютого 2022 р. більшість українських медіа звернулися до моделі місіонерської журналістики, що "свідомо захищає загальнолюдські цінності, мир і спокій у державі, протистоїть її руйнуванню" [6, с. 145]. Зокрема, ресурс

DOU регулярно робить збори на потреби військових, і станом на 19 грудня 2022 р. спільноті вдалося зібрати майже 2,5 млн дол. [4].

Завдяки доступу до внутрішньоредакційної інформації DOU авторка зробила висновок, що і до повномасштабної фази російсько-української війни видання свідомо бралось за висвітлення суспільно важливих тем, які зазвичай не набирають великої кількості переглядів (*"Дехто навіть не здогадується, що є незрячі користувачі". QC Engineer — про проблеми доступності в IT та що варто знати всім розробникам"*, 29 грудня 2020 р.). Така тенденція характерна й для поточного етапу функціонування медіа.

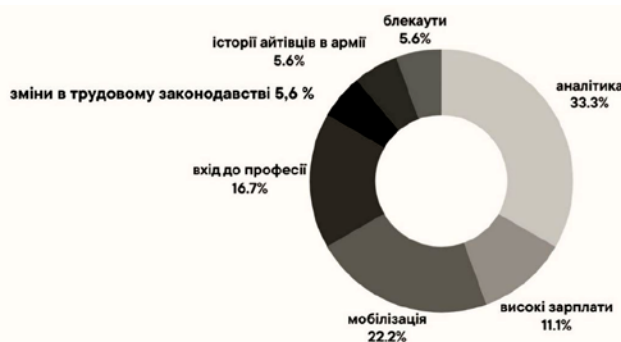
Якщо перші місяці повномасштабного вторгнення аудиторія здебільшого віддавала перевагу тематиці війни, то від травня 2022 р. до щомісячних списків найпопулярніших матеріалів почали повертатися цивільні теми: валютний курс НБУ, як стати айтівцем, скорочення в американському сегменті IT тощо. Першим місяцем, коли верхню позицію посіла публікація на невоєнну тему, став липень (*"Зарплати українських розробників — літо 2022"* — понад 100 тис. переглядів). У стрічці знову стали публікувати технічні, розважальні, прикладні матеріали (*"Як вести бюджет під час війни. Поради експертки з персональних фінансів"*, 29 червня 2022 р.; *"Копання картоплі та штрафи за відкрите резюме. Айтівці розповіли про покарання у IT-компаніях"*, 1 серпня 2022 р.; *"Залишатися все життя на одному інструменті — це погано для мізків". Навіщо знати багато мов програмування"*, 9 серпня 2022 р.).

Певне зниження рівня цікавості до публікацій про війну можна продемонструвати на прикладі статті *"«Ми не раз проводили заняття у бомбосховищі». Як український Back-end Architect навчає дітей з Ірпеня, Бучі й Гостомеля мінної безпеки"* (10 лютого 2023 р.). Матеріал набрав лише 1711 переглядів, тоді як середня кількість переглядів того місяця становила приблизно 11 тис. Попри таку тенденцію, видання продовжує активно публікувати матеріали воєнної тематики, зокрема:

- статті, що мають привернути увагу до поточного збору коштів на армію;
- розповіді про айтівців-волонтерів;
- історії представників індустрії на службі (часто з акцентом на тому, що корисного вони можуть принести в армію, спираючись на досвід в IT);
- матеріали про розробки, що наближають перемогу;
- меморіальні статті (некрологи);
- матеріали-гіди (як підготуватися до мобілізації, організувати роботу під час відключення електроенергії тощо).

На поточний момент трансформувалася й функція, яку вкладає редакторська команда в жанр новин. Цитуємо О. Стрельникова: "Зараз вони також стали "вікном" до світу до повномасштабної війни, бо у стрічці виходить багато інформаційних публікацій на суто технічні теми. Це дозволяє висвітлювати те, на що ми не встигаємо швидко зреагувати великим матеріалом, але при цьому відповідає професійним інтересам читачів".

На діагр. 2 продемонстровано відсоткове співвідношення найпопулярніших тем у 2022 р. (на основі 20 матеріалів, що набрали найбільшу кількість переглядів) (діагр. 2).

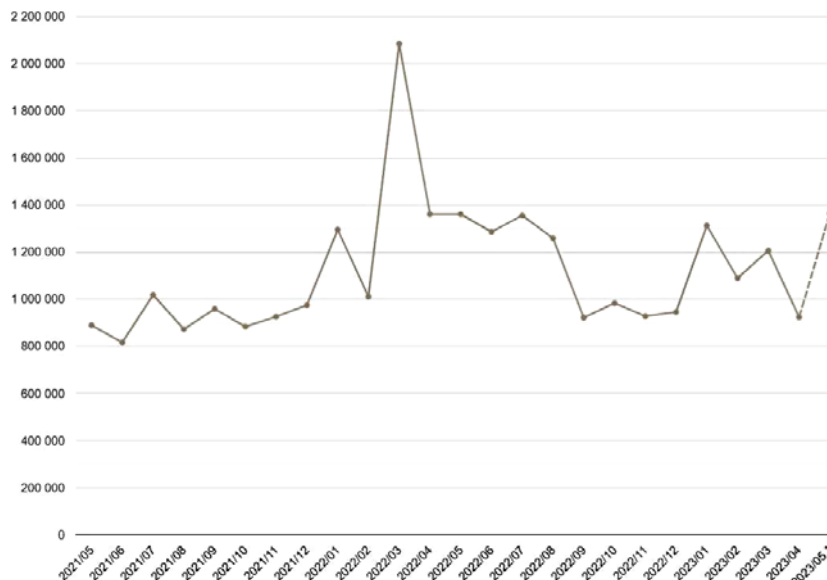
Діагр. 2. Найпопулярніші теми статей з огляду на кількість переглядів у 2022 р.

Якщо порівнювати дані діаграми з показниками 2021 р., найбільша частка так само припадає на аналітику, хоча й демонструє майже подвійне зниження (від 63,1 до 33,3%). Другою за популярністю темою стала мобілізація — 22,2%. Такі теми, як вхід до професії та високі зарплати,

також залишаються популярними. Водночас якщо остання приблизно зберегла свої показники (11,1%), то перша підвищила їх майже втричі (16,6%). Причина такої динаміки полягає в тому, що чимало українців втратили роботу та шукали іншу або захотіли перекваліфікуватися. По 5,6% припадає на матеріали про зміни у трудовому законодавстві, представників ІТ-галузі в армії та відключення електроенергії.

Тематика релокації та інтерв'ю з цікавими спікерами (поза контекстом війни) повністю зникли з топу. Логічно припустити, що перша — через заборону на виїзд чоловікам призовного віку. Щодо інтерв'ю, ймовірно, аудиторія приділяла більше уваги власним переживанням і питанням адаптації в нових умовах. Зокрема, за результатами дослідження центру CEDOS, через кілька місяців після повномасштабного вторгнення РФ в Україну люди стали більше зосереджуватися на собі: "Саме індивідуальне, а не суспільне вийшло на перший план" [9, с. 380]. Як ілюстрацію наведемо приклад інтерв'ю з дослідником IBM, членом Національної зали слави винахідників США Л. Романківим, опубліковане 10 червня 2022 р. Воно набрало менш як 9 тис. переглядів, тоді як середня кількість переглядів того місяця становила 16 600.

Оцінити успішність контентних трансформацій дає змогу загальна статистика переглядів стрічки (діагр. 3).

Діагр. 3. Статистика переглядів стрічки за два роки (2021—2023)

Лінійний графік демонструє читацьку активність від травня 2021 р. До кінця 2021 р. спостерігаємо коливання між 800 тис. і 1 млн переглядів. У січні їх кількість зросла до 1 млн 300 тис.,

знову впавши до мільйонної відмітки у лютому через загальну паніку, про що зазначено на початку розвідки. Водночас у березні 2022 р. відбулося значне зростання переглядів до 2 млн 100 тис.,

зокрема завдячуючи публікації "Мобілізували на Львівщині, коли прийшов у військкомат «для уточнення даних», без медкомісії. Історія IT-підприємця із 30-річним досвідом", яка потрапила до Google-трендів, набрала майже 700 тис. переглядів, ставши другою за популярністю з моменту заснування медіа. Далі до серпня — коливання від 1 млн 200 тис. до 1 млн 400 тис. Наступне падіння переглядів восени до показників 2021 р. можна пояснити відключеннями електроенергії в країні.

Висновки. З огляду на наведені дані, можемо зробити висновок, що редакція спеціалізованого онлайн-медіа DOU вдалася до різноманітних трансформацій контенту стрічки як у плані тематики, так і жанрово-форматних ознак. Ці експерименти допомогли ресурсові не лише адаптуватися до нових реалій повномасштабної війни, а й збільшити кількість переглядів порівняно з 2021 р.

Вважаємо перспективним подальше дослідження контентних трансформацій в українських спеціалізованих медіа в умовах воєнного стану.

Список бібліографічних посилань

1. Гоцур О. Особливості функціонування медіаринку України в умовах війни (лютий—вересень 2022 року). *Communications and Communicative Technologies*. 2022. Вип. 22. С. 47—53. URL: <https://cct.dp.ua/index.php/journal/issue/view/18>.
2. Жабська Є. Як спеціалізовані ЗМІ адаптуються до нових умов роботи? *Платформа ТЖ*. 19.07.2022. URL: <https://tj.org.ua/yak-specjalizovani-zmi-adaptuyutsya-do-novyh-umov-roboty/>.
3. Данькова Н. Як виживають газети і журнали під час війни. Сім історій із різних кінців України. *Детектор медіа*. 28.05.2022. URL: <https://detector.media/rinok/article/199558/2022-05-28-yak-vyzhyvayut-gazety-i-zhurnaly-pid-chas-viyny-sim-istoriy-iz-riznykh-kintsiv-ukrainy/>.
4. Майже 100 млн грн збрала спільнота DOU на ЗСУ за 2022 рік. Інфографіка. *DOU.ua*. 19.12.2022. URL: <https://dou.ua/forums/topic/41296/>.
5. Михайлин І. Основи журналістики : підручник. 5-те вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 496 с.
6. Паславський І. Українська періодика: виклики воєнного часу *Вісник Національного університету "Львівська політехніка": журналістика*. 2023. Вип. 2 (6). URL: <https://doi.org/10.23939/sjs2023.02.023>.
7. Роль професійних журналістів і блогерів під час війни. *Укрінформ*. 30.05.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3716082-rol-profesijnih-zurnalistiv-i-blogeriv-pid-cas-vijni.html>.
8. Тиравський В. Як змінилась українська журналістика за рік війни. *Foreign Ukraine*. 4.03.2023. URL: <https://foreignukraines.com/2023/03/04/how-ukrainian-journalism-changed-during-the-year-of-the-war/>.
9. Українське суспільство в умовах війни 2022 : [колект. моногр.] / [кол. авт. Бевзенко Л.] ; за ред. Євгена Головахи, Сергія Макеєва ; НАН України, Ін-т соціології. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2022. 408, [1] с.
10. Усвідомлення справжньої ваги слова. Медійники — про те, що головного сталося з українською журналістикою під час великої війни. *Детектор медіа*. 6.06.2023. URL: <https://detector.media/community/article/212135/2023-06-06-usvidomlennya-spravzhnoi-vagy-slova-mediynyky-pro-te-shcho-golovnogo-stalosya-z-ukrainskoju-zhurnalistykoju-pid-chas-velykoi-viyny/>.
11. Форум PRNEXT-2023. *PRNext*. 31.03.2022. URL: <https://prnext.com.ua/ua/index>.

Eleonora Tsurina,

PhD of Social Communications,

Associate Professor of the Department of Journalism

V. N. Karazin Kharkiv National University

Content transformations in DOU during martial law

The article deals with the impact of the full-scale phase of the Russian-Ukrainian war on the content of Ukrainian field-specific media using the case of the outlet for IT-specialists DOU. It was chosen as a large online resource with a potential audience of almost 700 000 registered users. The feed of DOU where journalistic materials are published (interviews, articles, investigations, news) is analyzed.

The relevance of the study is due to the threat of the disappearance of Ukrainian field-specific media, which appeared at the beginning of the full-scale invasion because of a significant narrowing the range of topics demanded by the audience.

Interviews with the chief editors of DOU's feed, who held this position during 2022, and the internal editorial statistics made it possible to follow the changes in the thematic, genre and format content of the media.

The most popular topics of the materials published in the feed during 2021—2022 were analyzed and compared. It was found that analytics remains to be the most demanded among readers, but it shows almost double decrease from 63,1 to 33,3%. The second most popular topic in 2022 was the mobilization at 22,2%. Such topics as entry into the profession and high salaries retained their popularity and the first one even increased the rates by 3 times. Materials about relocation and interviews with interesting speakers (outside the war context) completely disappeared from the top due to a change in audience priorities and the current situation.

The most important content transformations in DOU during the year of the full-scale war are highlighted: an increase in the number of news, a linking to the agenda, a presentation of current national topics through the stories of

IT specialists, an expansion of genre and format boundaries, an influence of the social mission on the content. It was concluded that such changes can be considered as adaptation measures of the media. The reduction of reader's interest to military topics during the first half of 2022 is tracked.

The analyzed general statistics of views during 2021—2022 allow us to designate the success of the content transformations in the feed of the Ukrainian outlet DOU.

Keywords: DOU; Internet media; military journalism; field-specific media; content; content transformations

References

1. Hotsur O. (2022). Osoblyvosti funktsionuvannya mediarynku Ukrainy v umovakh viiny (liutyi—veresen 2022 roku). *Communications and Communicative Technologies*, 22, pp. 47—53. Available at: <https://cct.dp.ua/index.php/journal/issue/view/18>.
2. Zhabska Ye. (2022). Yak spetsializovani ZMI adaptuyutsya do novykh umov roboty? *Platforma TZh*. Available at: <https://tj.org.ua/yak-speczializovani-zmi-adaptuyutsya-do-novykh-umov-roboty/>.
3. Dankova N. (2022). Yak vyzhyvaiut hazety i zhurnaly pid chas viiny. Sim istorii iz riznykh kintsiv Ukrainy. *Detektor media*. Available at: <https://detector.media/rinok/article/199558/2022-05-28-yak-vyzhyvaiut-gazety-i-zhurnaly-pid-chas-viiny-sim-istoriy-iz-riznykh-kintsiv-ukrainy/>.
4. Maizhe 100 mln hrn zibrala spilnota DOU na ZSU za 2022 rik. *Infografika*. (2022). *DOU*. Available at: <https://dou.ua/forums/topic/41296/>.
5. Mykhailyn I. (2011). *Osnovy zhurnalistyky*. Kyiv. Tsentr uchbovoi literatury.
6. Paslavskiy I. (2023). Ukrainska periodyka: vyklyky voiennoho chasu. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika": zhurnalistyka*, 2 (6). doi: 10.23939/sjs2023.02.023.
7. Rol profesiinykh zhurnalistiv i bloheriv pid chas viiny. (2023). *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3716082-rol-profesijnih-zhurnalistiv-i-bloheriv-pid-cas-vijni.html>.
8. Tyravskiy V. (2023). Yak zminylas ukrainska zhurnalistyka za rik viiny. *Foreign Ukraine*. Available at: <https://foreignukrains.com/2023/03/04/how-ukrainian-journalism-changed-during-the-year-of-the-war/>.
9. Bevenko L. [kol. avt.]. (2022). *Ukrayinske suspilstvo v umovah vijni 2022*. Kyiv: In-t sociologiyi NAN Ukrainy.
10. *Usvidomlennia spravzhnoi vahy slova. Mediinyky — pro te, shcho holovnoho stalosia z ukrainskoiu zhurnalistykoiu pid chas velykoi viiny*. (2023). *Detektor media*. Available at: <https://detector.media/community/article/212135/2023-06-06-usvidomlennya-spravzhnoi-vagy-slova-mediinyky-pro-te-shcho-golovnoho-stalosya-z-ukrainskoyu-zhurnalistykoyu-pid-chas-velykoi-viiny/>.
11. Arkhipova O., Husiev Y. & Zazuliak A. (2022). Zhurnalistyka yak zbroia: redaktsiina polityka ukrainskykh ZMI pid chas viiny. *Zakon pro media: dolenosnyi chy prokhdnyi. Forum PRNEXT-2023*. Available at: <https://prnext.com.ua/ua/index>.

Надійшла до редакції 14 листопада 2023 року

УДК 378.016:316.774:[37.091.33:795](477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2023.11(328).16-23

Ольга Блашків,

кандидатка філологічних наук,

доцентка кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності і

Західноукраїнського національного університету,

e-mail: olhablash.8@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6233-9558>

Наталія Ліщинська,

кандидатка філологічних наук,

доцентка кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності і

Західноукраїнського національного університету,

e-mail: n.lishchynska@wunu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8118-298X>

Контекстуальні чинники та мотиваційні можливості та технології гейміфікації під час вивчення навчальної дисципліни "Масова комунікація та інформація"

У статті розглянуто основні положення та принципи технології гейміфікації, що є ефективним поштовхом до змін у методі викладання, можливість не лише надати студентам теоретичні знання щодо предмету вивчення, а й розвинути їхній творчий потенціал. Гейміфікацію досліджено у трьох аспектах: як реалізовані мотиваційні можливості навчання; з погляду вивчення психологічних чинників ігрового процесу; як аналіз поведінкових результатів.

© Блашків О., Ліщинська Н., 2023

Досліджено способи використання гейміфікації з допомогою засобів інформаційних технологій в освіті і, зокрема на заняттях із підготовки журналістів. На огляд винесено низку освітніх сервісів і спільнот, що використовуються в навчальному процесі.

На основі наукового компаративного аналізу конкретизовано поняття інформаційно-технологічного апарату в технології гейміфікації. Аналіз наукових джерел надав підстави для виокремлення основних компонентів гейміфікованого процесу навчання та ігрових елементів, що формують механіку процесу гейміфікації, а саме: виклик, завдання, тест, співпраця, зворотний зв'язок, накопичення ресурсів, винагороди, стан перемоги.

Гейміфікацію розглянуто як метод навчання, і як засіб організації цілісного освітнього процесу у вищій школі. Запропоновано підходи до розроблення та послідовні етапи занять із навчального курсу "Масова комунікація та інформація" з використанням технологій гейміфікації. Зроблено спробу заглибитися в кожен етап створення сюжету гри з метою опанування принципів побудови ігрового сюжету, засобів стратегічного управління на конкретних прикладах і впровадження елементів гейміфікації у практичне заняття.

На прикладі проекту практичного заняття зазначеного навчального курсу автори дослідили контекст уральні чинники гейміфікації, спираючись на обговорення мотиваційних можливостей, урахування психологічних/поведінкових результатів гейміфікації.

З'ясовано, що кінцеві результати навчання та компетентності студентів такі, по-перше, індикатором досягнення цілей і завдань, які визначалися в освітній грі, по-друге, дали змогу висунути, що впровадження ігрових елементів у процес навчання сприяє підвищенню пізнавальної активності і студентів завдяки ефекту новизни, формуванню інтересу до знань, розвитку навчальної мотивації та ініціативи, а також допомагає поєднати практичні активності із теорією. Емпіричні результати щодо ефективності гейміфікації на заняттях із підготовки журналістів засвідчують, що навчальні ігри забезпечують позитивний ефект, який значною мірою залежить від контексту, в якому реалізується гейміфікація, а також від користувачів, залучених до навчальної гри; останній чинник визначається завдяки психометричним дослідженням авторів.

Ключові слова: гейміфікація; гра; ігровий елемент; технології; освітній процес; платформи для навчання; підготовка журналістів

Постановка проблеми. Сучасні освітні моделі підготовки журналістів передбачають міждисциплінарний формат курсу, що орієнтує освітній процес на проблемно-проектний, дослідницько-центрований тип навчання. Упродовж останнього десятиліття, завдяки розвитку вебтехнологій і мобільних додатків, особливої популярності набула концепція гейміфікації в освіті.

Вільний доступ майже до будь-якої інформації сьогодні зменшує цінність знань у світі, зокрема теоретичних, і поступається креативності мислення. З огляду на головні проблеми української журналістської освіти надмірну затеоретизованість і недостатність практики, повільну модернізацію освіти в порівнянні зі швидкоплинністю реалій професії, упровадження гейміфікації під час викладання навчальних курсів, на нашу думку, створює можливість, щоб оновити та динамізувати заняття, розвинути навички критичного мислення, вміння працювати з інформацією та взаємодіяти в команді для досягнення спільної мети тощо. У цьому контексті навчальна гра — це не розвага, а слушна нагода із задоволенням і користю провести час, невимушено навчатися, мислити широко й творчо.

Аналіз досліджень і публікацій. На вебсайті What's Next, що належить Р. Вотсону (лондонському футуристу й сценаристу, автору п'яти книг про суспільні тенденції та вплив технологій), опубліковано тренди, що стануть популярними в освіті у 2017—2050 рр. Перше місце

серед світових мегатрендів і технологій до 2050 р. посідає гейміфікація [9].

Останніми десятиліттями впровадження елементів гейміфікації як складових компонентів освітніх технологій набуло особливої популярності, хоча концептуальні засади ігрової діяльності раніше досліджували В. Беспалько, О. Полат, О. Мороз, С. Сисоєва, Н. Морзе та інші [2].

Докладно проаналізовано переваги й недоліки гейміфікації у книзі К. Вербаха (викладач Школи Вортона Університету Пенсільванії, який веде онлайн-курс з гейміфікації на освітній платформі Coursera) і Д. Хантера "За перемогу" (For The Win) [12]. Теоретичні засади ігрової діяльності в науковій літературі розглядали В. Беспалько, Н. Ничкало, О. Пехота, М. Савчин, Г. Селевко, С. Сисоєва та інші. Ігрову практику й механізми в неігровому контексті досліджували Ф. Грох, К. Карп, О. Крутих, А. Крутих, Дж. Хамарі, К. Хуотарі [6; 7] та інші. Як засіб активізації пізнавальної діяльності студентів гейміфікацію розглядали Н. Головка, Д. Кларк та інші. Щодо застосування найцікавіших елементів ігор у повсякденному житті, роботі, освіті, бізнесі та інших сферах найгрунтовнішими є напрацювання Ю-Кай Чоу — піонера гейміфікації, творця "Окталісу" (Octalysis Framework) та автора книги "Гейміфікуй це" (Actionable Gamification) [4].

Огляд академічної літератури засвідчив значний інтерес до проблем гейміфікації, що доводить розуміння дослідниками ефективності

цієї технології як актуального практичного питання, тому емпіричні результати щодо прикладного значення і способів упровадження гейміфікації є значущими та цінними.

Мета статті — розглянути особливості застосування технології ігрової діяльності в освітньому процесі як засобу розвитку мотивації студентів; дослідити сутність, принципи, позитивні/негативні боки гейміфікації; кінцеві психологічні та поведінкові результати на прикладі впровадження гри та ігрових елементів під час викладання дисципліни "Масова комунікація та інформація" для студентів-журналістів першого ступеня вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи факт, що процес гейміфікації в освіті перебуває у стані активного розвитку, цю технологію позиціонують як метод нового покоління, придатний для освітніх цілей, однак наявні термінологічна неузгодженість категорій, багатозначне трактування понять, що актуалізує проблеми лінгвістично-термінологічного змісту категорій та увиразнення дефініцій узагальнених понять у гейміфікації.

Згідно із визначенням, наведеним у Вікіпедії, гейміфікація — це використання ігрових практик і механізмів у неігровому контексті для залучення кінцевих користувачів до розв'язання проблем [1]. Донедавна дослідники використовували цей термін на позначення процесу застосування ігрових артефактів (особливо цифрових) як навчальних інструментів для вивчення конкретного предмета. Інакше кажучи, термін "гейміфікація" вживають як синонім ігрового навчання (Game Based Learning, GBL), а не для визначення освітньої стратегії, що допомагає усунути зайвий академізм із навчального процесу, який у всьому світі сприймають як гру чи змагання. Однак термінологічна плутанина наявна лише в кількох розвідках, що свідчить про певний рівень таксономічної та епістемологічної конвергенції [5].

Авторки запропонованої статті спираються на визначення гейміфікації як процесу поширення гри на різні сфери освіти, що дає змогу розглядати її і як метод навчання та виховання, і як засіб організації цілісного освітнього процесу [2].

Для створення навчальної гри з допомогою інтернет-ресурсів пропонуємо такий алгоритм:

- 1) визначення мети;
- 2) збирання даних про гравців;
- 3) створення бази ігрових ситуацій;
- 4) розроблення основних і допоміжних механік;
- 5) вибір цікавої метафори гри;

б) визначення чітких правил;

7) апробація та корективи.

Перш ніж упроваджувати ігрові методики в навчальний процес, педагог ставить певні дидактичні цілі, з'ясовує, яких основних навичок мають набути студенти під час гри. Основна мета — освітня, що покликана залучити слухачів до навчального процесу й спонукати здійснювати потрібні дії з допомогою певних ігрових механік. Якщо глобальна мета зрозуміла, то мікроцілі слід конкретизувати: чого саме потрібно досягти, яку проблему розв'язати, на яке питання знайти відповідь, як використовуватиметься результат гри, як має бути змінена поведінка аудиторії після впровадження гри.

На формулювання навчальних цілей впливає такий чинник, як рівень знань студентської аудиторії, бо від цього залежить і визначення цілей, і добір матеріалів. Є кілька способів для описання рівня знань, найпоширеніший — із залученням таксономії. Зокрема, доцільно використати таксономію педагогічних цілей у пізнавальній сфері (Bloom's Taxonomy), запропоновану 1956 р. американським психологом Б. Блумом [3]. Навчальні цілі структурують інформацію й одразу окреслюють ті важливі точки, на яких варто сфокусуватися в моменті. Крім цього, такі цілі допомагають слухачам одразу зрозуміти, чого очікувати від навчального матеріалу та яку інформацію міститиме певна тема.

Якщо викладач не може сконцентруватися на головному завданні, використана гра не надасть бажаного результату через брак зв'язку зі студентами. Щоб уникнути цього, слід звернути увагу на особливості цільової аудиторії (вікову групу, рівень ознайомлення з темою тощо), аби матеріал не був занадто важким для сприйняття чи, навпаки, уже відомим і тому нецікавим.

Важливо зрозуміти мотивацію залучення студентів у гру, зокрема чого вони прагнуть, адже для одних важлива робота в команді, а для інших — конкуренція чи співпраця. У цьому разі корисною стане модель сегментації гравців за психологічним типом, розроблена професором Університету Ессекса Р. А. Бартлом. Психологічний тип гравців можна визначити з допомогою тесту Бартла (Bartle Test of Gamer Psychology) або альтернативних онлайн-тестових реалізацій, що містять серію запитань і супровідну формулу оцінювання. Таксономія Бартла базується на теорії характеру гравця. Є чотири типи гравців: досягатори (achievers); дослідники (explorers); соціалізатори (socializes); вбивці (killers). Їх розташовують відповідно до осі координат, де вісь X —

це перевага взаємодії з іншими гравцями над дослідженням гравцем світу, а вісь Y — перевага взаємодії між учасниками над односторонніми діями [8].

Для досягаторів або, як їх ще називають, кар'єристів важливо накопичувати можливі ресурси: гроші, вагомі для них артефакти, будь-яку ігрову користь і винагороди. Для вбивць головною мотивацією є перевага над іншими гравцями, домінування, влада. Вони жадають тільки перемоги. Дослідникам цікаво вивчати ігровий світ і розкривати його секрети; вони не ведуть активних дій і боїв. Соціалізаторів ще називають партійними людьми: для них важливе спілкування з іншими гравцями, соціальна взаємодія та взаєморозуміння. Тому для соціалізаторів гра — це не лише інструмент, який вони використовують для знайомства з іншими учасниками у грі чи поза нею, а й можливість отримати задоволення від допомоги заради альтруїзму, тоді як дослідники допомагають радше заради відкриття невідомих сфер.

Дослідники, яких ще називають "піками" через схильність докопуватися до суті, — це гравці, які віддають перевагу відкриттю нових територій і зануренню в ігровий світ. З цією метою для такого типу учасників ігрові платформи навчання можна використовувати ігрові платформи Nearpod, Google Earth, ThingLink, LearningApps, платформи супутникового моніторингу EO Browser та Giovanni, чи, наприклад, як у період пандемії, — віртуальний екоквест у Голосіївський ліс або системи відстеження Windy, раннього запобігання катастрофі Copernicus тощо залежно від мети заняття. Дослідників часто дратують місії з обмеженим часом, оскільки це не дає їм змогу рухатись у власному темпі.

Досягатори та кілери хочуть допомагати іншим заради зовнішньої винагороди, як-от бали, рівні, значки. У цьому випадку корисними стануть ігрові платформи ClassDojo, Gimkit, Worldwall, Classcraft, Moodle та інші.

Урахування віку, гендеру, соціальних ролей студентів допомагає краще вивчити навчальну аудиторію.

Щоб заняття стало грою, насамперед потрібна захоплива історія, ретельно розроблений сюжет, адже гра — це незначна за обсягом ситуація, побудова якої нагадує драматичний твір — з власним сюжетом, конфліктом і дійовими особами. Сьогодні з допомогою піксельних екранів відеоігор мистецтво оповіді постійно вдосконалюється. Сучасні ігри поєднують інтерактивність і глибину сюжету в інноваційних

формах та пропонують динамічний досвід, коли гравець не тільки ознайомлюється з історією, а й проживає її.

Створюючи сюжет гри, викладач-розробник має враховувати й інтереси студентів, як-от улюблені фільми, ігри, блогери, серіали, актори, музиканти, мультфільми. Сюжет гри складається з таких елементів: дія, персонажі, предметна ситуація. Можуть брати участь різні персонажі: головні герої (позитивні/негативні), другорядні (помічники головних героїв, їхні вороги/союзники, персонажі, які заплутують героя чи підштовхують до розгадки) або боти.

Сюжети розрізняють за тематичним змістом і структурою. Залежно від кількості елементів і типу зв'язку між ними вирізняють такі структури сюжетів гри:

1. Передбачають одного персонажа, одну дію в одиничній предметній ситуації. Зв'язок елементів у цій структурі визначається однією предметною ситуацією.

2. Містять кілька персонажів з однаковими видами дій в одній предметній ситуації. Зв'язок персонажів визначається однією предметною ситуацією.

3. Містять двох взаємодоповнювальних персонажів, які взаємодіють в одній предметній ситуації. Зв'язок між елементами сюжету формується через функціональну взаємодію персонажів.

4. Разом із функціональною взаємодією персонажів задано й відносини між ними.

Ігровий нарратив має власні дизайн і місію. Важливо зануритись у роботу над головними персонажами, їхніми рисами, особливостями та мотивацією, попрацювати над діалогами, пасивним сторітелінгом, квестами та катсценами.

На прикладі розроблення заняття на тему "ЗМІ як суспільний інститут" із навчального курсу "Масова комунікація та інформація" зроблено спробу заглибитися в кожен етап створення сюжету гри для опанування принципів побудови ігрового сюжету, засобів сторітелінгу на конкретних прикладах і впровадження елементів гейміфікації у практичне заняття.

Метою застосування технології гейміфікації на занятті є:

- 1) засвоєння знань;
- 2) розвиток у студентів навичок аналізу суспільних явищ і процесів;
- 3) візуалізація прогресу студента;
- 4) естетика навчального матеріалу;
- 5) забезпечення соціальної взаємодії. Місія полягає в тому, щоб навчальна діяльність становила особистісну цінність для студента.

Перший етап заняття — перевірка домашнього завдання на платформі WorldWall. У цьому форматі грають усі й водночас кожен сам за себе. Наприклад, пропонуємо учасникам гру "Погоня в лабіринті", якою можна поділитися зі студентами, натиснувши на кнопку "Задати завдання". У такий спосіб можна ще здобути всі згенеровані результати, оскільки багато гравців прагнуть отримувати стимули: збирати зірки, інші трофеї та закріплюватися в рейтингових таблицях.

Перевірити рівень засвоєння студентами попереднього матеріалу за темою "Масова інформація та комунікація в цифровому суспільстві" можна і з допомогою ігрової вікторини, що містить кілька варіантів відповіді, розвиток подій і бонусний раунд.

Студентам, яким імпонує момент таємничості та загадковості, рекомендуємо гру "Відкрий вікно", в якій потрібно торкнутися кожного вікна по черзі, щоб відкрити його та побачити сховані всередині елементи. Для перевірки засвоєння знань тих, хто любить робити ставки, доцільно запропонувати ігрову вікторину, в якій студент обирає, скільки балів коштуватиме кожне питання. Перевірити себе здобувачі можуть і за допомогою флешкарт із підказками на передній панелі та відповідями на задній. Слухачі, яким до вподоби динамізм гри, можуть приміряти роль пілота в однойменній грі та, використовуючи сенсорну панель чи клавіатуру, залітати у правильні відповіді й уникати неправильних.

Другий етап — робота в команді, що передбачає усну комунікацію. Розпочинаємо його з гри "Випадкове колесо", що допомагає сформувати команди, додати позитивні емоції, естетику, візуалізацію (теми можна змінювати), звуковий супровід, що використовується для вибору доповідача чи іншого відбору. Випадковий вибір знижує напруження, тривожність, додає ефект несподіванки.

На цьому етапі запускаємо інтерактивну командну гру "Гаррі Поттер у ЗМІ" (її метафора та ігрові персонажі емоційно зачіпають студентів), розроблену за принципом настільної гри на платформі Google Jamboard.

У грі беруть участь дві команди "Гаррі Поттер і друзі" та "Лорд Волдеморт і чорні маги", а також експерти "Чаклуни школи Гогвортс". Кількість ходів визначають з допомогою гральних кубиків. Команда, яка правильно відповіла на запитання, рухається вперед. Якщо супротивники знають відповідь, то можуть заробити додатковий приз — снич, який даватиме переваги в інших завданнях. На шляху є перепони —

капкани, що заморожують хід на один раунд. Виграє команда, яка першою прийде до фінішу.

Формат настільної гри передбачає, що учасники проходять шлях на ігровому полі, а потім фасилітатор (обраний студент/викладач) фіксує результати, відгуки, а також фото учасників у онлайн-формі. Можна також використовувати бали, значки чи інші ігрові елементи. Настільна гра охоплює етапи розроблення її стадій, рівнів занурення та еволюції, а також створення загального нарративу (історії). До елементів настільної гри належить також онлайн-опитувальник, який викладач формує на основі питань з теми заняття.

У грі "Гаррі Поттер у ЗМІ" завершена робота над одним етапом дає змогу перейти на наступний, а ознакою успіху є просування полем. На цьому етапі важливо розуміти, за якими принципами учасники рухаються вперед, здобувають перемоги та зазнають поразок. Під час подорожі грою студенти торкаються різних аспектів діяльності медіа та знаходять коректні рішення для наступного кроку. Пропонована гра є дієвим інструментом, що дає змогу брати участь і висловлюватися різним гравцям. Вона руйнує традиційну групову динаміку й допомагає генерувати нові ідеї, а також наочно спостерігати ефект від участі в командній роботі.

Третій етап, кульмінація або основна гра, — Битва босів (між Гаррі Поттером і Лордом Волдемортом) у форматі "інтерв'ю" — етап, на якому найбільше завдань, спрямованих на досягнення цільової поведінки. Пропонуємо студентам конкурс, покликаний додати дешицу гумору та сформувати комунікативні й ораторські навички. Правила гри: два учасники конкурсу розігрують інтерв'ю між репортером журналу для мандрівників "Кудикині гори" та Гаррі Поттером на тему: "Як коректно висвітлювати у ЗМІ проблеми дружби та ворожнечі". Інший гравець — репортер журналу про психологію "Гуси прилетіли" бере інтерв'ю у Лорда Волдеморта на тему: "Питання правочинності висвітлення «пригод» підлітків у ЗМІ". Вихід із гри передбачає групове обговорення результатів і збір відгуків.

Завершальним етапом є внесення фасилітатором результатів гри в онлайн-форму. На основі розуміння шляху гравців та аналізу мотивацій вибудовуються основні стадії гри. Це відбувається завдяки групуванню елементів шляху гравців у логічну послідовність — створення моделі заняття. Під час цього процесу важливо не лише виокремити основні етапи, частини, розділи або рівні, а й визначити, як відбуватимуться пере-

ходи між етапами, а також як наприкінці кожного етапу оцінюватимуться досягнення мети й трансформація гравців.

Результати дослідження. На першому етапі модельованого заняття, на якому в ігровій формі здійснювалася перевірка вивченого матеріалу на платформі WorldWall, опрацювання всіх пропонує текстів оцінюється за шкалою від 0 до 25 балів. Додатковим призом є снич (за аналогією із сюжетом книги "Гаррі Поттер") гравцю, який найшвидше впорався (що в реальному оцінюванні розглядаємо як бонус у виконанні модульної роботи додаванням 10 балів).

На другому етапі оцінюємо повноту розкриття питання. Враховуємо віддзеркалення у відповіді ключових позицій аналізу (актуальні докази, визначення центральної проблеми/кола проблем, достатня джерельна база) за шкалою 0—50 балів.

На третьому етапі оцінюємо розкриття теми в інтерв'ю (ступінь переконливості викладених аргументів) — від 1 до 25 балів.

Загальний наратив гри — це передісторія, лейтмотив та ідея, що пронизує всю гру, зв'язуючи її етапи. Він може виявлятися у вступній історії до гри, дизайні, послідовності розкриття персонажів та їхніх особистих історій, взаємозв'язках між ними, а також причинно-наслідковому ланцюжковій події.

Наратив проєктного заняття — боротьба добра та зла, уособлений у персонажах Гаррі Поттера та Лорда Волдеморта, підтримує зацікавленість у грі та нагадує про кінцеву мету, а також мотивує гравців повертатися до неї (онлайн-ігри можна пропонувати як змагання між факультетами). Саме наратив забезпечує цілісність гри, поєднує окремі етапи та надає сенсу діям учасників. Гейміфіковане навчання завдячує успіхом активній участі та взаємодії гравців і переконує, що сучасні навчальні методи недостатньо мірою залучають студентів до процесу.

Висновки. Гейміфікація в освіті — це розроблення підходу, що збільшує мотивацію та зацікавленість студентів завдяки введенню елементів гри в навчальне середовище. Ця технологія допомагає підвищити мотивацію студентів і залученість до навчання [10; 11]. Є чимало електронних ресурсів, використовуючи які можна організувати цікавий і різноманітний навчальний процес і заохочувати його учасників до плідної та цікавої роботи.

Під час створення навчальної гри варто дотримуватися такої покрокової схеми:

— вигадати легенду (хто ми);

— визначити цілі;

— продумати механіки:

а) визначити правила (що учасники можуть і не можуть робити, зокрема заборони й межі дозволеного);

б) обчислити тривалість гри;

в) передбачити кількість учасників;

— продумати інструменти (які ресурси слід використати й наслідки їх використання):

а) підготувати освітні матеріали, що забезпечать реалізацію поставленої навчальної мети;

— визначити можливу взаємодію (з іншими гравцями, ведучим чи модератором; хто може допомогти чи, навпаки, завадити);

— запропонувати критерії перемоги та поразки.

Цілі, окреслені для кожної гри, відмінні, проте найчастіше це розвиток творчого мислення студентів, набуття навичок розв'язання завдань.

Завдання педагога полягає в розробленні ігрової естетики, механік і динамік гри, механізмів мотивації учасників, технічних елементів (наприклад карток або онлайн-опитувань), а також послідовності дій гравців. Викладач ґрунтовно опрацьовує мету, завдання, загальний контекст та інші вихідні дані; вивчає аудиторію, типи мотивації.

Застосування гейміфікації на заняттях із навчального курсу "Масова комунікація та інформація" заохочує студентів критично оцінювати роль інформації в соціумі та навпаки. Ця технологія допомагає слухачам ставати особистостями, здатними мислити критично, аргументовано та толерантно висловлювати думки щодо різних питань життєдіяльності суспільства. Крім того, ігри навчають здобувачів сприймати критичніше інформацію з телебачення, радіо, інтернету та преси.

Однак є й зворотний бік процесу. Проаналізувавши глибше соціально-емоційний ріст здобувачів вищої освіти, можна констатувати, що потрібно протистояти негативним наслідкам застосування психології ігор у навчальному процесі. Зокрема, використання зовнішньої мотивації, тобто нагород, як-от значки, рівні тощо, звісно, потрібні, але важливіша внутрішня мотивація студентів до навчання, щоб воно не стало лише ще одним маркером економіки. Якщо винагороди стають самоціллю, тоді гейміфікація психологічно підриває поведінку студентів. Багато із них можуть зосереджуватися на здобутті нагород, а не на навчанні. Є різні думки дослідників щодо скасування нагород у навчанні, проте вважаємо важливим той аспект, що викладач і студент мають чітко розуміти доцільність і справедливість нагороди (бейджи, окуляри та інші відзнаки).

Ще одним недоліком застосування гейміфікації в навчальному процесі може стати неправильне розуміння мети освітньої гри: не обрати найкращого студента (до чого може призвести зосередженість лише на елементі змагальності), а надати знання всім учасникам. Якщо в іграх братимуть участь лише окремі здобувачі (наприклад, лідери групи) або постійно перемагатимуть одні й ті самі учасники (наприклад, 5 регулярних активістів, а решта 17 студентів постійно програватимуть), це призведе до демотивації, розчарування, зростання тривожності, втрати сенсу змінювати результати. Педагогу слід враховувати, що навчальна гра, яка передбачає змагання, знищення, подолання когось, у комунікаторів (за таксономією Бартла) викликати неприємні відчуття й створюватиме додаткові бар'єри, замість того, щоб стати мотиваційним інструментом у навчанні. Освітня мета має оптимально збігатися з особистими цілями студентів і бути спрямованою на їх внутрішній розвиток.

На основі теоретичного аналізу наукових підходів до визначення поняття "гейміфікація" можемо висувати, що це сучасна технологія, яка стрімко розвивається та поширюється на різні сфери освіти, стає потенційним конкурентом традиційним навчальним методикам, оскільки гра як метод навчання та як засіб організації цілісного освітнього процесу допомагає підвищувати якість професійної підготовки майбутніх фахівців, а також рівень задоволеності суб'єктів навчання. Моделюючи процеси розв'язання віртуальних проблем чи симулюючи реальні життєві ситуації, учасники ігрового процесу навчаються співпрацювати через змагання, долати перешкоди, виконувати місії, накопичувати завдання, досягати індивідуального прогресу і для себе, і для командного успіху.

Як переконує практичний досвід, для ефективної організації процесу навчання з використанням технології гейміфікації потрібно спочатку вивчити особливості студентської аудиторії, визначити основні цінності учасників (з допомогою Bartle Test of Gamer Psychology), чітко сформулювати мету та окреслити основні завдання, підібрати способи й навчальні матеріали, які оптимально відповідають темі заняття та навчальним цілям. Результати застосування технології гейміфікації в навчанні переважно позитивні, особливо з погляду підвищення мотивації, залучення до навчальних завдань, а також задоволення від них здобувачів. Водночас дослідження виявили й негативні результати, на які потрібно звернути увагу: наслідки посилення конкуренції, проблематичність оцінювання завдань та особливості дизайну.

Гейміфікація не розв'язує всі проблеми підвищення ефективності навчального процесу, зокрема ґрунтовнішого дослідження потребують питання вивчення особливостей застосування технології у вищій освіті та розроблення на цій основі методичних рекомендацій для педагогічних працівників, зокрема викладачів фахових дисциплін із журналістики.

У пропонованій розвідці не використовувалися багаторівневі моделі вимірювання, охоплюючи всі мотиваційні можливості, психологічні та поведінкові результати, дослідження гейміфікації радше зосереджено на виокремленні позитивних і негативних чинників використання ігрових технологій і безпосередньому висновку щодо поведінки користувачів. Організація навчального процесу із застосуванням технології гейміфікації, з огляду на потенціал та небезпеки, які вона становить, пропонує простір для нових експериментів і дискусій, інноваційних методологічних та фахових пошуків.

Список бібліографічних посилань

1. Гейміфікація. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Гейміфікація> (дата звернення: 03.11.2023).
2. Переяславська С. О., Смагіна О. О. Гейміфікація як сучасний напрям вітчизняної освіти. *Відкрит е освіт не е-середовище сучасного університет у*. 2019. Спецвипуск. С. 250—260.
3. Помегун О. Що таке таксономія Блума і як вона працює на уроці. *Освітня платформа "Критичне мислення"*. URL: <https://www.criticalthinking.expert/usi-materialy/shho-take-taksonomiya-bluma-i-yak-vona-pratsuyue-na-urotsi>.
4. Chou Yu. Actionable Gamification: Beyond Points, Badges, and Leaderboards. Create Space Independent Publishing Platform, 2015. 511 p.
5. Dicheva D., Dichev C., Agre G. and Angelova G. Gamification in Education: A Systematic Mapping Study. *Educational Technology & Society*. 2015. № 18 (1). URL: <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/36177791/ETS-Dicheva-Gamification-in-Education-libre.pdf>.
6. Huotari K., Hamari J. A Definition for Gamification: Anchoring Gamification in the Service Marketing. *Electron Markets*. 2017. № 27. P. 21—31. URL: <https://doi.org/10.1007/s12525-015-0212-z>.

7. Hamari J., Koivisto J., Sarsa H. Does Gamification Work? A Literature Review of Empirical Studies on Gamification. 47th Hawaii International Conference on System Sciences, Waikoloa, HI, USA, 2014. DOI: 10.1109/HICSS.2014.377.
8. Kulkarni A. Mobile Games and the Bartle Taxonomy of Player Types. *Medium*. Sep 9, 2021. URL: <https://medium.com/atharvakulkarniamk/mobile-games-and-the-bartle-taxonomy-of-player-types-9af7a6579814>.
9. Mega Trends and Technologies 2017—2050. *What's Next*. URL: https://nowandnext.com/issue40/mega_trends_and_technologies_2017-2050.
10. News Feed Defenders. Social media simulation builds news literacy skills: The teacher's Guide. URL: <https://www.common sense.org/education/website/newsfeed-defenders>.
11. The 2019—2024 Global Game-based Learning Market. URL: https://seriousplayconf.com/wp-content/uploads/2019/11/Metaari_2019-2024_Global_Gamebased_Learning_Market_Executive_Overview.pdf.
12. Werbach K., Hunter D. For the Win: The Power of Gamification and Game Thinking in Business, Education, Government, and Social Impact. Revised and Updated Edition. Wharton School Press, 2020. 152 p.

Olha Blashkiv,

*Phd of Philology, Associate Professor
of the Department of Information and Socio-Cultural Activities,
Western Ukrainian National University*

Nataliia Lishchynska,

*Phd of Philology, Associate Professor
of the Department of Information and Socio-Cultural Activities,
Western Ukrainian National University*

***Contextual factors and motivation opportunities of gamification
technology in studying the educational discipline
"Mass communication and information"***

The article examines the main aspects and principles of gamification technology, which is an effective way of making changes in teaching methods, an opportunity to provide students with not only theoretical knowledge about the subject matter, but rather to develop their creative potential. Gamification is studied in three aspects: how motivational learning opportunities are implemented; in terms of studying the psychological factors of the game process as well as analyzing of behavioural results.

The authors describe several ways of using gamification by means of information technology in education, in particular in journalism training. A number of educational services and communities which are used in the educational process are reviewed.

Based on the comparative analysis, the issues of the conceptual and categorical apparatus of gamification technology are specified. The analysis of scientific sources has provided grounds for identifying the main components of the gamified learning process and game elements that form the mechanics of the gamification process, such as challenge, tasks, tests, cooperation, feedback, accumulation of resources, rewards, and the state of victory.

The article considers gamification both as a teaching method and as a means of organizing a complex learning process in higher education. Approaches to the development and successive stages of the lesson in the course "Mass Communication and Information" using gamification technologies are proposed. An attempt is made to delve into each stage of developing the plot of an educational game in order to master the principles of building a game plot, storytelling tools using specific examples and introducing gamification elements into a practical lesson. The contextual factors of gamification are studied on the example of the project of a practical lesson of the mentioned training course, based on the discussion of motivational possibilities, taking into account the psychological/behavioral results of gamification.

It has been found that the final learning outcomes and competences of students have become, firstly, an indicator of achieving the goals and objectives set in the educational game, and also allowed to establish that the introduction of game elements in the learning process contributes to increasing the cognitive activity of students due to the effect of novelty, forming interest in knowledge, developing learning motivation and initiative, and also makes it possible to combine practical activities with theory. The empirical results on the effectiveness of gamification in journalism classes show that educational games provide a positive effect, but the latter largely depends on the context in which gamification is implemented, as well as on the users involved in the educational game, the latter factor being addressed through proper psychometric studies of the student audience.

Keywords: *gamification; game; game element; technology; educational process; platform; educational platform; training of journalists*

Надійшла до редакції 15 листопада 2023 року

УДК 027.7.081:004](477):001.891](045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2023.11(328).24-31

Сніжана Ржещицька,
аспірантка НАКККіМ,
e-mail: snejanareshodko@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6145-321X>

Сучасний стан і перспективи розвитку бібліотек закладу вищої освіти

У статті розглянуто проблему переформатування бібліотечної справи в напрямі впровадження цифрових інструментів, зумовлену динамікою розвитку системи інформаційно-комунікаційних технологій.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану бібліотек закладів вищої освіти (ЗВО) та перспектив їх розвитку в умовах глобальної цифровізації. Дослідження проводилося з використанням загальнонаукових методів пізнання.

Визначено основні вектори стратегічного планування розвитку бібліотечної системи та пріоритетні напрями їх практичного втілення в контексті глобальної цифровізації.

Проаналізовано доцільність і перспективи застосування інноваційних електронних систем, засобів і технологій для оптимізації бібліотечної системи ЗВО.

Ключові слова: наукова комунікація; цифровізація; цифрова трансформація; навчально-виховна діяльність; електронна систематизація

Постановка проблеми. Динаміка руху сучасних суспільних процесів у напрямі цифровізації та необмеженого доступу до інформаційних ресурсів зумовлює зміни соціальних функцій бібліотечної системи. Потреба трансформації та оптимізації наявної структури й методів у бібліотечній справі є найактуальнішою в галузі вищої освіти. Активне впровадження новітніх інформаційних технологій, цифровізація освіти, розширення середовища й сучасні запити користувачів актуалізують завдання конструктивного реформування сучасної бібліотеки ЗВО.

Для збереження позитивної динаміки у сфері суспільно-освітньої трансформації слід зміцнювати ресурсний потенціал і стимулювати ефективність його реалізації в розрізі доступності та якості використання сучасних цифрових можливостей. Досягнення такої мети передбачає належний рівень управління та фінансування в бібліотечній сфері.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз наукового розроблення проблем бібліотечної системи вищої освіти України та значний інтерес науковців до цієї тематики свідчить про актуальність предмета дослідження в умовах глобальних викликів цифровізації освітньо-інформаційної комунікації. Науково-методологічний фундамент у досліджуваній проблематиці закладено вченими, праці яких присвячено аспектам державного впливу на розвиток бібліотечної системи ЗВО, оптимізації якості бібліотечних послуг, аналітиці практичного аспекту впровадження системи цифровізації, захисту та конфіденційності інформацій-

но-комунікаційних ресурсів, а також можливостям адаптації інструментарію сучасної цифрової трансформації в галузі.

Питання перебудови й удосконалення бібліотечної системи вищої школи розробляють дослідники різних наукових напрямів. Праці сучасних науковців присвячено вивченню можливостей цифрової оптимізації бібліотеки ЗВО й аналізу практичних проєктів з їх впровадження.

Н. Маранчак, О. Івашкевич досліджують концепцію автоматизації бібліотечних процесів, що сформувалась як результат розвитку цифровізації та зміни поглядів на функції бібліотеки у ЗВО [1; 2].

Розглядаючи сутність процесу трансформації бібліотечної системи вищої освіти, О. Бруй з співавторами [3] розкладають його на певні вектори: мета, засіб і комунікація між учасниками. Водночас Л. Дем'янюк наголошує, що кінцева мета будь-якої модернізації — забезпечення потреб користувача [4].

Проблематика сучасної бібліотеки закладу вищої освіти багатоаспектна. Її загальні питання ґрунтовно досліджено у працях К. Igwe та А. Suluman [5]. Окремі аспекти підвищення ефективності бібліотечної системи розглянуто у розвідках Y. Zhuang [6].

У світових наукових фахових виданнях наявні численні публікації за тематикою, окресленою у пропонованому дослідженні. Поміж них виокремимо праці I. Omate та J. Alex-Nmecha, які фундаментально обґрунтовують засади ефективної реалізації цифровізації у бібліотечній сфері [7]. R. Cordell [8] наголошує на потребі гарантувати конфі-

денційність і захист даних у процесі трансформації сфери бібліотечних послуг ЗВО відповідно до сучасних стандартів сталого розвитку. S. Shivendra та P. Ramesh виділили основні концептуальні засади цифровізації бібліотечної справи [9], а у працях B. White визначено завдання адаптації та конкретизації нормативно-правової бази й управлінського механізму в галузі [10].

Окремі питання цифрової трансформації сучасної бібліотеки вищу висвітлено у працях L. Willcocks [11]. Проблематиці бібліотечної системи вищої освіти та пошуку шляхів її подолання присвячено дослідження A. Cox [12; 13]. Можливості реформування з упровадженням принципів нових підходів до організації бібліотечної системи ЗВО вивчали F. Pourjahanshahi, A. Mollahosseini, S. Dehyadegari [14]. Дослідженню та аналізу результатів практичного досвіду трансформації бібліотеки відповідно до вимог сучасності, успішно реалізованого в зарубіжних країнах, присвячено праці S. Shang та Z. Yu зі співавторами [15].

Водночас проблематика, пов'язана з аналізом алгоритму успішного функціонування бібліотек ЗВО відповідно до вимог сучасності, а також ефективного управління їх діяльністю з використанням можливостей цифровізації, що має на меті підвищення якості, оперативності та популярності бібліотечних послуг, залишається недостатньо дослідженою та потребує подальшого наукового розгляду.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано низку загальнонаукових методів пізнання, зокрема абстрактно-логічного та порівняльного аналізу, абстрагування, індукції та дедукції, а також конкретизації та формалізації.

Теоретико-методологічну базу дослідження сформовано на основі системного підходу, а також з урахуванням пріоритетних принципів проведення комплексних досліджень. Комплексний підхід дав змогу дослідити об'єкт і предмет вивчення як систему в сукупності взаємозв'язків.

Метод порівняння застосовано для визначення специфіки розвитку й особливостей бібліотечної системи вищої освіти в Україні. Методи аналізу та синтезу використано у процесі ідентифікації пріоритетних факторів ефективності, а також найвпливовіших елементів досліджуваного об'єкта. Індуктивний метод — для прогнозування показників розвитку. Дедукцію застосовано під час розроблення пропозицій щодо оптимізації управлінських процесів у бібліотечній сфері.

Абстрактно-логічний і діалектичний методи наукового пізнання, а також метод наукової абстракції використано для формування теоретичних узагальнень, уточнення понятійного апарату,

формулювання висновків, виділення основних понять і категорій. З допомогою цього методу сформовано поняття про цілісний процес управлінської системи у сфері бібліотечної справи у вищій освіті.

Метод формалізації використано на етапі визначення пріоритетних векторів оптимізації бібліотеки ЗВО на засадах глобальної цифровізації, а також під час фіксації результатів дослідження, спрямованих на активне практичне впровадження у процесі трансформації досліджуваної сфери. Зокрема, здійснено формалізацію принципів, складників, функцій, завдань і пріоритетів.

Метод конкретизації застосовано для фіксації ефективності й доцільності підвищення ролі сучасної цифровізованої бібліотеки ЗВО в освітньо-комунікаційних процесах, а також для вироблення оптимальних умов і рішень щодо вдосконалення бібліотечної системи з метою адаптації до потреб сучасного користувача.

Метою статті є аналітичний огляд сучасного стану бібліотеки ЗВО; визначення наявних проблем і шляхів їх розв'язання в контексті глобальної цифровізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова тенденція до пріоритетності інформативного поля в суспільних процесах зумовлює зростання ролі суб'єктів, котрі зберігають інформаційні масиви, оновлюють і примножують їх, надаючи споживачам необмежений доступ до ресурсів. У цьому аспекті на особливу увагу заслуговують бібліотеки ЗВО, котрі в сучасних умовах трансформуються у своєрідні інформаційні хаби.

Кабінет Міністрів України затвердив Стратегію розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року "Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України", у якій окреслено пріоритетні напрями трансформації галузі [16], зокрема матеріально-технічне та інформаційно-технологічне оновлення бібліотечної інфраструктури визначено як основу стратегічної модернізації цієї сфери [2].

Результати інтелектуальної та науково-дослідної діяльності безпосередніх учасників навчального процесу закладів вищої освіти, втілюючись у публікаціях, дисертаціях, наукових проектах, становлять передумову для розвитку бібліотеки ЗВО як потужного інформаційного центру, що в умовах сьогодення повинен мати власний електронний ресурс і повністю забезпечувати користувача оперативною, точною, інформативною базою знань.

Основні завдання цифрової модернізації бібліотечної системи ЗВО полягають в якнайповнішому використанні можливостей сучасних інфор-

маційних технологій, підвищенні якості взаємодії учасників бібліотечної комунікації, оптимізації системи управління, зростанні функціональних можливостей та розширенні ресурсної бази. Цифрова оптимізація є безперервним процесом, що тісно пов'язаний з інноваційними технологіями та має на меті забезпечення очікувань користувачів і збільшення функціональності й ефективності бібліотечної системи [4].

Основні принципи формування моделі цифрової оптимізації бібліотеки ЗВО такі:

- превентивне стратегічне спрямування й орієнтація на безперервний розвиток;

- використання базових підходів мультифункціональності й універсальності у формуванні методологічної платформи функціонування бібліотеки;

- багатокомпонентна структура операційної системи та створення на її основі науково-практичного інструментарію;

- адаптованість до сучасних технологій та інноваційних засобів роботи зі значними масивами інформації;

- зорієнтованість на перспективу формування гібридних бібліотек як синергії традиційної та електронної бібліотечних систем.

Аналізуючи закордонний досвід успішної цифрової модернізації бібліотечної системи вищої освіти, виокремимо найпопулярніші напрями цифровізації, у тому числі з використанням штучного інтелекту й засобів диджитал-маркетингу, серед яких чат-боти, рекомендаційні системи, "розумні" бібліотеки, цифрові архіви, аналіз поведінки користувачів [6; 13; 15]. Перевагами активного впровадження наведених заходів є персоналізація користувацького досвіду, оптимізація функціональності пошуку, підвищення швидкості опрацювання інформації завдяки взаємодії з чат-ботами, аналітика значних обсягів даних та їх статистичне опрацювання.

Цифрова оптимізація діяльності бібліотеки ЗВО України, незважаючи на повільні темпи процесів трансформації, нині набуває характерної пріоритетності генерації онлайн-продукту. Інформаційні ресурси сучасної бібліотеки мають поєднувати всі можливі формати. Парадигма цифровізації освітньої сфери формує жорсткі вимоги до конкурентної ресурсної бази в інформаційному полі, що функціонує в синергії з відповідною комунікаційною інфраструктурою. Такий підхід уособлює розуміння ролі бібліотеки ЗВО як освітньо-інформаційного хабу системи знань.

Реалізація зазначеного підходу насамперед потребує вдосконалення чинної системи корпора-

тивної взаємодії й інтеграції, а також оптимізації комунікаційних стратегій. Окрім того, необхідна активна підтримка процесів цифрової оптимізації бібліотек ЗВО як важливого компоненту бібліотечного сегмента національного інформаційного простору.

На сучасному етапі розвитку соціальних комунікацій інтеграція суб'єктів інформаційно-комунікаційної взаємодії є процесом синергії, узгодження та раціональної організації ресурсного потенціалу [7]. Пріоритетні перспективні форми галузевої взаємодії становлять корпоративна каталогізація, кооперація у сфері доступу до інформації, сервіс віртуальної довідки й електронного доставляння документів, створення інтегрованих інформаційних продуктів, об'єднання репозиторіїв і збереження фондів [8; 11].

Використання вебсервісів у бібліотечній системі уможливорює самостійну електронну реєстрацію, оформлення запиту та одержання інформації, навіть послуги відеоконференцій. Чат-консультації, месенджери, тематичні канали, спільноти в соцмережах є актуальною формою віртуального обслуговування користувача в режимі онлайн [11; 14]. Такий вид комунікації потребує значної уваги, адже сучасний бібліотечний користувач зорієнтований на швидкісну комунікаційну лінію та можливість вільного висловлення власної думки.

Використання RFID-систем (Radio Frequency Identification — технологія безконтактного обміну даними) дає змогу користувачам бібліотеки ЗВО самостійно знайти потрібне джерело, оформити його з допомогою електронного читацького квитка, одержати в онлайн-режимі або через термінал самообслуговування і самостійно повернути до бібліотеки [9; 15].

У віртуальній бібліотечній спільноті користувачі стають активними учасниками комунікаційних проєктів, зокрема в ролі співавторів, рецензентів, редакторів. Водночас учасник може бути виробником і споживачем інформації. Сучасний бібліотечний сервіс ЗВО має дотримуватися певних принципів, що гарантують клієнтоорієнтованість та універсальність функціонування системи (схема 1; джерело — авторка).

Серед основних проблем бібліотечної системи вищої освіти в Україні виокремимо недостатнє фінансування та слабку матеріально-технічну базу, питання кадрового забезпечення, труднощі з уніфікацією форматів бібліографічних записів, брак єдиної структури методичного та координаційного управління в бібліотечній системі ЗВО.

Схема 1. Оптимізація бібліотеки ЗВО в аспекті цифрової трансформації

Світова практика позиціонує регіональний рівень реалізації оптимізаційних процесів у бібліотечній сфері як найефективніший [3; 6]. Саме регіональні стратегії вдосконалення комунікаційної взаємодії та цифровізації інформаційних процесів демонструють найкращі результати й надають можливість активізувати глобальний перебіг створення цілісної концепції продуктивного інтеграційного середовища. Стимулювання місцевих ініціатив сприятиме ідентифікації нових актуальних інформаційно-комунікаційних стратегій, що допоможуть ефективно залучати резерви кожного учасника комунікації, розширювати можливості доступу до об'єднаної ресурсної бази, активізувати комерційний складник на основі зростання варіативності та якості сервісних послуг.

Щодо українських реалій, першочерговими до реалізації вбачаємо завдання створення єдиної електронної бази навчальних посібників вищої школи, а також організацію на державному рівні спеціального управлінського інструментарію, який визначатиме напрями, зміст, технологію та темпи цифрової оптимізації бібліотечної справи у ЗВО згідно із сучасними тенденціями цифровізації.

У 2020 р. Міністерство цифрової трансформації України й Українська бібліотечна асоціація розпочали співпрацю в напрямі об'єднання зусиль щодо модернізації бібліотечної системи [3]. Проект, серед іншого, передбачає нелімітований доступ до безоплатного навчання на національній онлайн-платформі.

Поетапна модернізація бібліотеки ЗВО, насамперед у напрямі цифрової оптимізації, може позиціонувати її як складник глобального інформаційного простору, сучасну установу, що надає якісний, надійний, оперативний та повномірний доступ до ресурсної бази різним категоріям користувачів. Передумовою такої модернізації має стати формування цілісної концепції, що охоплюватиме етапи формування інформаційно-комунікативного середовища, моніторинг та аналітику результатів реалізованих заходів, їх оцінювання й екстраполяцію в прогностичному напрямі [2; 3]. Завдяки застосуванню комплексного підходу можна залучити якнайширше коло зацікавлених учасників процесу, розширити ресурсну базу, значно підвищити якість навчання у вишах. Основні принципи розвитку бібліотечної системи ЗВО на основі цифровізації наведено в табл. 1 (джерело — авторка).

Наразі пріоритетним вбачаємо пошук найефективнішої моделі практичної реалізації стратегії цифровізації та залучення цифрового інструментарію в бібліотечну систему ЗВО, що дасть змогу підвищити ефективність і доступність інформаційних ресурсів, зміцнити статус бібліотеки як сучасного комунікативно-інформаційного хабу. Подальші дослідження цієї тематики мають бути спрямовані на детальну ідентифікацію умов системної інтеграції засобів цифровізації з урахуванням актуальних можливостей наявної електронно-комунікативної бази.

Принципи розвитку бібліотечної системи ЗВО на основі цифровізації

Принцип	Сутність
Адаптивність	Передбачає можливість змін у процесі реалізації під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників
Актуальність	Заходи з цифрової оптимізації мають відповідати сучасним технологічним та іншим вимогам, а також глобальним тенденціям
Клієнтоорієнтованість Перспективність	Орієнтація будь-яких новацій на кінцевого споживача Пріоритетним є пролонгований розвиток організації в майбутньому
Практичність	Індикатором актуальності змін є затребуваність з боку споживача
Моніторинг	Упровадження оптимізаційних заходів має бути повністю контрольованим процесом із проведенням періодичного оцінювання та переглядом пріоритетів
Системність	Реалізація цифрової оптимізації бібліотек окремих ЗВО передбачає загальну зорієнтованість на єдину мету

Дискусія. Цифрова трансформація сучасної бібліотеки ЗВО передбачає ґрунтовні зміни комунікаційної моделі. Нова модель, на переконання науковців I. Omate та J. Alex-Nmecha [7], має бути орієнтована на створення бібліотекою продукту, що якнайповніше відповідає очікуванням користувачів. На думку S. Shivendra та P. Ramesh [9], оптимальним варіантом є розроблення продукту під конкретну категорію, потреби, варіацію споживання, що передбачає наявність відповідних налагоджених процесів комунікації та пріоритету тривалої співпраці.

Як свідчать результати досліджень сучасних науковців F. Pourjahanshahi, A. Mollahosseini та S. Dehyadegari [14], відмова від застарілих технологій та алгоритмів дій, ресурсна оптимізація бібліотечних процесів, підвищення кваліфікації кадрів, а також використання технологій штучного інтелекту і запровадження фінансування на основі комерціалізації преміумсегмента бібліотечних послуг є пріоритетними завданнями трансформації бібліотечної системи на сучасному етапі, у тому числі й у вищій освіті.

Дослідник B. White [10] переконаний, що одним із найдієвіших способів оптимізації бібліотечної системи ЗВО є цифровізація, що надає можливість сформувати електронний каталог книжкового фонду, впровадити електронний читацький квиток, автоматизувати більшість бібліотечних процесів. R. Cordell [8] наполягає на перспективності застосування функціональних чат-ботів, мобільних додатків, бібліотечних тематичних блогів і медіапродуктів.

L. Willcocks [11] поділяє думку, що візуалізація є основною тенденцією сучасних освітньо-інформаційних процесів і забезпечує ефективність та універсальність щодо широкого кола

користувачів. В еру глобальної цифрової трансформації бібліотека має переформатувати практичну місію в суспільній комунікації, трансформуючись в інтелектуально-технологічний хаб не обмеженого доступу до потужної ресурсної бази.

Інноваційні івенти в галузі бібліотечної справи в ЗВО мають бути зорієнтовані на модернізацію фізичних просторів з орієнтацією на комфорт і креативність, а також на розширення меж трансформаційних змін. У цьому переконані S. Shang зі співавторами [15]. Учені наполягають на використанні наявних і розробленні нових інтерактивних бібліотечних засобів, а також розширенні варіативності послуг для різних категорій користувачів.

Результати наукових пошуків і досліджень A. Cox [12; 13] співзвучні з висновками пропонуваної статті й доводять потребу формування комунікації між бібліотекою та користувачем з допомогою сучасного інформаційного інструментарію: сайтів, репозиторіїв, електронних каталогів, що допомагає ефективно надавати послуги віртуальної довідкової служби та доступ до зовнішніх електронних ресурсів. Електронний каталог сприяє налагодженню зворотного зв'язку й комунікації з користувачем, базуючись на принципах доступності та відкритості. Водночас, як зазначає дослідник, нині бібліотечний сайт є необхідним компонентом, що забезпечує поєднання різнорідних інформаційних ресурсів у межах бібліотечної структури та поза нею. За допомогою сайту користувачі звертаються до основних ресурсів: каталогу, бібліотеки, дочірніх віртуальних джерел. Поміж останніх A. Cox особливо значення надає віртуальним виставкам, що допомагають ефективно інформувати про нові надходження до фондів.

8. Cordell R. (2020). *Machine learning + libraries: A report on the state of the field*. Library of Congress. Available at: <https://labs.loc.gov/static/labs/work/reports/Cordell-LOC-ML-report.pdf>.
9. Shivendra S. & Ramesh P. (2020). *Optimizing the Use of Library Resources Through Collaborative Partnership*. Available at: <https://ssrn.com/abstract=3554943>. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3554943>.
10. White B. (2020). Research libraries: How you can support text and data mining. *LIBER*. Available at: <https://zenodo.org/record/3801114#.YUbxGLhKiUI>.
11. Willcocks L. (2020). Robo-Apocalypse cancelled? Reframing the automation and future of work debate. *Journal of Information Technology*, 35 (4), pp. 286—302. doi: <https://doi.org/10.1177/0268396220925830>.
12. Cox A. (2021). The role of the information, knowledge management and library workforce in the 4th industrial revolution. *CILIP*. 2021. Available at: <https://www.cilip.org.uk/general/custom.asp?page=researchreport>.
13. Cox A. (2023). How artificial intelligence might change academic library work: Applying the competencies literature and the theory of the professions. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 74 (3), pp. 367—380. Available at: <https://doi.org/10.1002/asi.24635>.
14. Pourjahanshahi F., Mollahosseini A. & Dehyadegari S. (2023). Website quality and users' intention to use digital libraries: Examining users' attitudes, online co-creation experiences, and eWOM. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 74 (103393). doi: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103393>.
15. Shang S., Yu Z., Geng A., Xu X., Ma H. & Wang G. (2022). Intelligent optimization method of resource recommendation service of mobile library based on digital twin technology. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 27. doi: 10.1155/2022/3582719.
16. Pro shvalennya Strategiyi rozvitku bibliotechnoyi spravi na period do 2025 roku "Yakisni zmini bibliotek dlya zabezpechennya stalogo rozvitku Ukrayini" : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 23 bereznya 2016 r. № 219-r. *Verhovna Rada Ukrayini*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80#Text>.

Надійшла до редакції 9 листопада 2023 року

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 015:061.1](477):[050:622]"197"(477.63-21Кривий_Ріг)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2023.11(328).31-37

Лариса Дояр,

кандидатка історичних наук, доцентка,
завідувачка Державного архіву друку

Книжкової палати України,

e-mail: arkhiv@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Кривий Ріг як центр важкої промисловості УРСР: роль науковців Кривбасу в розвитку гірничорудної галузі (на друках 1970-х років)

Стаття завершує цикл розвідок у межах виконання історико-фондознавчого дослідження Державного архіву друку "Друковані видання 1970-х рр.: тематичні та змістовні пріоритети", запланованого на 2023 р. Об'єктом дослідження стала пріоритетна тематика, що висвітлювалася у вітчизняних друкованих виданнях зазначеного періоду, предметом — періодичні та продовжувані видання, що виходили у Кривому Розі впродовж 1970-х рр., а саме: щорічник "Гірничорудне виробництво", який видавав Науково-дослідний гірничорудний інститут (НДГРІ) Кривого Рогу, та матеріали всесоюзних і республіканських науково-технічних форумів (семінарів, конференцій тощо). Спираючись на зазначену періодичну базу, авторка розглянула головні напрями розвитку гірничої науки в Кривому Розі в досліджуваній період. Метою пропонованої розвідки є формування висновкових узагальнень щодо маловідомих сьогодні місцевих друків, проведення контент-аналізу їхнього змісту, актуалізація вагомих історичних подій із минулого Кривого Рогу та персоналізація гірничорудної науки Криворізького залізничного басейну. Досягнувши поставлених цілей, авторка стверджує, що в 1970-ті рр. Кривий Ріг став всесоюзно визнаним центром наукового й практичного гірництва. У місті, попри його скромний (районний) адміністративно-територіальний статус, сформувалися потужні наукові школи, розквітла вища, середня спеціальна та професійно-технічна гірничо освіта. Маючи замкнений цикл: від видобутку (криворізькі шахти, кар'єри) і збагачення залізних руд (на території міста працюють п'ять гірничозбагачувальних комбінатів) до виробництва найкращих видів чавуну та сталі (металургійний завод

"Криворіжсталь", Криворізький коксохімічний завод) — Кривий Ріг став промисловою перлиною Радянського Союзу. У сучасній Україні місто по праву здобуло ім'я "залізного серця держави".

Ключові слова: Книжкова палата України; Державний архів друку; фондознавче дослідження; періодика 1970-х рр.; історія Кривого рогу; гірничорудна справа; фаховий щорічник "Гірничорудне виробництво"; Науково-дослідний гірничорудний інститут; Криворізький гірничорудний інститут

Постановка проблеми. Гірничорудна галузь економіки країни є фундаментом для її успішного розвитку. Рентабельний видобуток корисних копалин, їх обробка із застосуванням новітніх технологій і подальше використання в інших галузях життя забезпечує швидкий прогрес держави на всіх напрямках. Отже, дослідження гірничорудного виробництва залишається актуальним науковим і суспільним завданням.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблему розвитку гірничорудного виробництва у Кривому Розі досліджувало чимало вчених, серед яких і фахівці з гірничих дисциплін, й історики. Фундаментальною працею з теми слід вважати видання, що вийшло 2006 р. до 125-річчя від початку промислового видобутку криворізьких залізних руд [1]. Порушену проблему висвітлено в енциклопедичних виданнях радянського [2] і сучасного періодів [3; 4]. Авторами монографічних праць і різноформатних історичних нарисів із теми стали П. Варгатюк [2; 5; 6], А. Дольчук [5—7], О. Ракітін [6], М. Хоцький і М. Гірчук [8], Д. Кан і В. Горяний [9], В. Комаров [10], В. Бухтіяров [3], О. Мельник [1; 4] та інші. Похідно тему було розглянуто в нарисах з історії Криворізького технічного університету [11]. Окремі питання розвитку гірництва в Кривому Розі свого часу розкрила й авторка пропонованого дослідження [12—15].

Спираючись на праці попередників, авторка взяла за мету дослідити проблему гірничорудного виробництва Кривбасу за матеріалами місцевих друків 1970-х рр., а саме: проаналізувати теоретичні та науково-практичні дослідження криворізьких учених, які працювали в Науково-дослідному гірничорудному (НДГРІ) і Криворізькому гірничорудному (КГРІ) інститутах.

Першоджерельною базою для написання статті стали фахові наукові щорічники НДГРІ "Гірничорудне виробництво" й матеріали тогочасних всесоюзних і республіканських конференцій та семінарів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відтоді, як верхньодніпровський підприємець О. Поль 1881 р. заснував перший на Криворіжжі Саксаганський рудник, заштатне містечко Кривий Ріг розпочало перетворюватися на потужний центр важкої промисловості Російської імперії.

Ще за царського правління в місті працював Гданцівський чавуноливарний завод і проводився видобуток залізної руди відкритим (кар'єрним) способом. Катерининською залізницею криворізьку руду вивозили на Долюбас, де її за ціною 2 коп. за пуд купував англійський підприємець Дж. Юз. Зі встановленням радянської влади відбулося відродження зруйнованої в роки війни та революцій гірничої галузі, набув поширення підземний (шахтний) спосіб видобутку, а з появою відомої на весь світ "Криворіжсталі" місто перетворилося на "залізне серце" величезної країни. Корективи в цей статус внесла Друга світова війна, під час якої криворізькі промислові потужності й кваліфіковані кадри евакуювали на Урал, де з їхньою допомогою було створено нові гірничорудні та металургійні центри на території Росії. У повоєнні часи, впродовж 1950—1960-х рр., у Кривому Розі запрацювали гірничозбагачувальні комбінати, і галузь отримала унікальний промисловий майданчик гірничорудного виробництва замкненого циклу.

Неповторність і безальтернативність Криворізького залізорудного басейну, його виняткова роль у розвитку всесоюзного та республіканського важкопрому сприяли розквіту місцевого науково-практичного гірництва. Центрами пошуково-дослідної роботи в галузі стали зазначені Науково-дослідний гірничорудний і Криворізький гірничорудний інститути. Ці установи функціонували в умовах теоретичної та практичної співпраці, постійного обміну кадрами, спільного вирішення нагальних виробничих проблем Кривбасу. Надалі ця плідна синергія сприяла перетворенню статусно районного міста, яким був і залишається Кривий Ріг, на центр академічної науки. Чи є в Україні ще міста, які мають власну Академію наук з багатоосібним переліком вельми заслужених академіків?! А у Кривому Розі, попри всі негаразди, дотепер продовжує діяти Академія гірничих наук. Співпраця НДГРІ та КГРІ є актуальним фактом і сьогодні: обидві установи об'єднані під спільним дахом Криворізького національного університету.

Досліджуючи розвиток радянського важкопрому у 1970-х рр., апріорі можна визнавати значний внесок криворізьких науковців у цю справу. Проте оскільки будувати висновкові

констатації на такому фундаменті є хибною практикою, спробуймо дійти цього висновку аргументовано доведеним шляхом. З цією метою проаналізуємо найбільш вагому наукову спадщину Кривого Рогу 1970-х рр., а саме тексти щорічників НДГРІ "Гірниче виробництво" [16—21] і матеріали всесоюзних та республіканських наукових форумів, що проводилися на базі КГРІ [22; 23] і Механобрчормету (скорочена назва Науково-дослідного та проектного інституту зі збагачення та агломерації руд чорних металів), заснованого у Кривому Розі 1955 р. [24].

Слід зазначити, що коло інтересів криворізьких науковців, які були дотичними до гірничорудного виробництва, охоплювало різноманітні проблеми. Поміж них насамперед порушували питання відкриття рудних покладів, запровадження інтенсивних систем розробки руд, механіки гірничих порід і гірничого тиску, механізації гірничих робіт, проведення вибухових робіт, дотримання техніки безпеки на гірничорудних підприємствах, економічного розвитку гірничорудних виробництв тощо.

Характерними ознаками праць криворізьких науковців у галузі гірництва були виняткова російськомовність (можна впевнено говорити, що в 1970-х рр. україномовного гірництва, принаймні у Кривому Розі, взагалі не існувало) та співавторський принцип подання результатів проведеного дослідження (кількість співавторів статей нерідко сягала 9 (!) осіб). Ці ознаки мали цілком об'єктивну природу, адже, по-перше, проблеми криворізького гірництва розглядалися на всесоюзному рівні, тож потребували мови міжнародного спілкування, а по-друге, будь-яка наукова продукція (статті, доповіді, звіти) складалася на основі роботи невеликих колективів авторів (лабораторій, відділів, груп), які на паритетній основі досліджували окремі аспекти порушеної проблеми. Отже, спільно проведена робота завершувалася написанням колективних статей, що в той період нікого не дивувало.

Варто наголосити, що фахові щорічники "Гірничорудне виробництво" уміщували праці не лише криворізького (хоча останній, безумовно, домінував), а й республікансько-всесоюзного дискурсу. Зокрема, у збірнику 1972 р. було досліджено питання щодо умов застосування та параметри ділянкових подрібнювальних комплексів для залізрудних шахт Уралу [16, с. 9—13]; у збірнику 1974 р. окреслено перспективи застосування нової технології розробки на шахтах Уралу [18, с. 85—90], розглянуто результати шахтних випробувань бурового станка СБУ-70У на Гороблагодат-

ському руднику, що розташовувався поблизу Нижнього Тагілу від часів евакуації міста-побратима Кривого Рогу [18, с. 186—189], визначено раціональні розміри шахтних полів в умовах Нікопольського марганцевого басейну [18, с. 23—26]; у збірнику 1976 р. досліджено проблему гірничого тиску на шахтах Боровицького комбінату вогнетривів (тогочасна Новгородська область РРФСР) [20, с. 36—38], питання форми поля марганцевої шахти [20, с. 7—10], досвіду видобутку марганцевих руд механізованими комплексами [20, с. 75—77]; у збірнику 1977 р. розглянуто раціональні схеми розташування вибухових речовин (ВР) на кузбасівському (РРФСР) руднику Абакан [21, с. 78—80]. Окрім того, на сторінках "Гірничорудного виробництва" постійно фігурувала проблема діяльності Запорізького залізрудного комбінату [16, с. 18—21; 17, с. 247—252; 18, с. 135—139; 21, с. 30—31].

Одне з найважливіших місць у щорічнику "Гірничорудне виробництво" було відведено раціоналізаторським винаходам, що сприяли інтенсифікації підземного видобутку залізних руд. Криворізькі науковці визначали ефективність застосування бурової каретки СБКН-2П [17, с. 180—187], досліджували роботу щитового механізованого комплексу "Кривбас" [18, с. 150—155] і стрічкового конвеєра до цього комплексу [18, с. 159—166], працювали над створенням виконавського органу гірничопрохідного комбайну [18, с. 176—182], а вже через три роки стежили за його випробуванням на шахтах Кривбасу [21, с. 43—46], удосконалювали параметри очисного комплексу марганцевих руд (ОКМР) у лаві [19, с. 121—126], з'ясовували працездатність скреперних канатів [20, с. 73—75] тощо.

У щорічнику "Гірничорудне виробництво" за 1975 р. було порушено проблему сейсмічного впливу підземних вибухів на руднику ім. Держинського на сусідні житлові квартали містян [19, с. 114—118]. Ця проблема була надзвичайно актуальною, адже вибухові роботи у шахтах і кар'єрах проводили регулярно (як тогочасна мешканка Кривого Рогу може засвідчити, що до чи не щоденних вибухів о третій годині дня в нашому місті ставилися як до буденної справи, а гучні звуки, що супроводжувалися відчутним тремтінням землі, нікого не лякали, навіть попри те, що в підземно му світі Криво рїжжя чимало плавунів і порожнеч, здатних поглинути не тільки окремі будинки, а й цілі вулиці).

Науковий контент фахового видання НДГРІ "Гірничорудне виробництво" суттєво доповнюють матеріали різноманітних наукових заходів, що

проводилися у Кривому Розі. Слід зазначити, що безпосередньо з досліджуваної авторкою проблеми у 1970-х рр. було проведено два всесоюзних науково-технічних семінари та одна республіканська науково-технічна конференція. Зокрема, 1973 р. на базі Механобрчормету відбувся всесоюзний семінар, присвячений питанню зниження втрат металу під час збагачення руд чорних металів [24]. Для розв'язання порушеної проблеми було об'єднано зусилля науковців-теоретиків і гірників-практиків. Окрім відомих учених, як от Г. Губін, В. Маргуліс, К. Тищенко, В. Запольський, В. Підпригора та інші, у заході брали участь представники українських ГЗК (Північного, Марганецького, Орджонікідзевського), грузинського тресту "Чиатурімарганець", російського Кузнецького металургійного комбінату тощо. З ґрунтовною доповіддю на семінарі виступив представник Головного технічного управління Міністерства чорної металургії СРСР П. Остапенко [24, с. 20—25].

У ювілейному 1977 р., коли країна святкувала 60-річчя Жовтневої революції, на базі Науково-дослідного гірничорудного інституту було проведено всесоюзний науково-технічний семінар, присвячений питанням узагальнення досвіду роботи гірничорудних підприємств у справі надійності систем енергозабезпечення [22]. У заході брав участь представник Міністерства чорної металургії СРСР П. Міршкін, який у доповіді наголосив, що криворізькі шахти надзвичайно глибокі (до 1,2 км), унаслідок чого відчутно зросла сумарна довжина електричних розподільчих мереж [22, с. 3]. У зв'язку з аварійними відключеннями, що їх вчиняють захисні реле, на криворізьких шахтах було запроєктовано прилади компенсації та розпочалося використання автономного енергозабезпечення підземних споживачів. Набутий досвід високо оцінив не тільки представник Мінчормету СРСР, а й усі учасники семінару.

У роботі форуму активну участь взяли науковці суміжного з КГРІ Московського гірничого інституту [22, с. 10—21], гірничі енергетики Центрального гірничо-збагачувального комбінату Кривого Рогу [22, с. 5—10], Соколовського та Сарбайського кар'єрів, розташованих у Казахстані [22, с. 28—31], Лебединського та Південно-Лебединського рудників комбінату "КМАруда", що у Білгородській області РРФСР [22, с. 24—27], працівники криворізького НДГРІ [22, с. 21—24], інституту "Кривбаспроект" [22, с. 3—5] тощо.

Того самого року на базі Криворізького гірничорудного інституту та під егідою Криво-

різького територіального правління науково-технічного товариства чорної металургії було проведено Республіканську науково-технічну конференцію "Шляхи підвищення якості продукції гірничорудних підприємств" [23]. У заході взяли участь відомі науковці Кривого Рогу: Ю. Астаф'єв (на той час ректор КГРІ), А. Давидкович, В. Коваль, В. Михайлов, В. Хорольський, М. Бевз, І. Кучерявенко, В. Шохін, В. Мусарський, Ю. Єпімахов, Г. Фаустов, В. Гірін та багато інших. Задля участі у конференції в Кривий Ріг приїхали науковці з Інституту фізики Землі АН СРСР (Москва), Інституту гірничої справи Міністерства чорної металургії СРСР (Свердловськ), Інституту геотехнічної механіки АН УРСР (Дніпропетровськ), Інституту "Уралмеханобр" (Свердловськ), Інституту автоматики (Київ), Науково-дослідного гірничорудного інституту (Донецьк), Уральського політехнічного інституту, Свердловського гірничого інституту, політехнічних інститутів Києва, Харкова, Тули, Харківського авіаційного інституту, Дніпропетровського гірничого інституту, Комунарського гірничо-металургійного інституту, Норильського гірничо-металургійного комбінату, Лебединського, Орджонікідзевського, Інгулецького, Марганецького гірничозбагачувальних комбінатів тощо.

Секційними напрямками заходу стали проблеми: управління якістю руд під час відкритих гірничих робіт; управління якістю руд на підземних рудниках; підвищення ефективності збагачення руд чорних металів; автоматизація технологічних процесів системи контролю й управління якістю концентратів і продуктів окискування. Цікаво, що в роботі першої секції конференції брав участь батько шостого президента України, на той час працівник Криворізького гірничорудного інституту О. Зеленський. У співавторстві з колегами В. Косенком і В. Бойком він досліджував інформаційну модель якості управління кар'єром [23, с. 8—9] та проблему реалізації методу Болдирева під час обчислення обсягів гірничих робіт на ЕОМ [23, с. 17—18].

Висновки. Підсумовуючи історико-фондовознавче дослідження фонду періодики 1970-х рр. Державного архіву друку, варто зазначити, що пріоритетною тематикою в наукових щорічниках і матеріалах міжнародних наукових конференцій, виданих провідними науковими установами й закладами вищої освіти Кривого Рогу, була гірничо-рудна промисловість. Однозначно можна стверджувати, що Кривий Ріг 1970-х рр. став всесоюзно визнаним центром наукового й практичного гірництва. Окрім широкого представ-

ництва загальносоюзних сил на наукових форумах, які проводив Кривий Ріг, слід також згадати, що значна частина монографічних друків і навіть ювілейні книги до чергової річниці від дня заснування КГРІ було надруковано у видавництвах Москви та Ленінграда. У Кривому Розі, попри його скромний районний статус, сформувалися потужні наукові школи, розквітла вища гірнична освіта. Маючи замкнений цикл — від видобутку

(криворізькі шахти, кар'єри) і збагачення залізних руд (на території міста працюють п'ять гірничозбагачувальних комбінатів) до плавлення найкращих видів чавуну та сталі (металургійний завод "Криворіжсталь", Криворізький коксохімічний завод) — Кривий Ріг став промисловою перлиною Радянського Союзу. У сучасній Україні місто по праву здобуло ім'я "залізного серця держави".

Список бібліографічних посилань

1. Криворізький залізорудний басейн. До 125-річчя з початку промислового видобутку залізних руд / [авт. кол.: Ю. Г. Вілкул, Л. В. Дояр, М. І. Дядечкін та ін.]. Кривий Ріг : Мінерал, 2006. 583 с.
2. История городов и сел Украинской ССР. Днепропетровская область / [предс. редкол. И. В. Васильев]. Киев : Главная редакция УСЭ, 1977. 840 с.
3. Бухтіяров В. П. Енциклопедія Криворіжжя: 230-річчю з дня заснування Кривого Рогу присвячується. У 2-х т. Кривий Ріг : ЯВВА, 2005.
4. Мельник О. О., Балабанов С. В. Історична енциклопедія Криворіжжя. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2007. 604 с.
5. Варгатюк П., Дольчук А. Рудна скарбниця Півдня. Дніпропетровськ : Промінь, 1966. 162 с.
6. Ракитин А. Г., Варгатюк П. Л., Дольчук А. В. Кривому Рогу — 200. Историко-экономический очерк. Днепропетровск : Промінь, 1975. 208 с.
7. Дольчук А. В. Боротьба компартії за відбудову і дальший розвиток гірничорудної промисловості України (1921—1937). Київ : Вища школа, 1974. 184 с.
8. Гірчук М., Хоцький М. Руда і люди. Нариси з історії криворізького рудника ім. Кірова. Дніпропетровськ : Промінь, 1967. 192 с.
9. Горяний В., Кан Д. Арсенал Кривбасу. Нариси з історії Криворізького заводу гірничорудного обладнання "Комуніст". Дніпропетровськ : Промінь, 1967. 212 с.
10. Комаров В. О. Історія Криворіжжя : навч. посіб. Дніпропетровськ : Січ, 1992. 165 с.
11. Криворізький технічний університет (короткі нариси) / [авт.-упоряд.: В. С. Білецька, О. В. Бойко та ін.] Кривий Ріг : Мінерал, 2002. — 126 с.
12. Дояр Л. В. Будівництво Південного гірничозбагачувального комбінату: маловідомі сторінки (1954—1955 рр.). *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр.* / [ред. кол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін.]. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2006. С. 195—205.
13. Дояр Л. В. Випускник Катеринославського гірничого інституту — засновник вищої гірничої освіти у Кривому Розі. *Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки : науковий щорічник*. Вип. 8. Дніпропетровськ : НГУ, 2011. С. 129—134.
14. Дояр Л. В. Дослідник криворізьких надр О. І. Стешенко. *Історія і культура Придніпров'я. Невідомі і маловідомі сторінки : науковий щорічник*. Вип. 9. Дніпропетровськ : НГУ, 2012. 211 с. С. 74—80.
15. Дояр Л. В. Науково-технічне товариство чорної металургії у Кривому Розі на етапі його всесоюзного становлення. *Сталий розвиток промисловості та суспільства : матеріали Міжнародної науково-технічної конференції, ДВНЗ "КНУ", 2016 р. Т. 2*. Кривий Ріг : Видавничий центр КНУ, 2016. С. 88—91.
16. Горнорудное производство (подземная добыча железных руд) / [ред. кол.: В. И. Байда (председатель), Ф. К. Алексеев (заместитель председателя), Ю. П. Астафьев и др.]. Кривой Рог : НИГРИ, 1972. 193 с.
17. Горнорудное производство (подземная добыча железных руд) / [ред. кол.: В. И. Байда (председатель), Ф. К. Алексеев (заместитель председателя), Ю. П. Астафьев и др.]. Кривой Рог : НИГРИ, 1973. 288 с.
18. Горнорудное производство (подземная добыча железных руд) / [ред. кол.: В. И. Байда (председатель), Ф. К. Алексеев (заместитель председателя), Ю. П. Астафьев и др.]. Кривой Рог : НИГРИ, 1974. 268 с.
19. Горнорудное производство (подземная добыча железных руд) / [ред. кол.: В. И. Байда (председатель), Ф. К. Алексеев (заместитель председателя), Ю. П. Астафьев и др.]. Кривой Рог : НИГРИ, 1975. 152 с.
20. Горнорудное производство (подземная добыча железных руд) / [ред. кол.: В. И. Байда (председатель), Ф. К. Алексеев (заместитель председателя), Ю. П. Астафьев и др.]. Кривой Рог : НИГРИ, 1976. 110 с.
21. Горнорудное производство (подземная добыча железных руд) / [ред. кол.: В. И. Байда (председатель), Ф. К. Алексеев (заместитель председателя), Ю. П. Астафьев и др.]. Кривой Рог : НИГРИ, 1977. 108 с.
22. Обобщение опыта работы горнорудных предприятий по организации электробезопасности и обеспечению надежности систем электроснабжения (Тезисы докладов Всесоюзного научно-технического семинара) / [отв. за выпуск М. С. Бинус]. Кривой Рог : НИГРИ, 1977. 40 с.

23. Пути повышения качества продукции горнорудных предприятий. Тезисы докладов Республиканской научно-технической конференции / [ред. кол.: Ю. П. Астафьев (науч. ред.), В. А. Михайлов (зам. ред.), В. П. Хорольский и др.]. Кривой Рог : КГРИ, 1977. 98 с.
24. Тезисы докладов на Всесоюзном семинаре "Снижение потерь металла при обогащении руд черных металлов". Кривой Рог : Механобрчермет, 1973. 48 с.

Larysa Doiar,

PhD of Historical Sciences, Associate Professor,

Head of the State Printing Archive of the Book Chamber of Ukraine

Kryvyi Rih as the center of heavy industry of the USSR: the role of Kryvbas scientists in the development of the mining industry (based on materials from the 1970s)

The article completes the cycle of investigations within the framework of the historical and foundational research of the State Printing Archive "Printed editions of the 1970s: thematic and content priorities", planned for 2023. The object of the research was the priority topics that were covered in domestic printed editions of the specified period, the subject of which is the periodical and continuing editions published in Kryvyi Rih during the 1970s, namely: the yearbook "Mining ore production", published by the Scientific and Research Mining and Ore Institute (SRMOI) of Kryvyi Rih, and materials of all-Union and republican scientific and technical forums (seminars, conferences, etc.). Relying on the specified primary source base, the author considered the main directions of development of mining science in Kryvyi Rih during the researched period. The purpose of the proposed exploration is to form conclusive generalizations about today's little-known local prints, conduct a content analysis of their content, update important historical events from the past of Kryvyi Rih and personify the mining science of the Kryvyi Rih iron ore basin. Having achieved the set goals, the author claims that in the 1970s, Kryvyi Rih became an all-Union recognized center of scientific and practical mining. In the city, despite its modest (district) administrative-territorial status, powerful scientific schools were formed, higher, secondary special and vocational-technical mining education flourished. Having a closed cycle: from mining (Kryvyi Rih mines, quarries) and beneficiation of iron ore (five mining and beneficiation plants operate on the territory of the city) to the production of the best types of iron and steel (Metallurgical Plant "Kryvorizhstal", Kryvyi Rih Coke Chemical Plant) — Kryvyi Rih became the industrial pearl of the Soviet Union. In modern Ukraine, the city has rightly earned the name "iron heart of the state".

Keywords: Book Chamber of Ukraine; State Printing Archive; fund research; periodicals of the 1970s; history of Kryvyi Rih; mining; professional yearbook "Mining"; Research Mining Institute; Kryvyi Rih Mining Institute

References

1. Vilkul Yu. G., Doyar L. V. & Dyadechkin M. I. ta in. [avt. kol.]. (2006). *Krivorizkij zalizorudnij basejn. Do 125-ricchya z pochatku promislovogo vidobutku zaliznih rud*. Krivij Rig: Mineral.
2. Vasilev I. V. [preds. redkol.]. (1977). *Istoriya gorodov i sel Ukrainskoj SSR. Dnepropetrovskaya oblast*. Kiev: Glavnaya redakciya USE.
3. Buhtiyarov V. P. (2005). *Enciklopediya Krivorizhzhya: 230-ricchyu z dnya zasnuvannya Krivogo Rogu prisvyachuyetsya. U 2-h t*. Krivij Rig: YaVVA.
4. Melnik O. O. & Balabanov S. V. (2007). *Istorična enciklopediya Krivorizhzhya*. Krivij Rig: Vidavnicij dim.
5. Vargatyuk P. & Dolchuk A. (1966). *Rudna skarbnyca Pivdnyia*. Dnipropetrovsk: Promin.
6. Rakitin A. G., Vargatyuk P. L. & Dolchuk A. V. (1975). *Krivomu Rogu — 200. Istoriko-ekonomicheskij ocherk*. Dnepropetrovsk: Promin.
7. Dolchuk A. V. (1974). *Borotba kompartiyi za vidbudovu i dalshij rozvitok girmichorudnoyi promislovosti Ukrayini (1921—1937)*. Kiyiv: Visha shkola.
8. Girchuk M. & Hockij M. (1967). *Ruda i lyudi. Narisi z istoriyi krivorizkogo rudnika im. Kirova*. Dnipropetrovsk: Promin.
9. Goryanij V. & Kan D. (1967). *Arsenal Krivbasu. Narisi z istoriyi Krivorizkogo zavodu girmichorudnogo obladdannya "Komunist"*. Dnipropetrovsk: Promin.
10. Komarov V. O. (1992). *Istoriya Krivorizhzhya : navch. posib*. Dnipropetrovsk: Sich.
11. Bilecka V. S., Bojko O. V. ta in.] [avt.-uporyad.]. (2002). *Krivorizkij tehnicnij universitet (korotki narisi)*. Krivij Rig: Mineral.
12. Doyar L. V. (2006). Budivnictvo Pivdenного girnicho-zbagachuvalnogo kombinatu: malovidomi storinki (1954—1955 rr.). *Pridniprov'ya: istoriko-krayeznavchi doslidzhennya : zb. nauk. pr.* Dnipropetrovsk: Vid-vo Dnipropetr. nac. un-tu, pp. 195—205.
13. Doyar L. V. (2011). Vipusnik Katerinoslavskogo girnichogo institutu — zasnovnik vishoyi girmichoyi osviti u Krivomu Rozi. *Istoriya i kultura Pridniprov'ya: Nevidomi ta malovidomi storinki : naukovej shorichnik*, 8, pp. 129—134.
14. Doyar L. V. (2012). Doslidnik krivorizkikh nadr O. I. Steshenko. *Istoriya i kultura Pridniprov'ya. Nevidomi i malovidomi storinki : naukovej shorichnik*, 9, pp. 74—80.
15. Doyar L. V. (2016). Naukovo-tehnicne tovaristvo chornoyi metalurgiyi u Krivomu Rozi na etapi jogo vsesoyuznogo stanovlennya. *Stalij rozvitok promislovosti ta suspilstva : materialy Mizhnarodnoyi naukovo-tehnicnoyi konferenciyi, DVNZ "KNU", 2016 r. T. 2*. Krivij Rig: Vidavnicij centr KNU, 2016, pp. 88—91.
16. Bajda V. I. (predsedatel), Alekseev F. K. (zamestitel predsedatelya), Astafev Yu. P. i dr. [red. kol.]. (1972). *Gornorudnoe proizvodstvo (podzemnaya dobycha zheleznyh rud)*. Krivoy Rog: NIGRI.

17. Bajda V. I. (predsedatel), Alekseev F. K. (zamestitel predsedatelya), Astafev Yu. P. i dr. [red. kol.]. (1973). *Gornorudnoe proizvodstvo (podzemnaya dobycha zheleznyh rud)*. Krivoj Rog: NIGRI.
18. Bajda V. I. (predsedatel), Alekseev F. K. (zamestitel predsedatelya), Astafev Yu. P. i dr. [red. kol.]. (1974). *Gornorudnoe proizvodstvo (podzemnaya dobycha zheleznyh rud)*. Krivoj Rog: NIGRI.
19. Bajda V. I. (predsedatel), Alekseev F. K. (zamestitel predsedatelya), Astafev Yu. P. i dr. [red. kol.]. (1975). *Gornorudnoe proizvodstvo (podzemnaya dobycha zheleznyh rud)*. Krivoj Rog: NIGRI.
20. Bajda V. I. (predsedatel), Alekseev F. K. (zamestitel predsedatelya), Astafev Yu. P. i dr. [red. kol.]. (1976). *Gornorudnoe proizvodstvo (podzemnaya dobycha zheleznyh rud)*. Krivoj Rog: NIGRI.
21. Bajda V. I. (predsedatel), Alekseev F. K. (zamestitel predsedatelya), Astafev Yu. P. i dr. [red. kol.]. (1977). *Gornorudnoe proizvodstvo (podzemnaya dobycha zheleznyh rud)*. Krivoj Rog : NIGRI.
22. Binus M. S. [otv. za vypusk]. (1977). *Obobshchenie opyta raboty gornorudnyh predpriyatij po organizacii elektrobezopasnosti i obespecheniyu nadezhnosti sistem elektrosnabzheniya (Tezisy dokladov Vsesoyuznogo nauchno-tehnicheskogo seminar)*. Krivoj Rog: NIGRI.
23. Astafev Yu. P. (nauch. red.), Mihajlov V. A. (zam. red.), Horolskij V. P. i dr. [red. kol.]. (1977). *Puti povysheniya kachestva produkcii gornorudnyh predpriyatij. Tezisy dokladov Respublikanskoj nauchno-tehnicheskoy konferencii*. Krivoj Rog: KGRI.
24. *Tezisy dokladov na Vsesoyuznom seminare "Snizhenie poter metalla pri obogashenii rud chernyh metallov"*. (1973). Krivoj Rog: Mehanobrchermet.

Надійшла до редакції 10 листопада 2023 року

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

УДК 821.161.2-94.09:001.891.3](045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2023.11(328).37-48

Лариса Мильченко,

старша наукова співробітниця

відділу моніторингу засобів масової інформації

Книжкової палати України,

e-mail: svirel.34@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5905-077X>

Українська мемуаристика: віхи історії та сучасний стан*

Твори селянської мемуаристики, присвячені Другій світовій війні, допомагають повніше дослідити такі важливі питання, як діяльність винищувальних загонів, організація оборони, побут населення за окупаційної влади та ставлення до неї, а також провести порівняльний аналіз умов життя селян, створених на загальнодержавному рівні німецькою окупаційною та радянською владами.

Дослідження селянських мемуарів М. Алексева, О. Запрії та М. Молодика допомагають чіткіше зрозуміти, чому автори вважали життя під німецькою окупацією ліпшим, аніж в умовах СРСР. Селяни не полишали надій на ліквідацію системи колгоспів: "Як прийдуть фронтовики, то розженемо колгоспи, адже працюєш круглий рік як проклятий і залишаєшся голодним, адже хліба не дадуть" [38].

Вкрай важливим є використання селянських мемуарних текстів для дослідження процесів українізації та коренізації. Цікавим є щоденник І. Ярошенка, для записів якого, починаючи від 1924 р., характерне збільшення кількості україн-

ських слів, від 1926 р. автор нотував винятково українською мовою та повернувся до російської наприкінці 1930-х рр. Мемуари І. Ярошенка яскраво свідчать про припинення державної політики українізації та ігнорування української мови в тогочасному міському середовищі країни.

Селянська мемуаристика також дає змогу простежити факти протистояння між російською та українською культурами. Розклад сил змінився в бік зростання останньої, що вплинуло не лише на українських етнічних селян, а й на представників інших націй.

На нашу думку, варто змінити ставлення до селянської мемуаристики як до примітивної, адже вона не лише відрізняється інформаційною насиченістю щодо питань повсякденного побуту, а й має значний потенціал для вивчення проблем державного рівня в історичному контексті. Приклади селянської мемуарної літератури ХХ ст. свідчать про перспективність таких досліджень.

Нині зростає увага до ролі особистості в історії, а отже підвищується значення мемуарів

* Закінчення. Початок див.: Вісник Книжкової палати. 2023. № 10. С. 42—47.

для історичного дослідження, вони стають важливим матеріалом для розуміння суспільних процесів, поведінки та дій людей, особливостей їхнього мислення й емоцій, розуміння історичних подій і свого місця в них.

Перебіг Другої світової війни висвітлено в численних мемуарах і спогадах, які продовжують друкуватися і в наші дні. До них належать книги військових і представників головнокомандування СРСР, учасників руху Опору, остарбайтерів, "дітей війни".

Наголосимо, що наразі мемуарні джерела для вивчення історії Другої світової війни на території України проаналізовано недостатньо й подекуди фрагментарно.

Чимало полководців, які керували обороною чи звільненням України, подавали в мемуарах цікаві подробиці воєнних дій та описували становище країни в той період. Таких творів багато, наприклад, мемуари маршала Г. Жукова "Спогади і роздуми", маршала авіації О. Голованова "Дальня бомбардувальна..." та інших [39].

Чимало уваги автори мемуарних творів приділяють тематиці підпільної та партизанської боротьби українського народу проти окупантів. Активна публікація спогадів діячів руху Опору в СРСР та за кордоном відбувалася у 1940—1950 рр. у форматі окремих видань, журнальних і газетних статей, як-от мемуари письменника Д. Медведєва "Сильні духом", спогади "Від Путивля до Карпат" керівника Сумського партизанського з'єднання С. Ковпака.

Вважаємо, що до цієї групи доцільно віднести й *діаспорну мемуаристику*, а саме спогади учасників українського руху, які опинилися в еміграції. Такі твори стали виходити друком від 1944 р., поміж них виокремимо меморати "Моя праця й боротьба (Спогади члена ОУН)" В. Романа, "Останній молодоговардієць" Є. Стахіва [40].

Окрім періодичних видань, брошур і листівок, ОУН видавала й матеріали мемуарного характеру. Перші публікації в діаспорі спричинили жваву дискусію в емігрантському середовищі й, на думку дослідників, стали підґрунтям для виникнення бандерівського (бандерівці звинувачували мельниківців у колабораціонізмі), мельниківського (мельниківці звинувачували бандерівців у братовбивствах), двійкарського (бандерівці й мельниківці критикували двійкарів) напрямів в мемуаристиці щодо ОУН та УПА [40].

У воєнні та повоєнні роки побачили світ публікації про війну та окупацію, низка мемуарної літератури, присвячена примусовій праці в Німеччині. Поміж них варті уваги спогади

"Советские люди на немецкой каторге"; "В фашистском аду. Рассказы советских людей, побывавших в гитлеровской неволе" (1943); "В родные края. Рассказы и очерки о советских людях, освобожденных Красной Армией из немецкой неволи" (1945). У мемуарах використано уривки з листів остарбайтерів, зокрема молодих жінок, до рідних, а також розповіді тих, кому пощастило повернутися на Батьківщину. До спогадів увійшли документи публічних виступів на мітингах, свідчення очевидців окупаційного режиму, зокрема розповіді колишніх бранців Третього Райху, які у 1945 р. поверталися до СРСР під час репатріації [40].

Українську мемуарну літературу радянської доби відрізняє патріотизм, адже автори акцентують на антифашистській боротьбі, мужності військово-полонених і примусових робітників у концтаборах смерті Бухенвальд, Равенсбрюк, Дахау та інших.

Від кінця ХХ ст., зі здобуттям нашою державою Незалежності, українські мемуарні твори вже чітко відділяються від радянських. Виразна тенденція до осучаснення мемуарної літератури. Мемуаристи з тих, які пишуть "для себе" чи "про себе", перетворилися на авторів, які безпосередньо брали участь у суспільно-політичному житті; зростала кількість опублікованих творів, змінювалося та розширювалося їхнє тематичне спрямування [40].

Мемуари, що мають назву "*спогади дітей війни*", здебільшого уміщували у збірках до визначних дат. Поміж цієї групи слід виокремити спогади В. Анякиної "Діти війни — свідки війни"; збірку "Живі свідки історії: спогади-інтерв'ю свідків нацистського окупаційного режиму 1941—1943 рр. на Луганщині"; твір В. Крамар "Спогади дітей війни Печенізького краю" (2012) [41].

Грунтовно дослідити історію української мемуаристики неможливо без спогадів перекладачки, журналістки та громадської діячки Н. Суровцової, яка є феноменом цього жанру.

"Спогади" Н. Суровцової вважають одним із перших прикладів української автобіографічної жіночої літератури. Авторка була особисто знайома майже з усіма видатними українськими й багатьма світовими діячами перших двох десятиліть ХХ ст. До кола її знайомих належали О. Довженко, І. Падалка, М. Ялович, П. Тичина, Остап Вишня, Петро Панч, М. Бажан, Ю. Яновський, М. Йогансен, В. Поліщук, М. Семенко, В. Сосюра, Микола Хвильовий, Г. Хоткевич, Л. Курбас.

Н. Суровцова була докторкою філософії, авторкою п'єс, публіцистичних статей, перекладала з французької та англійської мов, стояла на по-

зиціях відокремлення України від Росії й утворення Української незалежної держави. Однак її визначальним твором залишаються мемуари, особливо присвячені періоду таборів, в яких вона перебувала упродовж 1927—1956 рр.

Унікальними, з огляду на дослідження історії та особливостей радянської системи, є спогади Н. Суровцової 1920-х рр., коли вона обіймала низку важливих державних посад в УРСР. У мемуарах наголошувала, що їх написання продиктовано потребою правди й прагненням донести її до суспільства. У споминах авторка надає відомості про трагічну долю української інтелігенції, яка народжувалася впродовж XIX ст. і в муках гинула впродовж XX ст. Ці мемуари цінні не лише тим, що розкривають дух і події суспільного життя, містять портрети політичних та літературних діячів, а й тим, що віддзеркалюють узагальнений досвід кризь призму життя авторки, відтворюють періоди формування її світогляду [42].

Досліджуючи мемуари Н. Суровцової, знаходимо корисні відомості про початок Української революції, її лідерів, зокрема про постать М. Грушевського та його оточення, арсенальське повстання 1918 р. тощо. Наголосимо, що спеціальних наукових досліджень, присвячених цій події, досі майже немає. Наукове розроблення теми було зведено до написання кількох популярних нарисів, енциклопедичних та ювілейних статей. Малодослідженими залишилися такі аспекти, як причини, підготовка, перебіг і склад учасників, роль різних політичних сил. У цьому контексті "Спогади" є важливим історичним джерелом для вивчення тогочасних подій і посідають помітне місце в мемуарній літературі XX ст. Окрім того, ґрунтовне вивчення мемуарів Н. Суровцової, на нашу думку, становить перспективу подальших досліджень.

Політичні та соціальні процеси, що розпочалися наприкінці XX ст., торкнулися майже всіх сфер розвитку Української держави. Разом із проголошенням Незалежності, демократизацією суспільного життя, багатопартійністю, гласністю виринули з небуття забуті й маловідомі факти нашої історії, прізвища людей, про яких не згадували останніми десятиліттями, документи та книги, що були недоступними суспільству й зберігалися у спеціальних фондах. Не становлять винятку й відомі імена політичних і громадських діячів минулого.

Слід зауважити, що й нині, на тридцять третьому році Незалежності, попри повномасштабну війну, розв'язану РФ проти нашої держави,

важко та суперечливо відбувається процес зміцнення національної самосвідомості й відродження духовності українського народу. Вагому роль у цьому поступі відіграє національна мемуаристика. Спогади відомих політичних діячів, військових, дипломатів, господарських керівників, представників науки та культури мають великий попит у середовищі читачів різного віку, освіти та професій.

Дослідження мемуарних творів, які залишили президенти періоду Незалежності дає змогу глибше дослідити історію України, етапи її становлення як незалежної держави, внутрішні соціальні процеси, які тривають і досі.

Згідно з офіційною біографією, перший президент незалежної України Л. Кравчук є автором понад 500 статей і 3 повноцінних книжок. Перша з них — "Держава і влада: досвід адміністративної реформи", що присвячена питанням становлення громадянського суспільства в Україні, побачила світ 2001 р.

У 2002 р. вийшли друком відомі мемуари "Маємо те, що маємо", метою яких, як зазначав експрезидент, став не пошук винних у минулому, а аналіз помилок для запобігання їм у майбутньому. Значну частину мемуарів присвячено характеристиці Л. Кучми й, зауважимо, що це найтолерантніший погляд на другого президента України, адже про його дії під час каденції Л. Кравчук писав доволі гостро, постійно наголошуючи, що той багато чого не знав.

Третю книгу мемуарів "Одна Україна, єдиний народ: політичні роздуми над записами в щоденнику", що містить спогади та роздуми Л. Кравчука, видано у 2010 р.

У добірку видань другого президента України Л. Кучми увійшли 8 книг і монографій, написаних під час та після перебування на посту очільника держави. Першими були книги "Про найголовніше" та "Вірю в український народ". Третю, "Україна — не Росія", видано у 2003 р.; цікаво, що наклад російською мовою у 10 тис. примірників випустило московське видавництво "Время". У спогадах Л. Кучма ділиться власним поглядом на історію України, події XX—XXI ст., аналізує відмінності в українських і російських національних характерах, ставленні до культурно-історичного минулого, а також взаємні претензії [43].

У 2004—2005 рр. вийшли друком книги "Своїм шляхом. Роздуми про економічні реформи в Україні" та "До власної економіки". Крім того, у 2008 р., вже як експрезидент, Л. Кучма видав щоденник "Після Майдану", спогади в якому

сповнені відвертими роздумами про політиків, з якими він працював, та оцінками їхніх дій. І після двотомника "Кроки становлення національної економіки 1994—2004 роки" (2008) Л. Кучма видав книгу "Зламана десятиліття" (2010), що наразі є останньою в його доробку. У цих спогадах він суворо оцінив економічні підсумки десятиріччя, протиставляючи роки свого президентства періоду правління "помаранчевої влади".

Про рідну Батьківщину, батька, який мусив виїхати на заробітки за кордон, подробиці свого отруєння, відносини та взаємну недовіру між В. Януковичем і Ю. Тимошенко третій президент України В. Ющенко оповів у мемуарах "Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті" (2014).

Досліджуючи творчість четвертого президента України, наголосимо, що мемуарів про політичне й особисте життя з цінною інформацією для нащадків В. Янукович не залишив. Незважаючи на нібито активну наукову роботу до обрання президентом, а згідно з офіційною біографією він брав участь у написанні близько 30 наукових праць, В. Янукович залишив лише 2 книжки, однак і їх вихід супроводжувався гучними скандалами [44].

Зокрема, у 2011 р. австрійське видавництво "Мандельбаум" видало англійською мовою книгу "Opportunity Ukraine", але медіа оприлюднили висновок спеціального розслідування, результати якого довели, що це видання є плагіатом і містить уривки текстів, опублікованих раніше за підписами відомих осіб, серед яких В. Сич, Ю. Луценко, Т. Стецьків, В. Піховшек та невідома студентка Галя, яка виклала в мережі свій реферат.

Щодо другої книги "Діалог з країною. Діалог зі світом. Діяти та перемагати", то вона виявилася добіркою особистих світлин. Водночас гонорари за ці книги становили 16 млн грн бюджетних коштів [44].

П'ятий президент України П. Порошенко — єдиний, хто не залишив для історії мемуарів і спогадів.

Натомість у світ вийшла книга спогадів Є. Магди "Шостий. Спогади про майбутнє", в якій автор розповідає про п'ятьох президентів незалежної України, роботу їхніх прем'єрів і парламенту, факти з виборчих кампаній, особливості правління та надає виважену оцінку їхнім політичним діям.

Значне зацікавлення науковців та пересічних громадян і досі викликає книга мемуарів "Дипломатія і політика" першого міністра закордонних справ України А. Зленка, який очолював МЗС у шести українських урядах.

Ці мемуари є важливим документом епохи й містять багато важливої інформації, що стане в пригоді для ґрунтовного дослідження зовнішньополітичної діяльності нашої держави за роки її новітньої історії. Книгу можна вважати дипломатичним портретом України, написаним на тлі глобальних геополітичних змін, що відбуваються, і водночас це правдивий погляд на зовнішню політику України з перших рук. Мемуари містять біографічні довідки провідних діячів сучасної світової політики.

З позиції учасника тогочасних подій А. Зленко описує переговори й процеси, що відбувалися в перші роки Незалежності, зокрема надає докладний опис рис характеру й поведінки тодішнього прем'єр-міністра Росії, а згодом посла РФ в Україні В. Черномирдіна під час переговорів щодо Чорноморського флоту в Масандрі 1993 р.; спогади про зустрічі з держсекретарем США Д. Бейкером під час Лісабонської конференції та підписання протоколу про без'ядерний статус України у 1992 р. На А. Зленкові лежала відповідальність не лише за створення міністерства незалежної держави, а й за формування нової ментальності дипломатів та культури нової української дипломатії.

Значну частину спогадів присвячено рокам, проведеним на посаді міністра на початку 1990-х рр., коли А. Зленку доводилося балансувати між прихильниками ядерного статусу України та його противниками, між комуністами й націонал-демократами, між "західниками" та "радянськими філами". Саме в таких конфліктах і суперечностях формувалася зовнішня політика нашої держави. Наголосимо, що, за всіх особливостей багатовекторного курсу України в той період, зближення з Європою та євроатлантичну інтеграцію А. Зленко вважав безальтернативним шляхом [45].

Спогади колишнього міністра торкаються не лише результатів візитів і зустрічей, а й відтворюють повну картину підготовки й проведення переговорного процесу, під час якого між учасниками точилася напружена інтелектуальна боротьба. Мемуари містять цінні подробиці переговорів, пошуку компромісів, ухвалення рішень на міжнародному рівні, вирізняються відсутністю особистих висновків і різких оцінок, а отже допомагають зрозуміти мотиви і обставини, що зумовлювали поведінку сторін, етапи складної дипломатичної гри, глибинний зміст і вагу досягнутих угод та порозумінь [45].

До списку вартих уваги мемуарів слід додати книгу ексміністра внутрішніх справ України

А. Авакова під назвою "2014. Миттєвості харківської весни", що вийшла друком у видавництві "Фоліо" у 2020 р.

Автор пропонує особисту історію і з погляду харків'янина, і з погляду міністра внутрішніх справ, котрий прийшов на "руїни правоохоронної системи". У книзі також є спогади земляків, чимало багатоаспектних документів — від публікацій медіа до унікальних матеріалів розвідки та аудіозаписів переговорів сепаратистів, здобутих під час проведення оперативних заходів, на публікацію яких колишній міністр дістав спеціальний дозвіл слідства.

У мемуарах А. Авакова уперше опубліковано електронне листування кураторів "русской весны", в якому докладно, аж до територіальних орієнтирів, було розроблено план окупації Слобожанщини та створення "ХНР".

На особливу увагу заслуговують мемуарні книги українських письменників. На межі XX—XXI ст. кількість такої літератури суттєво зростає в Україні та українській діаспорі. Йдеться про спогади прозаїків, поетів, драматургів, критиків. Відображені в них факти біографії, зв'язок життєвих і творчих шляхів автора з долею народу, вплив суспільства та історичної доби на формування його особистості є важливим інформаційним матеріалом.

Зауважимо, що мемуари, як художні, так і нехудожні, або точніше, письменницькі й неписьменницькі, не мають суттєвих відмінностей. Нехудожні мемуари — це спогади непрофесійних авторів, як-от військові, політичні діячі, дипломати, фахівці народного господарства. Як зразок наведемо спогади колишнього партійного керівника України П. Шелеста чи мемуари політв'язня Л. Лук'яненка.

На переконання авторки статті, поміж мемуарних творів українських письменників XX — початку XXI ст. поширені об'єктні спогади, як, наприклад, "Думи і спогади" М. Бажана та "Пам'яті пекучий біль" С. Журавовича — про людей, з якими вони зустрічалися на життєвому шляху. Письменники Т. Масенко ("Роман пам'яті") і В. Сосюра ("Третя Рота") у мемуарах віддають перевагу суб'єктивним спогадам, тоді як Г. Костюк ("Зустрічі і прощання") та А. Дімаров ("Прожити й розповісти") поєднують обидва види [46].

Слід зазначити, що не завжди проміжок у часі надає потенціал для правильного осмислення подій і ролі особистості в минулому. Зокрема, для Ю. Збанацького в мемуарах "П'ятий полюс" виявилось замало пів століття, щоб розібратися в історичних подіях початку 1930-х рр. Натомість

О. Довженку і кількох місяців Другої світової війни вистачило, аби зрозуміти приховані процеси, які вплинули на специфіку радянського керівництва й роль Й. Сталіна в житті СРСР, про що свідчать записи у щоденнику, зроблені безпосередньо під час подій [46].

Для нинішньої мемуарної літератури характерною є наявність широкого сегмента документалістики, яка поки не дістала повного осмислення й виразного окреслення в нових реаліях, через що бракує чітко сформульованого визначення сучасної мемуаристики. До того ж вона перебуває на стадії становлення, тобто відбувається осмислення форм, традицій і тенденцій подальшого розвитку.

Найважливішою ознакою сучасної української мемуаристики залишається суб'єктивне осмислення життєвого шляху конкретної особистості чи певних історичних подій, які можливі тільки завдяки людській пам'яті та залученню реальних документів, ототожненню моралі автора з внутрішнім світом тих, про кого він пише, й соціальною природою їхніх вчинків.

Сучасні українські письменники продовжують писати, документуючи нову реальність під обстрілами, в окопах на передових рубежах та в еміграції.

Від 2014 р. про війну РФ проти України написано тисячі статей, знято документальні фільми, фоторепортажі не сходять із перших шпальт світової преси, а кінострічки беруть участь у престижних міжнародних фестивалях. Окрім того, у 2022 р. в Україні видано багато книжок про війну: мемуари, особисті щоденники, розповіді жертв, вірші, документальні та художні книги, швидкі замальовки, есеї, навіть казки й фотоальбоми. Чимало творів належать перу пересічних українців, які висвітлюють війну від 2014 р. чи зіткнулися з повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 р. Окремі книги готувалися до початку великої війни, але зараз стали ще актуальнішими [47].

Проаналізувавши соціальні дослідження читачьких уподобань українців, можемо констатувати, що безперечним лідером за тематикою до початку повномасштабної війни була художня література (65%), професійна література (38%), медицина (33%).

Після початку повномасштабного вторгнення літературні смаки українців змінилися, й популярності набули нові напрями, зокрема мемуарна тематика (30%) увійшла у трійку лідерів разом з описами й аналізами воєнних подій, що

відбувалися у світі (42%) та історією України від давнини до сьогодення (31%) [48].

Багато книг уперше було репрезентовано на книжкових виставках, ярмарках і фестивалях. Наприклад, попри воєнний стан, 22—25 червня цього року в Києві відбувся XI Міжнародний фестиваль "Книжковий Арсенал". Загальна структура заходу залишилася незмінною та складалася з програмної частини й книжкового ярмарку з відповідними тематичними секціями. Увазі відвідувачів було запропоновано книжки, видані впродовж липня 2022 р. — червня 2023 р. [49].

Серед різноманіття літератури авторка докладно ознайомилася з виданнями, репрезентованими в секції "Книга про російсько-українську війну", оператором якої стала муніципальна книгарня "Сяйво книги".

Поміж видань воєнної тематики варто виокремити сучасну українську мемуарну літературу, яскравим прикладом якої є збірка документальної прози письменника А. Чеха "Точка нуль". На наш погляд, це не художній твір, що ґрунтується на власному досвіді та замітках автора, а щоденникові записи про воєнні події, пропущені крізь погляд та емоції письменника. Період бойових дій на Сході України охоплює 2015—2017 рр. Книга відрізняється об'єктивністю та холодним розсудом, що вражають.

Зауважимо, що в документальній прозі А. Чеха немає нарікань на українську армію, жадливіх описів смерті чи кривавих сцен. Натомість автор подає докладний опис глобального процесу активних дій, а саме обстрілів та контратак, роботи волонтерів, власні міркування та емоції, точно відтворює воєнну атмосферу й реалістичну картину фронтових подій.

О. Мехед у воєнному щоденнику "Позивний для Йова" зібрав свої спогади про вторгнення. Записи починаються від моменту початку повномасштабної війни РФ проти України і є надзвичайно болісними та реалістичними.

Ще один книжковий захід відбувся цього року: в Івано-Франківську впродовж 13—15 жовтня тривав Шостий міжнародний мистецько-інтелектуальний форум *Via Carpatia 2023* під гаслом "Люди та ідеї, які захищають і творять Україну". Однією з центральних подій стала літературно-мистецька зустріч "Слово у війні". У книжковій толоці взяли участь військові письменники, дехто приїхав прямо з фронту. Крім того, було репрезентовано книги воєнної тематики, серед яких чільне місце посіла українська мемуаристика.

Сучасна вітчизняна мемуарна література відносно молода, але, всупереч цьому, на книжковому ринку України достатньо гідних творів, що мають суспільну й наукову цінність, становлять значний інтерес для науковців, які досліджують історію нашої держави, воєнні події та соціальні зміни в суспільстві.

Серед цих видань виокремимо щоденник мемуарів "Маріуполь. Надія" маріупольської журналістки Н. Сухорукової, яка відтворила цілісну історію моторошних подій, що їх пережили мешканці Маріуполя після вторгнення російської армії у місто у 2022 р.

Книга Д. Бури та Ю. Бутусова "Битва за Харків" містить спогади та розповіді харків'ян у 2015 р.

У видавництві "Фоліо" вийшла книга Є. Подобної "Міста живих, міста мертвих. Історії війни у Бучі та Ірпені". Це свідчення очевидців страшної трагедії в Бучі та Ірпені, які демонструють зміни в асоціативному полі українців після повномасштабного вторгнення: як ці українські міста припинили асоціюватися з лісом, санаторіями, дитячими таборами й розміреним життям передмістя столиці. Тепер назви цих міст відгукуються болем навіть у тих, хто ніколи їх не відвідував

До мемуарної літератури також можна віднести роман-щоденник Є. Кузнецової "Драбина".

У книзі "Позивний Кассандра. Літо-2015" О. Чорної — волонтерки та військової, учасниці АТО в найгарячішій на той момент точці на лінії захисту Мар'їнки й Красногорівки — також змальовано реальні події, але емоції авторки, що б'ють через край, вирізняють цей твір поміж інших. Події під Мар'їнкою висвітлювали й медіа, але О. Чорна подала подробиці та факти крізь призму власного спостереження, аналізу й переживання. Авторка майстерно описала відчуття бійців під важким вогнем, у бліндажах, на спостережних постах у багатоповерхівках, посеред поля тощо; висвітлила особливості роботи військових санітарів і побуту очима єдиної жінки на весь батальйон на передовій, а також особливості взаємин між військовими, волонтерами й цивільним, відверто проросійським населенням на лінії розмежування.

До категорії сучасної мемуаристики також належить книга "Люди війни" Б. Гошка. Автор подає реальну історію людей, яким байдуже з ким воювати, щоб захистити найдорожче — свої родини, рідні міста й села та державу загалом. Смерть, зрада, бої стали звичними для наших воїнів, а честь, гідність, дружба, кохання на-

дихають бути сильними. Це історія іншого життя — на фронті, що демонструє реальне обличчя війни.

Д. Бура та Є. Подобна у книзі "Лютий лютий 2022. Свідчення про перші дні вторгнення" зібрали 20 спогадів про перші дні війни від українців з різних міст: Києва, Харкова, Ірпеня, Бучі, Ізюма, Гостомеля, Бородянки, а також із Маріуполя, Сіверськодонецька, Волновахи, які стикаються з жахіттями російської агресії ще від 2014 р. Серед тих, хто розповідає про свій досвід війни, — військові, журналісти та воєнні кореспонденти.

"Видавництво Старого Лева" надрукувало антологію "Війна 2022: щоденники, есеї, поезія", що містить мемуарні щоденники українських письменників і поетів, до яких увійшли записи від лютого 2022 р.

У збірці мемуарних документів тридцяти авторів "Журналісти на війні. Документальні дослідження, хронікальний літопис, аналітика", виданій у 2022 р., об'єднано журналістські спогади, щоденники та хроніки українських воєнних кореспондентів, які від 2014 р. перебували в зоні бойових дій на Сході країни. У книзі також подано спогади кримських журналістів про анексію півострова, події на Майдані, історії українських воїнів.

Автор роману "Часи сновидінь", воєнний кореспондент The Associated Press М. Чернов прагнув донести всьому світові жахи війни та окупації в Україні.

Воєнна репортерка та волонтерка А. Федченко у книзі "Вони перемогли. 11 історій про людей з ранами — видимими і невидимими" оприлюднила спогади ветеранів війни, які пройшли крізь пекло, втратили кінцівки, але не втратили мужність.

Письменник В. Якушев, ветеран АТО, який від 24 лютого воює у складі морської піхоти, у книзі "Мобілізяка" відверто розповідає про себе й побратимів-цивільних, які так само стали до лав українського війська. Це продовження роману "Кар'єлі" про війну з РФ на Донбасі, в якій автор описує свій бойовий досвід і те, як складаються відносини військових і мобілізованих, які ще вчора були цивільними. Події книги охоплюють 2015—2016 рр.

Варто також зупинитися на збірці "77 днів лютого. Україна між двома символічними датами російської ідеології війни", надруковану видавництвом "Лабораторія" у 2022 р. 77 днів — це час між двома сакральними для російської ідеології датами — 23 лютого та 9 травня [47]. Поєднуючи документи, особисті спостереження

та переживання, 16 журналісток українського видання Reporters зафіксували ключові події того періоду. Окрім того, задокументовано побут, навіть дрібні деталі, що допомагають якнайточніше відтворити життя українців під час війни.

А. Мероник у книзі "24.02. Щоденник війни" зібрав спогади багатьох відомих людей, а також висвітлив власний досвід війни.

У збірці мемуарів "Незламні. Книжка про спротив українських жінок у війні з російськими загарбниками" (2023) В. Покатіс оповідає про спільноту жінок, які об'єдналися задля спротиву російським загарбникам. Це 30 історій жінок-військових, парамедиків, волонтерок, засновниць фондів і притулків, адвокаток, які захищають права українців у різних країнах світу.

Книгу "Україна. 2022. Спротив" І. Шпака також присвячено повномасштабній війні РФ проти України та простим українцям, "які без жодної підготовки та попередження опинилися перед жорстокістю воєнного повсякдення". У виданні зібрано 115 історій українців із Києва, Харкова, Сум, Чернігова, Маріуполя, Мелітополя, Херсона, Одеси, Миколаєва та інших куточків країни. Розповіді супроводжують промовисті фотодокази з 410 світлин [47].

Книга "Ізоляція" І. Вовк містить інформацію про 22 звільнених із полону у 2019 р., 2 історії військових і 20 цивільних. Це оповіді про реальних людей, які пройшли полон не лише у Донецькій і Луганській областях, не лише у секретній в'язниці "Ізоляція", створеній на території колишнього заводу ізоляційних матеріалів у "ДНР", де відбувалися катування, згвалтування та вбивства українських в'язнів. Авторка розповідає про людей, які розклеювали листівки "Луганськ — це Україна", і тих, хто доповідав українській стороні про заміновані мости, і тих, хто дізнавався плани бойовиків і повідомляв про них нашим бійцям.

Ще одна книга мемуарів цієї авторки — "Хроніка війни 2014—2020" — містить опис подій штабу ООС, ексклюзивні новини від Цензор.НЕТ, "Української правди" та інших медіа. Крім того, розміщено щоденники ветеранів і військових, які описували пережиті події у той період.

Дослідивши стан сучасної української мемуаристики, можемо констатувати наявність значної кількості книг, що стосуються "Іловайського котла" — трагедії, яка відбулася 6—29 серпня 2014 р., коли, попри домовленість із РФ про "зелений коридор", українські військові виходили з міста без зброї (бо такими були умови для гарантії безпеки), а росіяни розстріляли колону.

Загинули 366 військових ЗС України, 429 отримали поранення, 300 потрапили в полон. Слідство триває й досі, зібрано 250 томів справи, але матеріали засекречено. Є версія про можливе недбале ставлення до військової служби осіб із керівного складу АТО, адже жоден із тих, хто видавав накази, не поніс покарання.

Іловайська трагедія залишається найтаємничішою операцією вже дев'ятий рік. Вивчатимуть ці події в історії України і науковці, які порівнюватимуть факти з документів ГПУ зі свідченнями учасників, задокументованими у спогадах військових, щоденниках з особистими думками та аналізом ситуації. Наскільки вони доповнюватимуть чи суперечитимуть фактам з офіційного розслідування, з'ясуємо в майбутньому.

Цінну інформацію для відтворення повної картини та причин трагедії містить книга "Іловайськ. Розповіді про справжніх людей" письменника Є. Положія (2015), що ґрунтується на спогадах бійців підрозділів "Донбас", "Дніпро-1", "Херсон", "Миротворець", 17-ї танкової, 51, 92 і 93-ї бригад, 39, 40 та 42-го територіальних батальйонів, Сумського прикордонного загону й тих, хто вижив в "Іловайському котлі" [50].

У мемуарному творі "Війна, якої не було. Хроніка Іловайської трагедії" Р. Зіненка, колишнього морського піхотинця, добровольця батальйону "Дніпро-1", який був у Іловайську до виходу з оточення, автор наводить хронологію операції по днях, спираючись на спогади понад 700 військових, фотографії, відео, звіти тимчасової слідчої комісії ВР. Більшість зібраних автором свідчень і фактів є унікальними та оприлюднено вперше [50].

Не можна оминати увагою книгу "Щоденник військового лікаря" хірурга В. Черненка. Автор оповідає про себе та як опинився на Сході у складі 51-ї окремої механізованої бригади, описує бої в Іловайську та вихід з оточення. В. Черненко не аналізує воєнні дії, не порівнює зброю та техніку, проте подає набагато ціннішу інформацію про будні хірурга на війні: операції в умовах антисанітарії, брак медичних матеріалів, неправильно організована евакуація поранених тощо. Автор також наводить докладні описи взаємодії з місцевими та допомоги їм з боку військових [50].

І. Вовк у книжці "На щиті. Спогади родин загиблих воїнів" об'єднала спомини родичів полеглих в Іловайську, на кургані Савур-могила, в Луганському аеропорту, тих, чиє життя обірвалося під "Градами" чи на розтяжках. У 2020 р. тритомник здобув нагороду

BookForum, видання назвали колективним пам'ятником героям війни [50].

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто наголосити, що мемуаристика незалежної України пройшла складний період становлення й розвитку. Нині мемуари є важливим історичним джерелом, без якого не може обійтися сучасний дослідник, незважаючи на суб'єктивність і нижчу достовірність порівняно з документальними матеріалами. Однак професійне дослідження цієї літератури допомагає глибше зрозуміти історію українського народу, соціально-економічні та політичні реалії певних періодів, відносини людей, стан громадської думки тощо.

Вітчизняна мемуаристика є унікальним історичним джерелом, характерною рисою якого є суб'єктивність. Це не лише фіксація подій минулого, а й сповідь, виправдання чи звинувачення сучасників, суспільства, роздуми авторів. Особлива цінність мемуарів для дослідження історії держави полягає в тому, що вони містять приховану, але часто унікальну інформацію, якої немає в офіційних документах чи інших джерелах. Це дає змогу поглибити розуміння причин, перебігу та драматизму воєнних дій, соціальних процесів, які відбувалися в Україні.

За характером мемуари близькі до художньої літератури, вони яскравіше за інші матеріали відображають дух часу, його героїку, настрій, а також поведінку конкретних людей. У мемуарних творах реалізується історична самосвідомість особистості, що визначає специфіку жанру, а саме ретроспективний характер відтворення дійсності, суб'єктивізм та виразне емоційне забарвлення.

Дослідження аспектів розвитку української мемуаристики свідчить, що вона пройшла значний історичний шлях та охоплює кілька основних етапів:

1. Зародження національної мемуаристики від доби Київської Русі IX—XIII ст., яскравим прикладом якої є "Повчання Володимира Мономаха дітям".

2. Етап козацьких літописів, що охоплює період від кінця XVII ст. — XVIII ст. Твори містять цінні відомості про економіку, політику російського царату щодо України, політичні події в Російській імперії, становище селянства, класову боротьбу. Як приклад наведемо козацький "Літопис Самовидця".

3. Початок XX ст., коли важливим джерелом досліджень слугують історико-мемуарна література національно-визвольного руху 1917—1921 рр., Першої світової війни, селянські мемуари, спогади

про Голодомор та українізацію, що торкаються історичних подій на наших землях.

4. Мемуарна література радянської доби, до якої входять спогади про події Другої світової війни, діяльність ОУН та УПА.

5. Етап незалежної України — кінець XX ст. і донині — охоплює мемуари президентів і високопосадовців періоду Незалежності, а також спогади та щоденники учасників й очевидців революції на Майдані, війни РФ проти нашої держави.

Дослідження довело, що українська національна мемуаристика надає потенціал для подальшого вивчення сутності й змісту етапів історії України завдяки розширенню джерельної

бази та залученню малодосліджених архівів і фондів бібліотек європейських держав.

На особливу увагу заслуговують періоди правління Катерини II і сталінізму, коли відбувалися трагічні для України події, що допоможе глибше зрозуміти причини, масштаби й агресивну сутність сучасної РФ, спрямовану на знищення нашої держави й нації.

Сучасна мемуарна література, написана після початку російської військової агресії 2014 р., яку тільки-но розпочинають досліджувати науковці, стане цінним джерелом для визначення причин, початку та перебігу повномасштабної війни РФ проти України.

Список бібліографічних посилань

1. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Київ : Українознавство, 1996. 188 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Doroshenko_Dmytro/Ohliad_ukrainskoi_istoriografii.pdf?PHPSESSID=6vnd1saiibqj7o1ne84q4jqa5.
2. Стара Україна: часопис історії і культури. URL: [https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/Стара_Україна_\(часопис\).html](https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/Стара_Україна_(часопис).html).
3. Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27725/05-Lyubovets.pdf>.
4. Історичне джерелознавство : підруч. / авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, М. Г. Палієнко ; гол. ред. С. В. Головка. Київ : Либідь, 2002. 488 с.; Казьмирчук М. Г. Джерела особового походження : підруч. Київ : Логос, 2010. 242 с.
5. Галич О. А. Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, поетика : монографія. Київ : КДПІ ім. О. М. Горького, 1991. 217 с.
6. Мемуари. Вікіпедія : вебсайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мемуари>.
7. Повчання дітям Володимира Мономаха : аналіз твору. Dovidka.biz.ua. URL: <https://dovidka.biz.ua/rovchannia-ditiam-volodymyra-monomakha-analiz>.
8. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 685 с.
9. Маркович Яків Андрійович. Вікіпедія : вебсайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Маркович_Яків_Андрійович.
10. Демуз І. Епістолярій П. Я. Стебницького як одне з ключових джерел вивчення повсякденності початку XX ст. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-2464-02-3/23.pdf>.
11. Дзюба О. Українська мемуарна література XVIII ст.: особливості індивідуального стилю. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dziuba_Olena/Ukrainska_memuarna_literatura_XVIII_st_osoblyvosti_indyvidualnoho_styliu.pdf?
12. Одеська національна наукова бібліотека : офіційний вебсайт. URL: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=4285.
13. Кревецький І. Українська мемуаристика, її сучасний стан і значіння. Кам'янець-Подільський : Стрілець, 1919. 31 с.
14. Кревецький І., Назарук О. Як писати мемуари?. Видання Уряду Преси й Пропаганди Західної УНР. Відень, 1921. 37 с.
15. Пиріг Р. Я. Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917—1921 років. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917—1921 років*. 2009. Вип. 4. С. 31—58.
16. Кужель Л. Я. Українські табори видання у Польщі (20-ті роки XX століття). *Збірник праць науково-дослідного центру періодики НАН України*. Львів, 1995. Вип. 2. 424 с.
17. Винниченко В. Відродження нації: (Історія української революції [марець 1917 р. — грудень 1919 р.]) : [в 3 ч.]. Ч. 1. Київ ; Відень : [Дзвін], 1920. 348 с.
18. Уривок зі "Споминів" гетьмана Павла Скоропадського: 1-й Український корпус. *Хліборобська Україна*. 1922/1923. Кн. 4, зб. 7/8. С. 3—40.
19. Дорошенко Д. Замітки до історії 1918 року на Україні: Спомини. *Хліборобська Україна*. 1921. Кн. 3. Зб. V, VI.
20. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914—1918). Львів : Червона калина, 1923. 198 с.

21. Лозинський М. Галичина в рр. 1918—1920. Відень, 1922. 228 с.
22. Українська мемуаристика 1914—1924 р. (бібліографічний реєстр) / зібрав Калинович Іван. *Стара Україна*. 1924. № 9/10. С. 145—150.
23. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. Львів : накл. автора, 1931. 443 с.
24. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914—1939) : [монографія]. Київ : [Ін-т історії України НАН України], 2004. 629, XVI с.
25. Грушевський М. Спомини. *Київ*. 1989. № 9—12.
26. Білокінь С. На зламах епохи: Спогади історика. Біла Церква : О. Пшонківський, 2005. 336 с.
27. "Солдат своєї Батьківщини". Спогади Івана Марусенка / упоряд. Т. Молдавська. Київ, 2015. 72 с. (Серія "Старожитності Південної України", вип. 25).
28. Ярошенко І. Мемуари та щоденники. Ч. 1 / упоряд.: А. Бойко, С. Плохій. *Джерела з історії Південної України*. Т. 5. Кн. 1. Запоріжжя : Тандем-У, 2005. 484 с.
29. Замрія О. Заповіт своєму поколінню... Мемуари та щоденники. Ч. 1 / упоряд.: А. Бойко, С. Плохій. *Джерела з історії Південної України*. Т. 5. Кн. 1. Запоріжжя : Тандем-У, 2005. 484 с.
30. Алексеев М. Спомини. Мемуари та щоденники. Ч. 1 / упоряд.: А. Бойко, С. Плохій. *Джерела з історії Південної України*. Т. 5. Кн. 2. Запоріжжя : Тандем-У, 2005. 516 с.
31. Каздоба К. Заметений шлях. Спогади про хресну дорогу розкуркулених. Мюнхен : Аделаїда, 1974. 367 с.
32. Байтальський М. Тетради для внуков. URL: <https://libking.ru/books/nonf/-nonf-biography/527096-3-mihail-baytalskiy-tetradidlya-vnukov.html#book>.
33. Сало С. Спогади (1899—1946 рр.) / упоряд. Білівненко С., Молдавська Т. *Старожитності Південної України*. 2014. Вип. 24; Молодик М. Спомини. Мемуари та щоденники. Ч. 1 / упоряд.: А. Бойко, С. Плохій. *Джерела з історії Південної України*. Т. 5. Кн. 1. Запоріжжя : Тандем-У, 2005. 484 с.
34. Сало С. Спогади (1899—1946 рр.) / упоряд. Білівненко С., Молдавська Т. *Старожитності Південної України*. 2014. Вип. 24.
35. Овечко І. Фрагменти з автобіографії. Аврора : Укrapрес, 2002.
36. Алексеев М. Спомини. Мемуари та щоденники. Ч. 1 / упоряд.: А. Бойко, С. Плохій. *Джерела з історії Південної України*. Т. 5. Кн. 2. Запоріжжя : Тандем-У, 2005. 516 с.
37. Щур Ю. Історія Криворізької області. Другої світової війни. 2006. 42 с.
38. Державний архів Запорізької області. З інформації Великотокомацького РК КП(б)У Запорізькому ОК КП(б)У про "ворожі" розмови колгоспників. Ф. II. 102. Оп. 1. Спр. 1172.
39. Денисюк М. Ю. Мемуарні твори як джерело до вивчення українського національного руху в час та після Другої світової війни : афтореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2009. 20 с.
40. Грідіна Д. О., Темірова Н. Р. Мемуарна література в дослідженні другої світової війни на території України. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/5452/5479>.
41. Коваль М. В. Історія пам'ятає: Кривавий шлях фашистів на Україні. Київ : Політвидав, 1965. 112 с.
42. Суровцова Н. Спогади. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 1996. 432 с.
43. Шкабко С. І. Суспільно-політична та державна діяльність Леоніда Кучми (1975—2005 рр.) : дис. ...канд. іст. наук : 07.00.01. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 257 с.
44. Про що писали президенти України у своїх книжках. 20.04.2014. Друг читача : вебсайт. URL: <https://vsiknygy.net.ua/neformat/35543/>.
45. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. Вікіпедія : вебсайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Дипломатія_і_політика_Україна_в_процесі_динамічних_геополітичних_змін.
46. Мемуари: масова чи елітарна література? Твори : вебсайт. URL: https://tvory.net.ua/ukrainska_literatura/statti/1/1154.html.
47. Семенюта І. Книжки незламності. Двадцять видань, присвячених війні в Україні. 19.03.2023. Інтернет-видання Mediasapiens. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/31437/2023-03-19-knyzhky-nezlamnosti-dvadtsyat-vydan-prysvyachenykh-viyni-v-ukraini/>.
48. Які книги читають українці під час війни. 26.04.2023. Укрінформ : вебсайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3700994-aki-knigi-citaut-ukrainci-pid-cas-vijni.html>.
49. У Мистецькому Арсеналі завершився XI міжнародний фестиваль "Книжковий Арсенал". 26.06.2023. Книжковий Арсенал : вебсайт. URL: <https://book.artarsenal.in.ua/u-mystetskomyu-arsenali-zavershyvsya-himizhnarodnyj-festyval-knyzhkovyj-arsenal/>.
50. Мамонова Г. П'ять книг про Іловайський котел: спогади, хроніка та щоденник лікаря. 29.08.2022. Суспільне. Культура : вебсайт. URL: <https://suspilne.media/159402-5-knig-pro-ilovajskij-kotel-spogadi-hronika-ta-sodennik-likara/>.

Larysa Mylchenko,
Senior Research of the Media Monitoring Department
of the Book Chamber of Ukraine

Ukrainian memoirs: milestones of history and modern times

The article contains clear information about Ukrainian memoirs from its inception to the time of independent Ukraine. Relying on the principles of objectivity, comprehensiveness and historicism, chronological and retrospective methods of content analysis, a historical review of the process of formation of the development of domestic memoirs was carried out and a report on the current situation was carried out.

Based on the research carried out, it was revealed that memoir literature is of great importance for learning the new history of our country, as far as information is concerned, which is often the case in other types of daily life. It is unique. The priority place in Ukrainian memoirs belongs to military-political accounts, memoirs of participants in the First and Second World Wars, rural memoirs, memoirs of presidents, diplomats and to the high-stakes soldiers of Independent Ukraine, current guesses of participants in military operations in the Russian war against Ukraine, special records of prisoners, volunteers, etc. The memoirs have a historical self-awareness of particularity, which implies their retrospective nature of the work, the high level of subjectivity and emotions.

Keywords: memoirs; autobiographical memories; Ukrainian memoirs; autobiographical prose; women's memoirs; peasant memoirs; modern memoir literature

References

1. Doroshenko D. I. (1996). *Oglyad ukrayinskoyi istoriografii. Derzhavna shkola: Istoriya. Politologiya*. Kyiv: Ukrayinoznavstvo. Available at: https://shron2.chtyvo.org.ua/Doroshenko_Dmytro/Ohliad_ukrainskoi_istoriohrafii.pdf?PHPSESSID=6vnd1saiibqj7o1ne84q4jqa5.
2. *Stara Ukrayina: chasopis istoriyi i kulturi*. (2023). Available at: [https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/Stara_Ukrayina_\(chasopis\).html](https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/Stara_Ukrayina_(chasopis).html).
3. Lyubovet N. I. (2023). *Vivchennya memuariv yak istorichnogo ta biografichnogo dzherela: do istoriografii problemi*. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27725/05-Lyubovets.pdf>.
4. Kalakura Ya. S., Vojcehivska I. N., Pavlenko S. F., Korolov B. I. & Paliyenko M. G. (2002). *Istorichne dzhereloznavstvo : pidruch.* Kyiv: Libid; Kazmirchuk M. G. (2010). *Dzherela osobovogo pohodzhennya : pidruch.* Kyiv: Logos.
5. Galich O. A. (1991). *Ukrayinska pismennicka memuaristika: priroda, evolyuciya, poetika : monografiya*. Kyiv: KDPI im. O. M. Gorkogo.
6. Memuari. (2023). *Wikipedia*. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Memuari>.
7. Povchannya dityam Volodimira Monomaha : analiz tvoruu. (2023). *Dovidka.biz.ua*. Available at: <https://dovidka.biz.ua/povchannia-ditiam-volodymyra-monomakha-analiz>.
8. Yefremov S. (1995). *Istoriya ukrayinskogo pismenstva*. Kyiv: Femina.
9. Markovich Yakiv Andriyovich. (2023). *Wikipedia*. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Markovich_Yakiv_Andriyovich.
10. Demuz I. (2023). *Epistolyarij P. Ya. Stebnickogo yak odne z klyuchovih dzherel vivchennya povsyakdennosti pochatku XX st.* Available at: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-2464-02-3/23.pdf>.
11. Dzyuba O. (2023). *Ukrayinska memuarina literatura XVIII st.: osoblivosti individualnogo stilyu*. Available at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dziuba_Olena/Ukrayinska_memuarina_literatura_XVIII_st_osoblyvosti_indyvidualnoh_o_styliu.pdf?
12. *Odzheska nacionalna naukova biblioteka : oficijnij vebсайт*. (2023). Available at: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=4285.
13. Kreveckij I. (1919). *Ukrayinska memuaristika, yiyi suchasnij stan i znachinnya*. Kam'yanec-Podilskij: Strilec.
14. Kreveckij I. & Nazaruk O. (1921). *Yak pisati memuari?*. *Vidannya Uryadu Presi j Propagandi Zahidnoyi UNR*. Viden.
15. Pirig R. Ya. (2009). *Memuari suchasnikiv yak dzherelo z istoriyi Ukrayinskoyi revolyuciyi 1917—1921 rokiv. Problemi vivchennya istoriyi Ukrayinskoyi revolyuciyi 1917—1921 rokiv*, 4, pp. 31—58.
16. Kuzhel L. Ya. (1995). *Ukrayinski taborovi vidannya u Polshi (20-ti roki XX stolittya)*. *Zbirnik prac naukovodoslidnickogo centru periodiki NAN Ukrayini*, 2.
17. Vinnichenko V. (1920). *Vidrodzhennya nacyi: (Istoriya ukrayinskoyi revolyuciyi [marec 1917 r. — grudon 1919 r.] : [v 3 ch.]. Ch. 1*. Kyiv ; Viden: [Dzvin].
18. *Urivok zi "Spominiv" getmana Pavla Skoropadskogo: 1-j Ukrayinskij korpus. (1922/1923)*. *Hliborobska Ukrayina*, 4 (7/8), pp. 3—40.
19. Doroshenko D. (1921). *Zamitki do istoriyi 1918 roku na Ukrayini: Spomini*. *Hliborobska Ukrayina*, 3 (V, VI).

20. Doroshenko D. (1923). *Moyi spomini pro nedavnye minule (1914—1918)*. Lviv: Chervona kalina.
21. Lozinskij M. (1922). *Galichina v rr. 1918—1920*. Viden.
22. Kalinovich I. [zibrav]. (1924). Ukrayinska memuaristika 1914—1924 r. (bibliografichnij reyestr). *Stara Ukrayina*, 9/10, pp. 145—150.
23. Kuzma O. (1931). *Listopadovi dni 1918 r.* Lviv: nakl. avtora.
24. Rublov O. (2004). *Zahidnoukrayinska inteligenciya u zagalnonacionalnih politichnih ta kulturnih procesah (1914—1939) : [monografiya]*. Kyiv: [In-t istoriyi Ukrayini NAN Ukrayini].
25. Grushevskij M. (1989). *Spomini*. Kyiv, 9—12.
26. Bilokin S. (2015). *Na zlamah epohi: Spogadi istorika*. Bila Cerkva: O. Pshonkivskij.
27. Moldavska T. [uporyad.]. (2015). "Soldat svoeyi Batkivshini". *Spogadi Ivana Marusenka*. (Seriya "Starozhitnosti Pivdennoyi Ukrayini", vip. 25).
28. Yaroshenko I. (2005). *Memuari ta shodenniki*. Ch. 1. *Dzherela z istoriyi Pivdennoyi Ukrayini*, T. 5, Kn. 1. Zaporizhzhya: Tandem-U.
29. Zamriya O. (2005). *Zapovit svoemu pokolinnyu...* *Memuari ta shodenniki*. Ch. 1. *Dzherela z istoriyi Pivdennoyi Ukrayini*, T. 5, Kn. 1. Zaporizhzhya: Tandem-U.
30. Aleksyeyev M. (2005). *Spomini*. *Memuari ta shodenniki*. Ch. 1. *Dzherela z istoriyi Pivdennoyi Ukrayini*, T. 5, Kn. 2. Zaporizhzhya: Tandem-U.
31. Kazdoba K. (1974). *Zametenij shlyah. Spogadi pro hresnu dorogu rozkurkulenih*. Myunhen: Adelayida.
32. Bajtalskij M. (2023). *Tetradi dlya vnukov*. Available at: <https://libking.ru/books/nonf-/nonf-biography/527096-3-mihail-bajtalskiy-tetradidlya-vnukov.html#book>.
33. Salo S. (2014). *Spogadi (1899—1946 rr.)*. *Starozhitnosti Pivdennoyi Ukrayini*, 24; Molodik M. (2005). *Spomini*. *Memuari ta shodenniki*. Ch. 1. *Dzherela z istoriyi Pivdennoyi Ukrayini*, T. 5, Kn. 1. Zaporizhzhya: Tandem-U.
34. Salo S. (2014). *Spogadi (1899—1946 rr.)*. *Starozhitnosti Pivdennoyi Ukrayini*, 24.
35. Ovechko I. (2002). *Fragments z avtobiografiyi*. Avrora: Ukrapres.
36. Aleksyeyev M. (2005). *Spomini*. *Memuari ta shodenniki*. Ch. 1. *Dzherela z istoriyi Pivdennoyi Ukrayini*, T. 5, Kn. 2. Zaporizhzhya: Tandem-U.
37. Shur Yu. (2006). *Istoriya Krivorizhzhya v roki Drugoyi svitovoyi vijni*.
38. *Derzhavnij arhiv Zaporizkoyi oblasti. Z informaciyi Velikotokmackogo RK KP(b)U Zaporizkomu OK KP(b)U pro "vorozhi" rozmovi kolgospnikiv*. F. II. 102. Op. 1. Spr. 1172.
39. Denisyuk M. Yu. (2009). *Memuarni tvori yak dzherelo do vivchennya ukrayinskogo nacionalnogo ruhu v chas ta pislya Drugoyi svitovoyi vijni*. Abstract of Ph.D. dissertation. Lviv. nac. un-t im. I. Franka. Lvyv.
40. Gridina D. O. & Temirova N. R. (2023). *Memuarna literatura v doslidzhenni drugoyi svitovoyi vijni na teritoriyi Ukrayini*. *Visnik studentskogo naukovogo tovaristva DonNU imeni Vasilya Stusa*. Available at: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/5452/5479>.
41. Koval M. V. (1965). *Istoriya pam'yataye: Krivavij shlyah fashistiv na Ukrayini*. Kyiv: Politvidav.
42. Surovcova N. *Spogadi*. Kyiv: Vid-vo im. O. Teligi.
43. Shkabko S. I. (2016). *Suspilno-politichna ta derzhavna diyalnist Leonida Kuchmi (1975—2005 rr.)*. PhD. Kyiv. nac. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv.
44. *Pro sho pisali prezidenti Ukrayini u svoiyh knizhkah*. (2014). *Drug chitacha*. Available at: <https://vsiknygy.net.ua/neformat/35543/>.
45. *Diplomatiya i politika. Ukrayina v procesi dinamichnih geopolitichnih zmin*. (2023) Wikipedia. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Diplomatiya_i_politika._Ukrayina_v_procesi_dinamichnih_geopolitichnih_zmin.
46. *Memuari: masova chi elitarna literatura?* (2023). *Tvori*. Available at: <https://tvory.net.ua/ukrainska-literatura/statti/1/1154.html>.
47. Semenyuta I. (2023). *Knizhki nezlamnosti*. *Dvadcyat vidan, prisvyachenih vijni v Ukrayini*. *Internet-vidannya Mediasapiens*. Available at: <https://ms.detector.media/trendi/post/31437/2023-03-19-knyzhky-nezlamnosti-dvadtsyat-vidan-prisvyachenikh-vijni-v-ukraini/>.
48. *Yaki knigi chitayut ukrayinci pid chas vijni*. (2023). *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3700994-aki-knigi-citaut-ukrainci-pid-cas-vijni.html>.
49. *U Misteckomu Arsenali zavershivsyia HI mizhnarodnij festival "Knizhkovij Arsenal"*. (2023). *Knizhkovij Arsenal*. Available at: <https://book.artarsenal.in.ua/u-mystetskomu-arsenal-i-zavershyvsya-hi-mizhnarodnyj-festyval-knyzhkovyj-arsenal/>.
50. Mamonova G. (2022). *P'yat knig pro Ilovajskij kotel: spogadi, hronika ta shodennik likarya*. *Suspilne. Kultura*. URL: <https://suspilne.media/159402-5-knig-pro-ilovajskij-kotel-svogadi-hronika-ta-sodennik-likara/>.

Надійшла до редакції 9 жовтня 2023 року

УДК 821.161.2-3.09Неч:001.82](045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2023.11(328).49-52

Анжела Шумілова,

молодший науковий співробітник

відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ,

e-mail: AngelaShumil@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4731-2346>**Українське питання в історико-культурній спадщині письменника-патріота І. Нечуя-Левицького: джерелознавчі спостереження (до 185-річчя від дня народження)**

У статті розглянуто внесок Івана Семеновича Нечуя-Левицького в історико-культурну спадщину України. Різноманіття тем, літературних напрямів, які синтезувала творчість письменника, і сьогодні приваблює науковців. У зверненні до національних періоджерел в утвердженні національної державності та національних цінностей полягають шляхи оздоровлення й згуртування нашого суспільства, повернення в європейську спільноту. **Метою дослідження** є джерелознавчий аналіз творчості видатного письменника-патріота І. Нечуя-Левицького як інформаційного ресурсу для подальшого наукового дослідження взаємозв'язку українського питання з політичною ситуацією у країні, розвитком культури та освіти. **Методологія дослідження** ґрунтується на загальнонаукових методах (аналізу, синтезу, порівняння, описовому, деталізації, узагальненні) та спеціально-історичних (історико-джерелознавчому аналізі, біографічному). **Наукова новизна дослідження** визначається пошуком нових оцінок чи класифікацій для переосмислення інтелектуального досвіду й нового розуміння ролі та значення постаті І. Нечуя-Левицького в українській культурній свідомості. **Висновки.** Узагальнено теоретичний аспект проблеми дослідження та опрацювання колекції видань І. Нечуя-Левицького. Окреслено тематику творів і публікацій літератора. Інформація, що міститься у працях письменника, дає змогу суттєво розширити знання щодо його діяльності, висвітлити особливості співпраці з вітчизняними й іноземними митцями та вченими, конкретизувати внесок у розвиток культури, освіти, відтворення об'єктивної картини історичних подій в Україні. Аналіз і наукове опрацювання публіцистичної та літературно-художньої спадщини І. Нечуя-Левицького, що є складовою частиною фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, свідчить, що ця колекція становить значний інтерес для дослідників біографістики, літературознавства, мовознавства та історії України. Збалансоване, вдумливе використання творчого доробку І. Нечуя-Левицького сприятиме поглибленню дослідження життя та діяльності видатного українського письменника, збереженню ментальної стійкості, продуктивній інформаційній діяльності українських громадян в умовах нинішніх випробувань.

Ключові слова: І. Нечуй-Левицький; творчий доробок І. Нечуя-Левицького; публіцистичні твори; твори селянської тематики; твори з життя духовенства та інтелігенції; романтичні казки та драми; культурно-духовна спадщина; українське питання; політична ситуація

Постановка проблеми. У часи Незалежності України виняткове значення мають проблеми дослідження та збереження культурно-духовної спадщини нації. На нинішньому етапі розвитку країни актуалізувалася потреба об'єктивного аналізу її історико-культурних процесів, чому значною мірою сприяє вивчення наукової та літературної спадщини видатних особистостей, що мала визначальний вплив на розвиток української державності. Без високих ідеалів не можна виховати свідомих творців нової України, тому так жваво розгорнулася широка пропагандистська, науково-дослідна робота, пов'язана з дослідженням правдивої багатовікової історії нашої держави. Сьогодні тішимося тим, що нескорений чужоземним гнітом, бідами та негодами народ

України упродовж століть зберігав як найцінніший скарб рідну мову, культуру, традиції, православну віру. З огляду на нинішній складний час, маємо цілеспрямовано, ретельно й терпляче навчати молодь, бо від цього залежить життя майбутніх поколінь. Вагомою умовою національного відродження є духовне очищення й зростання кожної особистості. А це можливо за умови дбайливого ставлення до спадщини предків. Відомо, що перший крок у знищенні народу — це стирання пам'яті. Знищить його книги, культуру, історію — й незабаром народ почне забувати, хто він і ким був. Розмаїття національної культурної спадщини, відсутність міжрелігійних конфліктів, приязне й гостинне ставлення населення країни — це запорука величі держави. Маємо пам'ятати

про своїх найкращих представників, які завдяки таланту й наполегливій праці творили історію української культури попередніми століттями та продовжують творити сьогодні. Віддаючи глибоку шану митцям різних поколінь, досліджуючи та популяризуючи їхній творчий доробок, українці дбають про неперервність зв'язку часів.

Злам XIX—XX ст. із назрілими соціальними конфліктами, революційними ситуаціями належить до тих етапів розвитку національної культури, що становлять особливий інтерес із погляду напруженої, плідної взаємодії вітчизняної та зарубіжної літератур, теоретичного осмислення й практичного здійснення художнього синтезу. Відмова від єдиного вузькоідеологічного стереотипного підходу до національної культури створила умови для ґрунтовного розроблення різноаспектних поглядів і теорій. Звільнившись від ідеологічних обмежень попередніх десятиліть, дослідники прагнуть реабілітувати імена митців, переглянути канон української літератури, зважаючи на найновіші досягнення наукової думки.

На тлі наукових досліджень стає виразним історичне й ідейно-творче значення спадщини видатного українського письменника, етнографа, фольклориста, перекладача й педагога — Івана Семеновича Нечуя-Левицького (13(25).11.1838—02(15).04.1918), що є цінним джерелом до серйозної розмови про духовність і багатовікові традиції самобутньої культури народу України. Повнота розуміння цієї складної постаті залежить від конкретного історичного підходу до його творчості. Доробку І. Нечуя-Левицького належить почесне місце у фондах книгозбірні Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, де зберігаються найкращі зразки книжкової спадщини народів світу. Ці твори розвивають у читачів національну самосвідомість, патріотизм, сприяють боротьбі за національну культуру та духовність.

Аналіз досліджень і публікацій. Життю і творчості І. Нечуя-Левицького було присвячено численні статті, що побачили світ до початку 1930-х рр., зокрема Є. Кирилюка, Ю. Меженка (при народж. — Іванов), М. Возняка, О. Полторацького, В. Бойка, А. Крушельницького; брошури Л. Смілянського, М. Мироненка; синтетичні курси з історії літератури О. Дорошкевича ("Українська література", 1922; "Підручник історії української літератури", 1924, 1926, 1927, 1929), В. Коряка ("Нарис історії української літератури", 1925, 1929), А. Шамрая ("Українська література", 1927, 1928). Становлять значний інтерес

факти з життя та педагогічної діяльності І. Нечуя-Левицького у спогадах М. Грінченкової (1924) і колишнього учня письменника (потім лікаря, знайомого Панаса Мирного) І. Зубковського (1928).

Чимало цікавих спостережень щодо тематики, проблематики, ідейного звучання творів І. Нечуя-Левицького, їхньої композиції, зображення в них природи, які й нині не втратили значення, залишив О. Дорошкевич. Він зауважував, що письменник намагався дотримуватись у художніх писаннях двох принципів: реальності та народності. А. Шамрай в дечому перегукувався з О. Дорошкевичем, вбачаючи більше позитивного у творчій практиці І. Нечуя. Значимо, що у 1930-х рр. спостерігалися певні розбіжності в оцінюванні творчості літератора [9, с. 232]. Л. Смілянський виходив із того, що Іван Семенович виявив себе пропагандистом українського націоналізму, а селянство вважав єдиною верствою, яка "спроможна бути носієм національної української ідеї", і тому "орієнтувався на селянство". Він інкримінував письменникові нездатність побачити в робітництві "велику соціальну силу", як це побачив І. Франко, бо орієнтувався на економістів матеріалістичного напрямку. Більшість передмов до вибраних чи окремих творів І. Нечуя-Левицького, статей у підручниках з історії та літератури, енциклопедіях, журналах, газетах і збірниках 1920-х — початку 1950-х рр. позначено антинауковим підходом до розв'язання питань світогляду й творчості автора. І. Стебун переконливо зазначав, що найкращі реалістичні твори І. Нечуя-Левицького як письменника минулого з'явилися не всупереч його світогляду, а завдяки перевазі гуманістичних рис у ньому [16, с. 60]. "І. С. Нечуй-Левицький заслужив звання народного письменника. Вищої похвали бути не може" [15].

У різні часи багато науковців, досліджуючи творчий шлях І. Нечуя-Левицького та виходячи з того, що він творив у складний період, намагалися аналізувати характерні ознаки авторського стилю. Значний внесок у дослідження творчості письменника зробили академік О. Білецький ("Зібрання праць: у 5 томах. Т. 2: Українська література XIX — початку XX століття", 1965; уперше надано науково-об'єктивну оцінку суспільно-політичним поглядам Нечуя-Левицького та його творчості), М. Бернштейн ("Українська літературна критика 50—70-х років XIX ст.", 1959), В. Власенко ("Художня майстерність І. С. Нечуя-Левицького", 1969), Р. Іванченко ("Іван Нечуй-

Левицький: нарис життя і творчості", 1980), Ю. Меженко ("Іван Семенович Нечуй-Левицький: літературний нарис", Торонто, 2000), Р. Міщук ("Співець душі народної: до 150-річчя від дня народження", 1987), М. Походзіло ("Іван Нечуй-Левицький", 1966), М. Тараненко ("І. С. Нечуй-Левицький", 1984), І. Шавловський ("Вивчення творчості І. С. Нечуя-Левицького в школі", 1969) та інші. Привертає увагу праця Н. Крутікової "Творчість І. С. Нечуя-Левицького" (1961), в якій дослідниця визначила шляхи розв'язання найважливіших проблем життя й творчості письменника [2, с. 317—367].

Варті уваги й праці дослідників ХХІ ст. До вивчення творчої спадщини І. Нечуя-Левицького долучилися такі науковці: І. Абрамова ("Художнє трактування етнопсихологічних типів українця у прозі І. С. Нечуя-Левицького 60—80-х років ХІХ століття", 2002), А. Калинчук ("Історичні романи І. Нечуя-Левицького: особливості поетики", 2000), Є. Пилипенко ("Діалектне джерело мови прозових творів Івана Нечуя-Левицького", 2011), О. Пода ("Проблема трансформації історичної правди у творчості І. С. Нечуя-Левицького", 2000). Цікавими є літературно-краєзнавча розвідка С. Хавруся "Нечуєва оселя на березі Росії" (2004) та літературознавча розвідка до 175-річчя від дня народження письменника "Любов і мрії мудрого Нечуя" (2013) [20]. Цінним є видання архівних документів "Жандармські і цензурні документи про творчість Івана Нечуя-Левицького" за упорядкуванням С. Хавруся (2012). Основою збірника стали матеріали, безкорисливо надані науковцями Ленінградського центрального історичного архіву колишнього СРСР, а також матеріали архівів Москви, Києва та Кишинєва, фонди Літературно-меморіального музею І. С. Нечуя-Левицького у Стеблеві Черкаської області. Ці документи переконливо засвідчують провідну роль письменника в історії української класичної літератури у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. Попри упереджені висновки цензорів, серед документів є такі, що надають високу оцінку "несомненному таланту автора". Збірка також містить донесення таємної поліції Кишинєва та Києва, про які письменник за життя так і не довідався. Ці матеріали є правдивими свідками винятково високої ціни, яку Іван Семенович заплатив за визнання й славу [6, с. 6].

Водночас мусимо зазначити, що життєвий шлях видатного письменника та його діяльність не піддавалися комплексному аналізу й не висвітлювалися в повному обсязі.

Мета статті — джерелознавчий аналіз творчості видатного письменника-патріота Івана Семеновича Нечуя-Левицького як багатовекторного інформаційного ресурсу для подальшого наукового дослідження взаємозв'язку українського питання з політичною ситуацією у країні, розвитком культури та освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2023 р. виповнюється 185 років від дня народження Івана Семеновича Нечуя-Левицького (справжнє прізвище — Левицький, інші псевдоніми й криптоніми — І. Нечуй, І. Баштовий, Гр. Гетьманець, О. Криницький, А. Глаголь, І. Н., Г...ль, А. Г-ов, Neczuj). Літературна діяльність письменника тривала безперервно 40 років, його творчий доробок є різноаспектним, адже в одній особі поєдналися письменник-реаліст, високої майстерності гуморист і сатирик, демократ та гуманіст за складом душі й водночас суперечливий публіцист, слабкий і недалекозорий політик, який іноді доходив до буржуазно-націоналістичних випадів [3, с. 8].

Класика української літератури І. Нечуя-Левицького люблять і знають не лише в нашій країні, його твори перекладено багатьма іноземними мовами, зокрема молдовською, німецькою, польською, російською, угорською та іншими. Упродовж життя письменник побував у різних містах України, в Бессарабії та Польщі. Тільки за 1869 р. І. Нечуй-Левицький здійснив дві поїздки країнами Західної Європи та Росії й відвідав Відень, Зальцбург, Ригу, Вільно, Петербург і Москву. Іван Семенович зібрав велику бібліотеку книг, журналів і газет. Аналізуючи ці видання, написав ґрунтовну статтю "Органи російських партій", у якій висвітлив демократичний напрям європейської літератури та особливості поширення цих ідей петербурзькими письменниками в Росії [6, с. 5]. Після перебування в Австрії письменник натхненно оспівував батьківщину Моцарта у високомистецькому нарисі "В концерті" [8, с. 23—27].

Перші публікації І. Нечуя-Левицького — "Дві московки" та "Гориславська ніч, або Рибалка Панас Круть" — було надруковано у львівському журналі "Правда" (1868). Відтоді та приблизно до 1880-х рр. увагу літератора було спрямовано переважно на теми з життя селянства. Хоча 1861 р. було здійснено реформу, що формально скасувала кріпацтво, життя селянства не полегшилося, свавілля чиновників, промисловців і нової буржуазії, так само як і поміщиків, гнітило народ. Цей період відображено в антикріпосницькій повісті "Микола Джеря" (1876) та повісті про життя заробітчан "Бурлачка" (1878).

Доречним буде короткий екскурс у минуле. Реакційні закони — Валуєвський циркуляр (1863) та Емський указ (1876) — гальмували самовіддану працю українських письменників на користь народу. Проблема національної самобутності постала особливо гостро в українській літературі після поразки польського повстання (1863), коли посилися урядові утиски й заборони. Слід наголосити, що поляки не робили різниці між виявами суто української національної свідомості й москвофільства. Вони ніколи не полишали думки про незалежну польську державу, щоправда, за рахунок українських земель, і проводили розгалужену конспіративну роботу, зокрема й серед українців. М. Драгоманов цитував слова іноземного свідка тих подій щодо ставлення українських селян до повстання: "Над нами насміхаються, запрошуючи... проливати кров для відродження привілеїв панів" [5, с. 115—116]. Польська пропаганда не тільки спонукала українців замислитися, чи по дорозі їм з поляками, а й зароджувала думки про визволення свого народу. Українське відродження викликало велике занепокоєння і в польсько-шляхетському, і в російському середовищах, адже свідчило, на думку М. Драгоманова, про реальне існування "цільної української національності від верхньої Тиси в Угорщині до Кубані в Росії, що існувала, незважаючи на наступні кордони Австрії та Росії..." [5, с. 37].

На сторінках творів І. Нечуя-Левицького знаходимо відлуння зародженої ще в дитинстві гарячої любові до України й ненависті до її історичного ворога — польської шляхти, поведінку нащадків якої він спостерігав на Київщині серед польського поміщицтва. У творі "Князь Єремія Вишневецький" (1897) віддзеркалено й бездарність польських воєначальників: вони на Пилявецьку битву¹ виїжджають, наче на бенкет, — зі слугами, паннами, каретами. Натомість письменник звеличує військову звитягу українського народу [3, с. 19], хоча твір

не позбавлений недоліків. Уперше повість було опубліковано 1932 р.

Публіцистичні твори І. Нечуя-Левицького, присвячені колоніальній політиці російської влади та українсько-російським відносинам, піддавали жорсткій цензурі як у час написання, так і по смерті автора. Письменник зазначав: "Цензура дуже строга до наших книжок! Просто сум бере! Обрізує, обмазує, вимазує і псує п'єси...". Гнітючу атмосферу серед недоброзичливців розвитку української мови та літератури Іван Семенович висвітлює у романі "Хмари", що був виданий із дозволу цензури в Києві 1874 р., але зі значними скороченнями. Остання прижиттєва публікація твору відбулася 1908 р. [6, с. 4]. Серед заборонених до друку також були видання: "Світгляд українського народу. Ескіз української міфології" (Львів, 1876); історична поема, присвячена братам Барським, підписана "Нечай", опублікована у виданні "Руська хата": буковинський альманах на рік 1877" (Львів, Чернівці, 1877)²; рукопис повісті "Кайдашева сім'я"³; повість "Причепи"⁴; історичний твір "Перші київські князі Олег, Ігор, Святослав і Святий Володимир і його потомки"⁵, у якому автор запропонував для народного читання історію Київського князівства, яке ототожнював з Україною, починаючи від Аскольда й Діра та закінчуючи монгольською навалою [6, с. 12, 21, 22, 44]. За описом оригіналу, що зберігається у книгозбірні НБУВ: "Дозволено цензурою. Київ, 1 ноября 1875 года", публікація твору відбулася 1876 р. Виходячи з наявності документів щодо заборони друку, які зберігаються в архіві Санкт-Петербурга, факт друку 1876 р. у Києві твору "Перші київські князі Олег, Ігор, Святослав і Святий Володимир і його потомки" підлягає ґрунтовнішому дослідженню.

(Далі буде)

Надійшла до редакції 23 листопада 2023 року

¹ 23 вересня 1648 р. у битві під Пилявцями військо Б. Хмельницького завдало нищівної поразки польській армії під командуванням М. Остроґа, Д. Заславського й О. Конєцпольського. Перемога відкрила козакам шлях на захід, і вже за місяць в облогу було взято Львів, згодом — Замостя, а наприкінці року Хмельницького тріумфально вітав Київ.

² Заборонені М.В.С. Головним управлінням по справам друку 5 листопада 1881 р. № 4367. (ЦГІА ССРСР, ф. 777, оп. 3, д. 61 ч. 1, л. 1709 об.).

³ Заборонений до друку за розпорядженням М.В.С. Головного управління по справам друку від 21 травня 1884 р. за № 2039. "Кайдашева сім'я" побачила світ у Львові (1879) і Києві (1887).

⁴ Не відповідає вимогам підцензурного друку і не може бути дозволена, про що свідчить запис М.В.С. С.-Петербурзького цензурного комітету від 1 грудня 1897 р. № 2608 (ЦГІА ССРСР, ф. 776, оп. 21, ч. 1, д. 164, л. 290) і заборона М.В.С. Головного управління по справам друку від 6 грудня 1897 р. № 9011 (ЦГІА ССРСР, ф. 234, оп. 1, д. 323, л. 69).

⁵ М.В.С. С.-Петербурзького цензурного комітету від 27 червня 1898 р. № 1573, на підставі Височайшого повеління від 18—30 травня 1876 р. (ЦГІА ССРСР, ф. 776, оп. 21, ч. 1, д. 284, л. 232) та від 3 листопада 1901 р. за № 1686 (ЦГІА ССРСР, ф. 776, оп. 21, ч. 1, д. 478, л. 326, 326 об.) не може бути дозволена до друку.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 67 пр. Зам. 65.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html